Tartalom

XLVII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1993. JANUÁR

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Fehér hó fia; Légszomj 3
GERGELY ÁGNES: A 137. zsoltár 4
MARSALL LÁSZLÓ: A fiam; Új temetkezés 5
SIGMOND ISTVÁN: Vándorok 7
SZÉLES KLÁRA: Bölcsészemlékek és irodalomtörténet (Szeged–Kolozsvár, 1955–1992) 16
SIMONYI IMRE: Út, cél; Leköpött király 21
HUSZÁR SÁNDOR: Egy nyugalmazott kötéltáncos vallomásai [(Mondjuk, hogy) elbeszélés] 23
KRAUSZ TIVADAR: kinyitott satu; készen; nélkül nélkül; a törvényről; örökél; Kérdezek; az élet vize; föladat; megbocsáthatatlan káromlás 48
TATÁR SÁNDOR: (Líraia)t(l)an vers a költészetről -nak és -nek 49
MÁNYOKI ENDRE: Szemközt a pusztulással... (Jegyzetlapok Herbszt Zoltán sírjára) 51
SALLAI ÉVA: Irodalom és történelem (Beszélgetés Fodor Andrással az 50-es évek második felének irodalmi életéről) 54

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA: Erdélyi magyar városok 68

NÉZŐ

ÁRPÁS KÁROLY: Akik megtalálnak – s akiket megtalálunk (A nyelvrokonság ürügyén) 85

KRITIKA

TÜSKÉS TIBOR: Határ Győző „irodalomtörténete" 89
SZAJBÉLY MIHÁLY: A naplóhős bújócskája (Szijj Ferenc: A futás napja) 91
VÖRÖS LÁSZLÓ: „...sietős utam volt." (Herbszt Zoltán: Zsoltár a sötétben) 94

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZENTI ERNŐ grafikái a 15., 22., 67. és a 96. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

HORGAS BÉLA: Tűnő istenkedés (Radnóti Miklósról)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Fehér hó fia

Keleti vagyok, tízezer éve nyugaton felejtve. Nyugati vagyok örökre keletre ítélve. Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.

Harcomban, munkámban hajlongok ég és föld között, lovak és diadalívek hasa alatt bújok át. Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.

Heverhetnék itt akár csata után is, élettelenül, de egy élet után estem el, térdig, övig, lassan homlokig vágott vissza az anyaföldbe őfelsége, a sárkány. Mert velem egyáltalán meg kellett birkóznia. Szabad ember vagyok, csak kiszolgáltatott.

Fehér hó fia lehetnék, mintha engem is valaki papírra írt volna Jónásnak, János vitéznek – ha nem volnék ennyire szabad és ennyire kiszolgáltatott.

Légszomj

Füst és madár – s nem párizsi tetőkön
esik, az ősz öntözi önmagát.
Még annyi táj és kép akad a földön.
Ha felleg vagy, vigyázz te is tehát.

Vigyázz tehát: aszályban annyit éltél.
Ez olyan táj, hol soha nem elég
se langy eső, se tudomány, se éhbér,
se szabadság, se szeretet, se lég.

Légszomja lesz itt minden gondolatnak,
furdalja, mint a lelkiismeret,
hogy féligmeddig fészket ide rakna
s elvágyik attól, kit nagyon szeret.

Szeretsz repülni, nem szeretsz betörni?
Nézz ki: füst és madár majd megtanít,
hogy ott lehess lebegve, mint a börtön
felett a jog, és mégse végleg itt.

Itt semmi sem úgy, mindörökre élet,
mert délután már unalmas lehet.
Hogy bírtak végig mégis ezer évet
esőbb után törekvő fellegek?

Mert fellegzünk és füstölgünk s a szárnyunk
az első csábos széllel messzeszáll –
vagy integet csupán: hogy mégse szállunk,
mert mégse volt, még ez se volt aszály.

GERGELY ÁGNES

A 137. zsoltár

Ültünk Babylon folyópartjain.
Sírtunk. Babylon tenger nélkül él.
Hárfánk a fűzfán. Másképp szól a kín.
Tőlünk verejték kell, nem szenvedély.
S nem érv, erünkből mért dőlt itt a vér.
Hát kihűlt jobbom legyen rá az ámen,
ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.

Jelünk itt falba karmolja a nép.
Kik biztatják, sem tudják, mért teszik.
Királyi jel, sok más jelet tulélt.
Ne ródd fel, Uram, vétekül nekik!
Ne vágasd falhoz szép kisdedeik...!
És fájó orcám rángjon majd a számhoz,
ha elfeledlek egyszer, Arany János.

MARSALL LÁSZLÓ

A fiam

halálának tizedik évfordulójára

Ma újra a fiam...
Meg-megjelenik egy-egy gondolat? kép?
látomás-cafat szabdalta repedésben.
De ez mégsem így igaz.

Közelebb van; valahol a szemszög-
s látótér határa homályos peremén,
és mintha a szájpadlásomon érezném
jelenléte szagát meg ízét.
Hirtelen odakapom fejemet
visszahúzódik azonosan sebesen.
Lehunyom szememet, máris itt áll előttem,
szinte hallom a lélegzését.
Hunyorogni kezdek lassan ravaszul,
szűk pillarésben fakózöld pólóing csak,
vajon az övé? ráemelem szememet
gyorsan – vipera-támadás –
már-már erőszakosan „most megvagy!"
A tv sötét képernyőjét látom: fehér
ajtó-él tükröződik, de mintha mozogna.
Egyoldalú reménytelen szembekötősdi.
Öklömre a fejemet! Hátha a képzelet megsegít.
Háttal felém térdel a padlón,
egy mozdonyt, parányi autót tologat?
Ismerem azt a kék ruhát, két lábszárat
a cipőt is! – de arca ködlik foszlik
Istenem, nem tudok arca elé kerülni!
Még a szigorú felidézés módja is elhagy?
Valaki mefisztói gonosz doktor átszúrta
a „mostok" rostját az idő felületét,
s a múltból átszivattyúzta lényed
részleteit, s avval ma beoltott engem?

„Emléked örökké él" jegyzés sírfeliratokon
Emlék? – Node miféle sarlatán badarság
„örökké él" – hogyan? Csupa kudarc.
Miért nemzettelek, ha nem vagy,
s ha nem vagy, miért vagy ilyen cudarul,
létezve nem-létezőben, távolodóban.
Botrány. El kell viselni ezt is.

Új temetkezés

Ha most egy ócska kocsmában
vagy egy száz-csillagos étteremben
együtt iszogatva lőrét amott
s emitt Martinit, whiskyt
elvinnék egy ocsondék rongya pártváltó gazembert a temetőbe,
s tojva a humanitásra, temető-kapuzárás után is
leütném s dobnám rák elrágta volt feleségem és halott fiam
közös – akkor már volt virágzó – sírjába
ezt az élve idefenti dögöt, –
természetesen életfogytra ítélne az élők törvénye
– de csak élők hitelesítik! –
Vajon a halottak anti-törvénye
– ha van – nem ugrana-e ki a gödörből, mint a „vén Márkus"
megdühödve rám a gyalázásért,
és ettől életre vált fiam, volt feleségem,
nem ütnének-e oda! le! régi lábszárcsonttal –
„kissé mindig halott a költő, még a gazember is az"?
ők meg sokéves álom után ócska kocsmában
olykor zeneteremben lőrét nyakalva
illetve száz-csillagos szállodában élnének idefönt,
kijárna nekik, – élők!
Lent meg a fejjel-lefelé Juszticia
égnek álló mérlege egyik serpenyőjében én,
a másikában az ocsondék pártváltó gazember
lógnánk csontvázzal lefelé
valami hetyke dimenziójú térben
míg száz lábon elgyalogolna a sírhoz
a Sixtusi kápolna,
s benne Michelangelo Buonarotti freskójának
Krisztusa – ha ütne akkor,
s mozdulna a képlet,
vajon melyikünk röpülne a mennybe
s ki görögne le a pokolba?

SIGMOND ISTVÁN

Vándorok

A kocsma olyan volt, mintha nem is lett volna kocsma. Lehet, hogy nem volt kocsma, mert a kocsmai kellékek egy része hiányzott belőle. Például csak egy bejárata volt, s az az egy bejárat volt a kijárat is. Csapos nem volt, söntés sem, ablakok sem. Tulajdonképpen semmi sem volt. Falak sem. Csak egy ajtó, s két asztal egy-egy székkel. A székeken egy-egy ember ült. Egy csizmás s egy bakancsos. Plafon sem volt, de hát nem is lehetett, ha nem voltak falak. Így hát körte sem lógott középen. A két asztalon egy-egy üveg állt. Az egyik boros volt, a másik szörpös. A borosember nézte a szörpöst, s nem akarta elhinni, hogy a szörpös – szörpös. Valahogy olyan különösnek érezte, hogy a másik szörpöt iszik. Azaz nem itta, egyelőre csak fogta az üveget, és nézte.

Egyikük sem volt fiatal. A bakancsos, aki fogta a szörpösüveget, tulajdonképpen öreg volt. A csizmásnak nem lehetett felmérni a korát, mert csodálkozott, s a csodálkozó arckifejezés megfiatalította. Különösen, hogy igen előnyösen esett rá a fény. Hátulról. A nap a háta mögött bukkant fel, ennélfogva a bakancsos szemébe sütött, merthogy szemben ült a csizmással. Nem szándékosan, csakhogy az asztalok így voltak elhelyezve. A bakancsosnak eszébe juthatott volna, hogy székét áttegye az asztal túlsó oldalára, de nem jutott eszébe. Persze az is lehet, hogy szerette a napfényt. Akkor meg miért jutott volna eszébe?

A csizmás kortyolt a borosüvegből, de szemét közben nem vette le a bakancsosról, aki egyre gyanúsabbnak tűnt neki. A szörp miatt. Egyszerűbb lett volna, ha szóvá teszi a dolgot, csak nem tudta, hogyan fogjon hozzá. Esetleg megtehette volna, hogy átszól, s csak úgy fesztelenül megkérdezi, hogy mi a helyzet azzal a szörppel. Csakhogy a tömeg miatt ezt nem tehette meg. Az volt az érzése, hogy a hallgatagon álldogáló szemlélők nem vennék jó néven, ha az ünnepélyes csendben feltenné a szörp-kérdést, mert ebből arra lehetne következtetni, hogy ő, mármint a csizmás ellenséges érzülettel viseltetik a bakancsossal szemben. S ez rossz fényt vetne rá.

A szemlélők vigyázzállásban állták körül a kocsmát, a férfiakon sötét ruha volt, fehér ing kézelőgombbal, a nők frissen berakott hajjal, rúzstalanul. És szappanszag lengte be a mezőt.

A bakancsos mereven nézte a szörpösüveget, gondterhelt, ráncos arca tiszteletet ébresztett a szemlélőkben, ő meg állandóan csak arra gondolt, hogy szappanszag lengi be a mezőt. A gondolat nem volt túlságosan mélyenszántó, szeretett volna valami sokkal tartalmasabbra gondolni, de semmi más nem jutott eszébe. A bakancsos nem volt kimondottan kíváncsi természetű, de ez a szappanszagügy erősen foglalkoztatta. Elkezdte diszkréten szagolgatni önmagát. Hátha belőle árad a szappanszag. Tévedett. De ezen nem csodálkozott. És azon sem csodálkozott, hogy megszólalt a zene. Tangó volt.

A csizmás jobban szerette volna, ha legalább valcert kapnak, arra jobban lehetett volna haladni. De tangót kaptak. Egyesek polkával száguldják be az utat, a tangósok helyzete egyáltalán nem nevezhető irigylésre méltónak.

Beálltak. Mármint a tangóra. A szörnyű zene elnyomott mindent: gondolatot, szappanszagot. A frissen mosdott tömeg nem vette észre, hogy a szörpösüveg eltűnt az asztalról. A csizmás észrevette, és az üres asztal látványát eltette emlékbe. Valamikor majd jól fog.

A helyzet az, hogy a tangózás rosszul indult. Ebből nem kell feltétlenül arra következtetni, hogy még rosszabbul folytatódott. Noha rosszabbul folytatódott, de ezt most hagyjuk. Egyelőre rosszul kezdődött. Ez a téma. A felállásnál nem tudták eldönteni, melyikük legyen a fiú. Mindketten a bal kezüket nyújtották előre, jelezve, hogy fiúk akarnak lenni. Így álltak szemközt egymással. Várták, hogy történjék valami. De nem történt semmi. A bakancsos megelégelte a dolgot, és morgott. A csizmás ezen elgondolkozott. Gyorsan rájött, hogy két megoldás adódik. Vagy visszamorog, vagy beáll lánynak. Beállt lánynak. Így döntött, nem lehet tudni, miért.

Indult a tangó. A szörpös, aki a fiú szerepében vezette a táncot, ügyesen lépegetett a bakancsával. Egyet jobbra, kettőt balra. Lassan forogva haladtak előre a mezőn. Széllel szemben. Ez volt az irány. Út nem volt, mindig a széllel szemben kellett haladni. Már jócskán eltávolodtak a tömegtől, amikor a csizmás, aki a lány szerepében tangózott, úgy érezte, hogy valaki kotorászik a bal hátsó zsebében. Ezen igen elcsodálkozott. Eszébe sem jutott volna, hogy ilyesmi előfordulhat. Kizárt dolognak tartotta, hogy a bakancsos kotorászásra ragadtatta volna magát, hiszen nem ez volt a dolga. A csizmás már-már úgy döntött, hogy mélyebben átgondolja ezt az egész kotorászási ügyet, de nem kellett tovább fáradoznia, mert a kotorászás hirtelen abbamaradt.

Egyet jobbra, kettőt balra. Haladtak. A tömeg jó messzire sötétlett, már nem lehetett megkülönböztetni az alakokat, összefolytak a láthatáron. A csizmás úgy döntött, hogy megnézi a zsebét. Óvatosan benyúlt a bal hátsó zsebébe, ahol a zsebkését tartotta. Üres volt.

A csizmás eddig sem volt kimondottan ügyes a lány szerepében, most azonban igencsak összegabalyodtak a lábai. A bakancsos kizárólag csak arra vigyázott, hogy a csizmás ne lépjen a bakancsára. Látszott rajta, hogy nagyon félti a bakancsát, esküdni lehetett volna rá, hogy a kotorászási ügyben teljesen ártatlan. A csizmás sajnálta a bakancsost. Az ártatlanság bizonyíthatatlansága miatt. De azért óvatosan benyúlt a bakancsos jobb hátsó zsebébe. És mit ad Isten: ott volt a zsebkés. De volt ott más is. Valami lapos dolog, nyilván pénztárca, egy műanyag egér és egy pingponglabda. A csizmásnak megtetszett az egérke, jó kicsi bajuszkája volt, finoman szurkálta az ujjbegyét. A pingponglabda puhán siklott a pénztárca lapján fel-alá, mintha összetartoztak volna. Az egész társaság belefért egy marokba, s úgy, ahogy voltak, átkerültek a csizmás zsebébe. Ezúttal betornászta őket a jobb hátsó zsebébe, ott szépen elfértek mind.

A bakancsos ritmust váltott, arra kényszerítette a csizmást, hogy két lépés helyett hármat lépjen a jobb lábával, ami tangónál szokatlan volt, ezzel szemben jobban haladtak. A tömeg egyáltalán nem látszott, viszont hullani kezdett a hó. Sűrűn. Amíg csak bokáig ért a hó, nem volt semmi baj. A bokán felüli hóban a bakancsosnak nehezére esett a tangózás.

– Akkor polka – mondta.

– Nem szabályos – mondta a csizmás.

A bakancsos hosszan morgott, sokkal hosszabban, mint annak idején a felálláskor, és se szó, se beszéd, elkezdte a polka ritmusára vezetni a csizmást. A csizmás hagyta vezetni magát, csak az ugrálásában volt valami visszafogottság, mondhatjuk méltó-

ságnak is, a bakancsos viszont mohón ugrált előre, igen jó iramot diktálva. Közben benyúlt a csizmás kabátjának a zsebébe. Örült, hogy a csizmásnál is talált egy műanyag egeret, pingponglabdát, pénztárcát és egy újabb zsebkést, s ahogy tovább kotorászott, a kezébe akadt egy szörpösüveg. Ez meglepte. Pontosan olyan üveg volt, mint az övé, amelyik a belső zsebében lapult. Az átszállítás két turnusban történt. Most már mindent a belső zsebében raktározott el, a saját szörpösüvege mellé. Ha az ott lett volna. De nem volt ott.

Nehézkesen polkáztak a tangó ritmusára. Aztán már nem lehetett polkázni sem, mert térdig ért a hó. Meg kellett állni. A csizmás elborzadt, amikor egy újabb egeret, pingponglabdát, pénztárcát, zsebkést és szörpösüveget talált a bakancsos belső zsebében.

– Sikítsunk – mondta a bakancsos –, hátha meghallja valaki.

– Nem szabályos – mondta a csizmás, de azért tercelt a bakancsosnak, aki most már mindkét kezét felhasználva szállította vissza a holmikat a saját zsebébe.

Mindkettőjüknek az volt az érzése, hogy újabb és újabb rakományokról van szó. A csizmás összesen tizennyolc műanyag egeret számolt meg, ugyanannyi pingponglabdát, pénztárcát és zsebkést, megtömködte velük a zsebeit sorban, az volt az érzése, hogy még egy rakomány semmiképpen sem férne el nála.

Megindult a szél. Nem szél: orkán. Szörnyű erővel dobálta őket a térdig érő hótömegben, közben átölelve tartották egymást, mert valamiben meg kellett fogódzkodniuk, no meg a tangó miatt is. Amit közben polkává silányítottak a körülmények. Egy idő után a bakancsos fulladozva elterült a hóban, látszott rajta, hogy nincs ereje tovább tangózni. Azaz polkázni. Ez most már mindegy volt, noha a tangó ritmusára polkázni részint szabálytalanság, részint kimerítő. Ezt a csizmás szóvá is tette annak idején, a bakancsos is nyilván tudatában volt a csizmás igazának, de ő ezt nem tette szóvá. A csizmás rázni kezdte a mozdulatlanul fekvő bakancsost, nem azért, hogy emez színt valljon a polkaügyben, hanem mert úgy nézett ki, hogy megadta magát. A csizmás meleget lehelt a bakancsos arcára, amitől megrebbent a szempillája, aztán kinyitotta a szemét. Egy ideig mereven nézte a föléje hajoló csizmást.

– Mit akar? – kérdezte.

– Van még egere? – ordította a csizmás, mert csak fortissimóban lehetett értekezni az egyre erősödő szélzúgásban.

– Milyen egerem? – A bakancsost érdekelhette a téma, mert gyorsan életre kelt, nemsokára fel is állt.

Beálltak tangóra. A szél megcsendesedett egy kicsit, de közéjük hordta a havat, szinte már derékig ért, úgyhogy csak helyben lehetett tangózni. A polkáról le kellett mondani, helyben polkázni igen kínos látvány lett volna.

– Ha megtudja a Vadász, baj lesz – mondta a csizmás.

– Ha fenyeget, seggbe rúgom – mondta a bakancsos.

A csizmás már-már azon a ponton volt, hogy elérzékenyedik, de ehhez túlságosan fújt a szél, igen hideg, vékony ... szél volt, dühre ingerlő. De a csizmás nem volt olyan ember, inkább sajnálta a bakancsost, immár másodszor elindulásuk óta, mentséget próbált találni számára, lehet, hogy az a tizennyolc műanyag egér és a többi holmi nem a bakancsos zsebeiből került át hozzá, hanem valami démoni erő játszott közre, talán maga a Vadász akarta próbára tenni őket, hiszen a szabály szerint legfeljebb három tárgyat vihetett magával mindenki. Ha valóban így áll a helyzet, akkor a bakancsos ingerültsége teljességgel érthető, nem csoda, hogy érzékenyen érintette az előbbi

figyelmeztetés, amelyre igen férfiasan, rendreutasítóan reagált. De hogy a csizmásban maradt egy mustármagnyi kétely, kénytelen volt benyúlni a bakancsos belső zsebébe.

Amikor a csizmás kotorászó kezét megszúrta egy „újabb" műanyag egérke bajuszkája, körülbelül attól a pillanattól kezdve szűnt meg kettőjük között a jó viszony. Mármint a csizmás és a bakancsos között. A csizmás kikapta a kezét a bakancsos belső zsebéből, ujjai között ott ficánkolt a műanyag egérke.

– Ez mi? – kérdezte.

– Fogalmam sincs – mondta a bakancsos.

– A tizenkilencedik – mondta a csizmás szemrehányóan. – Szégyellje magát!

– Én? – ordított fel a bakancsos. – Még hogy én? S ezt éppen maga mondja, akinek volt pofája elhozni egy egész egércsordát?! Hát a sok pingponglabda? S a tárcák, zsebkések? Maga ószeresnek jött, vagy mi?

– Üldözési mánia. És kisebbrendűségi érzés – mondta a csizmás higgadtan. – És persze fulmináns debilitás.

– Az mi? – szeppent meg a bakancsos.

– Az olyan, hogy maga nagyon erősen azt hiszi, hogy én azt hiszem, hogy maga azt hiszi.

A vihar triumfált. Olyan erővel szakította szét a tangózókat, hogy ilyet csak könyvben lehet olvasni. A valóság most rácáfolt a képzeletre. A bakancsosnak még annyi ideje maradt, hogy az utolsó pillanatban visszacsempéssze a műanyag egeret a helyére, aztán felrepült a magasba. Nem repült sokat, viszont amikor visszazuhanva nagyot nyekkent az időközben megkeményedett hóban, többet nem mozdult meg. A csizmás valamivel könnyebben megúszta, noha őt is megtépte a szél. Miután kiszabadította magát a ráömlő hótömeg alól, elindult megkeresni a bakancsost. Az volt az érzése, hogy a bakancsost előreröpítette a szél, noha nem tudta pontosan követni a bakancsos repülésének az irányát, de mielőtt őt magát is elvakította volna az arcába ömlő hótömeg, mintha a bakancsos szétvetett lábait látta volna a feje fölött, egy ideig nyugalmi helyzetben lebegett, aztán mint egy szárnyas rakéta, elsuhant menetirányba. A csizmás meggörnyedve viaskodott a széllel, s araszolva bár, de sikerült lassan előrehaladnia. Megpróbált egyet a jobb lábával lépni, s kettőt a ballal, de ez nem mindig sikerült. Arról nem is beszélve, hogy a szólóban tangózás nem volt szabályos. Mutatványnak ugyan megjárja, de esztétikailag igencsak kifogásolható, onanikus táncnak tűnt. Az ilyesmit nem szeretheti a Vadász, aki a hírek szerint talpig férfi, így hát a csizmás abbahagyta az amúgy is hasztalan próbálkozást, hogy egyedül végezze ezt az önkínzó szalontáncot. Menet közben nem látott semmit, szemét amúgy sem tudta nyitva tartani, de ez egyáltalán nem aggasztotta, ugyanis az irányt nem lehetett eltéveszteni, hiszen mindig a széllel szemben kellett haladnia. Időnként hátat fordított a szélnek, hogy kinyithassa a szemét, attól tartott, hogy szemhéja ráfagy az arcbőrére. Aztán meglátta a bakancsost. Azaz, nem a bakancsost látta meg, csak egy sötétlő tömeget a hóban, egész pontosan közvetlenül a hó felszíne alatt észrevételezett valami emberformájú nyúlványt, a felszín fölött csak két bakancs meredt elő, a kioldódott fűzőket gyors tikk-takkban lengette a szél. A csizmásnak sikerült a nyúlvány közelébe sodródni, közben tisztázta magában, hogy az az izé ott csakis a bakancsos lehet, ezt a kint rekedt bakancsokról könnyű volt kibarkochbázni. A fűzőket csokorra kötötte, aztán kikereste a bakancsos fejét, a havat leseperte róla, majd szólongatni kezdte a mozdulatlanul fekvő alakot. A dühöngő szél orkánszerűen sepert végig a tájon, egyforma intenzitással és

olyan őrjöngő süvítéssel, hogy a szólongatás hangjai nem jutottak el a bakancsos tudatáig. Amikor rázni kezdték, kinyitotta a szemét.

– Mondja meg nekik... mondja meg nekik.... – suttogta aléltan.

– Álljon fel! – ordította a csizmás. – Megyünk tovább!

A szél bömbölt. A csizmás szavait elvitte a szél, a bakancsos nyöszörgő suttogását viszont megértette a csizmás, mert a bakancsos a szélfúvás irányába motyogott, társa meg a széllel szemben próbálta megértetni magát, egyelőre teljesen sikertelenül.

– Én vagyok.... én vagyok a Vadász... hogy tudják – nyöszörögte a bakancsos.

A csizmás letérdelt, száját rátapasztotta a fekvő fülére.

– Mocsok! – A csizmás megpróbálta túlharsogni a szelet. – Hazug mocsok!

A bakancsos nem értett semmit, csak nézte a föléje hajoló csizmást, szemében kialvóban voltak a bágyadt fények.

– Csókolj meg – mondta a bakancsos.

A csizmás újra ráhajolt a bakancsos fülére, előbb persze kikotorta belőle a havat.

– Ne tegezzen, jó? És kikérem magamnak! – harsogta, de a bakancsos semmit sem hallott.

– Csókolj meg – lehelte ismét.

A csizmás már-már úgy döntött, hogy újra kibontja a bakancsos fűzőit, hadd vergődjenek a szélben, aztán meggondolta magát, jobbnak találta felmutatni a tizenkilencedik egeret, amit a bakancsos repülése előtt a nadrágja bal zsebébe tett, de az egérke már nem volt a helyén. Végigmatatta a bakancsos zsebeit is, de nem talált bennük semmit. Sem egeret, sem pingponglabdát, sem egyebet.

– Hol az egerem? – kiáltotta dühösen a bakancsos fülébe, s hogy a szél elcsendesedett egy kicsit, a bakancsos megértette a kérdést.

– Milyen egér? – kérdezte értetlenül.

– Az egerem! – ordította a csizmás. – A kicsi egérkém.

– Maga eszelős – mondta a bakancsos.

– Ezt maga mondja nekem? – méltatlankodott a csizmás.

– Én mondom magának – mondta a bakancsos, aki teljes szellemi frissességben feküdt kinyúlva a hóban.

– Jól van – mondta a csizmás. – Maga akarta. – És kibontotta a bakancsos fűzőit, még bakancsai nyelvét is kiráncigálta a helyéből, ami feleslegesnek bizonyult, mert a bőrnyelv csonttá fagyva kunkorodott a magasba, még a szörnyűségesen zúduló szél sem tudta meglengetni, ahogy a vékony fűzőkkel tette.

– Segítsen felállni – kérte a bakancsos. – Próbáljunk továbbhaladni.

– Segíteni nem szabályos – mondta a csizmás. – Csak a tangó. Más semmi.

– Azonnal állítson fel! – parancsolta a bakancsos. – Itt most én vagyok a Szabály! A Vadász! A Minden!

A csizmás kiköpött.

– Tudja, mi maga? Az ángyom piszka. Majdnem.

A bakancsos valahogy feltápászkodott, karjaival idétlenül kalimpált a feje fölött, mozdulatai fenyegetésszerűek voltak, noha valószínűbbnek látszott, hogy az egyensúlyát szerette volna megtartani, ahogy a bal kezét előrenyújtó csizmás mellé vonszolta magát.

Beálltak tangóra. A csizmás volt a fiú, a bakancsos a lány. De a bakancsos ezt nem tette szóvá, hagyta vezetni magát.

Mintha megfagyott volna az ég. Homokszürke, kőkemény fedőnek látszott, ahogy fenséges komorsággal terpeszkedett közvetlenül a fejük fölött, s mintha egyre lejjebb ereszkedett volna, hogy a földdel egyesülve agyonnyomja a vándorokat. A szél, talán abbeli félelmében, hogy bent reked az ég s a föld közötti alagút egyre szűkülő üregében, hirtelen megállt.

– Megállt a szél – mondta a csizmás megkönnyebbülve.

– Megállítottam a szelet! – kapott erőre a bakancsos. – Most már hiszi?

– Hozza vissza a szelet, akkor elhiszem – mondta a csizmás.

– Nem szép dolog ez magától – mondta a bakancsos, s miközben gyorsabb tangóra kapcsoltak, észrevétlenül benyúlt a csizmás egyik rejtettebb zsebébe, előhúzta a műanyag egérkét, pingponglabdát, pénztárcát, zsebkést és szörpösüveget, amiket a csizmáshoz csempészett vissza, ott nagyobb biztonságban voltak, senki sem tudott róluk, s akkor vehette őket elő, amikor akarta, éppen csak a gyönyörködés kedvéért, egyelőre. – Tudja mit, béküljünk ki. Mit szól hozzá?

– Egyet jobbra, kettőt balra – mondta a csizmás. – Most ez a dolgunk.

– Hallgasson ide: ha visszavonja azt az ángyom-féle dolgot, elárulom magának a titkot.

– Milyen titkot? Az egérkét?

– Azt is.

– Jól van – mondta a csizmás. – Visszavonom. Szervusz.

– Szervusz – mondta a bakancsos. – Hogy vagy?

A csizmás megállt. Ahogy helyben tangóztak, a bakancsos állta a csizmás szúrós tekintetét.

– Ez mit jelent? – kérdezte suttogva. – Valami jelszó?

– Nem – mondta a bakancsos. – Csak érdeklődtem a hogyléted felől. Ha már ilyen jó viszonyba kerültünk, gondoltam, jólesik.

– Inkább mondd az egérkét! – sürgette a csizmás.

– Jó – fogta suttogóra a hangját a bakancsos. – Csak ne mondd el senkinek.

– Úriemberek vagyunk – mondta a csizmás. – Gondolom, ehhez nem fér kétség.

– Ah – legyintett a bakancsos egyetértően –, ez csak természetes.

– Ha akarod, leszek én a lány – mondta a csizmás.

– Nem, nem – szabadkozott a bakancsos. – Így éppen jó. Sőt, ragyogó.

– Nevezz Anonymusnak – mondta a csizmás. – Ez a nevem.

– Megtisztelsz, kérlek – udvariaskodott a bakancsos, aztán hirtelen megmerevedett, megrökönyödve, kidülledt szemmel bámult a csizmásra. – Minek? – kérdezte elfulladva.

– Anonymusnak.

– Hát, kérlek, nem tudok szóhoz jutni – dadogott a bakancsos –, ugyanis engem is... engem is Anonymusnak neveztek.

– Testvér! – kiáltott fel a csizmás elérzékenyülve.

– Testvér! – mondta a bakancsos is, s ahogy átölelték egymást, a bakancsos benyúlt a csizmás rejtett zsebébe, hogy annak a háta mögött szemügyre vegye az egérkét, a pingponglabdát és a többi holmit. Hiánytalanul megvoltak mind.

– Lehet, hogy mi egyek vagyunk? – rebegte a csizmás könnyesen.

– Biztos – mondta a bakancsos. – Én vagyok te, s te vagy én.

Újra beálltak. Egyet jobbra, kettőt balra. Lassan forogva haladtak előre. A hóréteg egyre vékonyabb lett a talpuk alatt, majd hirtelen eltűnt, világosabban fénylett az

égboltozat, selymes fűcsomók lengedeztek a barátságos szellőben, s valahol a messzeségben felfedezték az opálosan csillogó folyót, a megnyugvás vizét, útjuk célját és értelmét.

– Nemsokára megérkezünk – mondta a csizmás.

– Bizony – mondta a bakancsos. – És közben egymásra találtunk.

– Testvér – mondta a csizmás –, öntsd ki a lelkedet. Itt az ideje.

– Igaz – mondta a bakancsos. – Eljött az idő. Hát, arról lenne szó, hogy engem várnak.

– Hol?

– A folyónál.

– Mindenkit várnak a folyónál – mondta a csizmás. – Azt hiszem.

– Csakhogy az én csónakomba hintaszéket építettek be, ánizsillattal átitatott legyezőkkel hűsítik az arcomat, és a hölgyszolgálat is osztályon felüli.

– Te huncut – mondta a csizmás pajkosan, s finoman megcsipkedte a bakancsos arcát. – Mocsok voltál, huncut lettél. Jó, mi?

– Nagyon jó – mondta a bakancsos. – Irtó humoros.

– S ha a Vadász megtudja? – suttogta a csizmás.

– Nem tudja meg.

– Honnan gondolod?

– Nézd – magyarázta a bakancsos –, a csónakot kalodának álcázták, kívülről szörnyű látványt nyújt, belül meg paradicsommadarak csicsergik a kedvenc slágereimet. Ja, még ez is lesz, nem is mondtam. Csak a szőrössel ne legyen baj – tette hozzá gondterhelten.

– Milyen szőrössel?

– Aki ott áll a barlang bejáratánál, és irányítja az érkezőket. A barlangon át vezet az út az öbölbe, ott várnak a csónakok. Akit a szőrös átenged, annak nyert ügye van. Mit gondolsz, miért hoztam magammal a műanyag egérkét, a pingponglabdát és a pénztárcát? Olyan csecsebecséket kell felajánlani neki, amit még sosem látott. Mert ilyesmit senki sem hoz magával. Érted?

– Mindent értek, csak a szörpöt nem – mondta a csizmás.

– Abban pálinka volt – közölte a bakancsos. – Attól részegedett volna le.

– Volt?

– Volt.

– S most hol van? Hol vannak a holmik? Az egérke és a többiek? – kérdezte izgatottan a csizmás.

A bakancsos megállt, lesütötte a szemét.

– Eldobtam őket, amikor felröpített a szél. Győzött a lelkiismeret-furdalás és a tisztesség. Testvér! Most egyenlő eséllyel érkezünk. Megtértem, testvér.

A csizmás összegörnyedve zokogott.

– Te szent ember! – mondta el-elcsukló hangon. – Prófétám, Istenem! Te vagy a Vadász!

– Nem, nem én vagyok – szabadkozott a bakancsos. – És ne csókolgasd a kezem, kérlek.

Ahogy átölelve tartották egymást, a bakancsos egyik keze ismét ellenőrző körúton járt, sorban kitapogatta a holmikat, s megnyugodva tapasztalta, hogy az egérke és társai békésen várják sorsuk alakulását.

Amikor a bakancsos kihúzta kezét a csizmás zsebéből, emez éppen ebbe a zsebébe nyúlt, hogy zsebkendőjét elővéve felitassa könnyáztatta arcát. Zsebkendője legalul lapult, fölötte megtalálta a műanyag egeret, a pingponglabdát, tárcát, zsebkést és a szörpösüveget.

A csizmás megöregedett. Nem volt gyorsan öregedő típus, de most hirtelen összezsugorodott az arca, saját nagyapjaként tangózott tovább, roskatagon, összetörve. De azért annyira nem tört össze, hogy a józan esze is elhagyta volna, ugyanis a keselyű megjelenése előtt néhány pillanattal sikerült visszacsempésznie a holmikat a bakancsos zsebébe. Attól a pillanattól kezdve, ahogy a keselyű lecsapott rájuk, egyikük sem tudott foglalkozni a csecsebecsékkel.

A keselyűről nem tudták, hogy keselyű, valami égből lezuhanó szörnyalaknak vélték, amelyik jött, karmaival feltépte fejükön a bőrt, majd hirtelen eltűnt. A bakancsos torkaszakadtából kiáltozott segítség után, a csizmás is hangosan nyöszörgött valamit, de a keselyű újra megjelent, még vadabbul, mint első ízben, s karmaival belevájt a bakancsos egyik szemébe. A csizmás fejére húzta a kabátját, s őrjöngve trappolt a barlang felé, amely jól láthatóan sötétlett a mintegy száz méterre magasodó sziklatömbben. A csizmás menet közben elszáguldott a jajveszékelve fetrengő bakancsos mellett, de még az út felét sem tette meg, amikor meghallotta a keselyű szárnycsapásait. Ami következett, az volt a horror. A csizmás megcsonkítva kúszott a barlang bejáratáig, s mire odaért, a bakancsosnak is sikerült odatámolyognia. Bemenni nem tudtak, mert a barlang szájában ott állt a szőrös. Egy ideig nézték egymást, aztán a csizmás törte meg a csendet.

– Ez a bejárat?

– Ez – mondta a szőrös.

– Engedjen be – kérte a csizmás.

– Nem lehet – felelt a szőrös.

– Mars el az útból! – ordította a bakancsos.

– Akkor sem lehet – mondta a szőrös csökönyösen.

– De miért? – A csizmás megpróbált egy parányival alázatosabb lenni.

– Nem tudom, miért, de nem lehet. Ez biztos – mondta a szőrös.

– Meddig nem lehet? – könyörgött a csizmás.

– Aztat nem tudom, kérem. Amióta engem ideállítottak, azóta nem lehet. S ennek már van vagy százezer éve.

– Hazudsz, disznó! – üvöltötte a bakancsos.

– Jó, legyen kilencvenezer – helyesbített a szőrös.

– S ha kap valamit? – kérdezte a csizmás.

– Mit? – érdeklődött a szőrös.

– Egy műanyag egérkét.

– Annyiért nem lehet – mondta a szőrös. – De ha két műanyag egérkét kapok, akkor már lehet.

A vándorok egymásnak estek. Miközben a földön hemperegve viaskodtak, két lövés csattant. Egymás zsebébe süllyesztett kézzel maradtak elnyúlva a barlang bejárata előtt, mozdulatlanul. A barlang szájában megjelent a Vadász. Az egyik vállán ott volt a puska, a másikon a keselyű.

– Ma jön még valaki, főnök? – kérdezte a szőrös.

A Vadász lehunyta a szemét, néhány pillanatig hallgatott.

– Most indulnak. Ketten vannak. Egy bajszos s egy szakállas.

– S mi van náluk? – kíváncsiskodott a szőrös.

– Az egyiknél egy műanyag egérke, egy pingponglabda és egy pénztárca. A másiknál egy zsebkés.

– Ezek hülyék?

– Ilyenek – mondta a Vadász. – Ha sziesztaidő közben érkeznének, dobja őket ezek mellé.

– Igenis – mondta a szőrös. – Hej, nehéz munka ez, uram, nagyon nehéz.

– De szép – mondta a Vadász, s puskájával a vállán elballagott.

A keselyű közben leszállt a Vadász válláról, s a földön kuporogva nézte a szőrös.

A szőrös kigombolta a nadrágját, s hosszas sóhajtozásokkal kísérve szabaddá tette a máját.

– Gyere, koma – szólt a keselyűhöz megadóan. – Itt az ebédidő.

SZÉLES KLÁRA

Bölcsészemlékek és irodalomtörténet

SZEGED–KOLOZSVÁR, 1955–1992

Az ismeretlen Mai világ a legszebb.
Nekem így jó: forrón megfőzni sorsom.
A sosemlátottat jelennek látni,
S minden ígéretet így bevárni.
...ne válasszunk kényelemhalált,
Ahelyett, mi nyugtalan, halhatatlan.

(Lászlóffy Aladár, 1956.)

Talán ezekkel a verssorokkal kezdődött? Ma már nehéz pontosan felidézni, először melyik diáktársunkat milyen versek ragadták magukkal, hol olvasta azokat; hogy mikor és honnan indult el az egyéni és közös szenvedélyes érdeklődés az addig ismeretlen, határainkon túli magyar irodalom iránt? Milyen sorok indították el azt az áramlatot, amikor kezdtük egymásnak ajánlani, együtt és külön olvasni, másolni, idézni költő kortársainkat, az Utunk, Igaz Szó, Korunk akkori számaiból – Szegeden, 1955 őszén.

Mivel kezdődött? Tény, hogy az akkori „mi": a szegedi Irinyi Diákotthon harmadéve békésen és bolondozások közt tizenketten egy szobában élő, összeszokott egyetemistái – rokonnak éreztük ezeket a verseket, mintegy magánéletünk része lett.

Tizenkét bölcsész? Az egész évfolyam! Különös, varázsos folytatásként, miközben megszületett az akkor oly merész gondolat: írjunk közös képeslapot a kolozsvári egyetem testvérévfolyamának! – aközben egyszer csak megérkezett Kolozsvárról egy éppen ilyen társaslap. E telepátia nyomán megindult a közös – egyéni levelezés. Mindenki rábökött egy-egy névre, s azzal a kollégával vette fel az írásos kapcsolatot. Képzeletünk egyre merészebb lett. Miért ne lehetne – akár egy félévre – helyet cserélni, vendéghallgatóként egymás egyetemén tanulni? S tovább: miért ne lehetne túllépni határainkon, más egyetemeket, országokat megismerni, nyelveket eleven gyakorlatban elsajátítani? Akárcsak az évszázadokkal ezelőtti elődeink tették, a peregrinusok. Avagy közvetlen diákőseink: a Bethlen alapította egyetem hallgatói, a kolozsváriak s a szegediek?

Ezeket a lázbahozóan nagyszerű gondolatokat attól az évfolyamtársamtól hallottam először, aki ma egy londoni nagy könyvtár igazgatója (öregbítve becsülésünket a nagyvilágban), férje, másik kortársunk, angol és amerikai egyetemeken tart előadásokat a magyar irodalomról, megírta az angol nyelvű teljes magyar irodalomtörténetet. Igen, messze vetődtek ők, mint sok akkori nemzedéktársunk, mert a leírt élményeket a megrázó, felejthetetlen 1956 októbere követte.

Hiszen ez, a kapcsolatfelvétel diákregéje természetszerűen nem történhetett meg előbb, csak a XX. kongresszus után, a politikai enyhülés hullámaihoz tartozott, s egyúttal az elkövetkező forradalom előjátékainak, érlelődésének egyik jele volt. Az 1955/56-os tanév elején kezdődött a versolvasás, majd levelezés. Előttem a paksaméta: Sándor Dénes volt első levélpartnerem (ő később Ditrón magyartanár, ma tanfelügyelő és lapszerkesztő). Később – a versek hatására – kértem az évfolyam egyik kiválóságát,

---

Széles Klára írása hamarosan megjelenő tanulmánykötetének bevezetője. *(A szerk.)*

a közszeretetben álló Fekete Manyit (ma tisztelve szeretett tanfelügyelő): nem haragszik-e, ha én is írok az ő levéltársának, a költőnek, Lászlóffy Aladárnak? Az engedélyezett levélre azonnali választ kaptam, 1956. október 5-én. Sőt maga a költő is elindult, s megérkezett Pestre a hónap végén, ahol szállása a Köztársaság téren volt. Innen folytatódott az üzenetváltás, most már Pest és Szeged között. De személyes találkozások helyett a históriai fordulatok ragadtak magukkal minket, szegedieket is – hát még a fővárosban levőket! Mindezek írásos nyomait részben még olvastuk Szegeden, majd bizonyos leveleket, verseket elkoboztak; részben – talán a postán? – nyoma veszett. A hajdan közösen levelező társaság ugyancsak szétszéledt. Osztrák lágerekből, távoli országokból jelentkeztek a volt évfolyamtársak. Hányódtatások után tért vissza Kolozsvárra a látogató is.

„...Most, ebben a pillanatban kaptam meg a december 20-ról" (1956. december 20-ról) „keltezett lapodat. Végre az első életjel tőletek. [...] A fő, hogy mind megvagytok, ...sajnálom mégis, hogy megfogyatkoztatok. Nagyon féltem egész idő alatt, hogy valami történik veletek, s mint Manyi" (Fekete Mária, Kalocsa) „leveléből utólag értesültem – nem is ok nélkül.

Én is hasonló, bár mégis összehasonlíthatatlanul kényelmesebb viszontagságok után kerültem haza két hónap után, november 28.-án". Ez áll Lászlóffy Aladár levelében, amelyet 1957. január 20-án írt. Az ő „kényelmesebb viszontagságai"-ról közelebbit csak hosszú évek elmúltával lehetett megtudni.

Ilyen előzmények után, s ezzel a háttérrel, naivan, kissé bizarr módon is hangozhat az idézett levél másik mondata: „...őszintén óhajtom, hogy méltass kritikád tekintetére". Komoly volt a szó és komolyan vette, igen megtisztelőnek érezte a címzett. Persze – kívülről nézve – inkább komolykodásnak hangozhatott ez, hiszen bölcsészhallgatók beszéltek így, s míg a „leendő kritikus" egyelőre még csak élete első, egyetemi pályadolgozatát nyújtotta be lámpalázzal, addig a szegedi diákok által oly nagyrabecsült ifjú költő sorra visszakapta verseit a szerkesztőségektől.

„...az utóbbi időben már egy kicsit túl beképzelt és konok hülyének tartanak, hogy mégsem teszem már le a libapennát, annak ellenére, hogy »visszamenőleg« és »térben kiterjesztve« magyarázzák hetenként, hogy használhatatlan vagyok, zsákutcába jutottam." „...Mert ugye borzasztó az, hogy mindenki írhat »jó« verset; mindenkit »megérthetnek az olvasók«, mindenki »megüti a lapunk színvonalát« egyszer-egyszer s én vagyok az egyedüli, aki (a kortársaim közül is) az Utunkban július óta s egy fél éve egyáltalán sehol – nem ütöm meg a mértéket, »bonyolult« vagyok, érthetetlen az »olvasóknak«, akik tulajdonképpen nem is olvasóim, mert szerkesztő-őratyáik pedagógiai meggondolásból eleve eltiltják serdülő olvasó-gyerkőceiktől az ilyen ízlés- és hangulatrontó ponyvát, mint én." – Így szól egy 1957. április 11-i levél. És éppen ezért válik hihetővé és hangsúlyossá a szó: „nem is tudjátok igazán, mit jelenttek nekem: ti, az egyedüli »szerkesztők és kritikusok«, akik számbavesztek."

Ebből a háttérből, ezek közül az oly közös és közösen meghatározó előzmények közül váltak ki és maradtak meg maguk a versek; az életből az irodalom. Bővült, kiegészítődött a megismert írások köre; s eközben előtérben maradt – az ily módon mintegy „sorsszerűen" csaknem kezdetektől figyelemmel kísért kibontakozása, megtorpanásai, menete, útja közben látott írói pálya. Az olvasott írások, s az egyelőre még csak levelekben, kéziratokban megfogalmazni próbált élmény, tapasztalati meggyőződés alapján találnak mély egyetértésre a kolozsvári költő szavai: „...Meg kell mondjam [...] új és új, visszadobott verseim pontosan annak a világnézetnek és programnak a katonái,

mint azok, amiket »oroszlánkörmöknek« nevezett egy felbuzdult szerkesztő tavaly tavasszal. Hogy nem pont olyanok? – meglehet. Hogy én jobbnak tartom őket – és mégis rosszabbak – ezt nem hihetem el, mert ez a teljes összeomlást jelentené, beismerését annak, hogy amit olyan tudatosan hiszek és vallok már jó néhány éve – csupa tévedés. Akkor pedig tényleg baj lenne velem." (1957. április 11.)

Éppen ez az újszerű költői „világnézet és program" az, amely megragadott, s amely – úgy éreztem – felhívó, kihívó feladatként állt előttem. Hogy lehet hitelesen, elfogultságtól távol, szakszerű eszközökkel felszínre hozni a látszólag szeszélyes lírai csapongás mögött érzékelt szigorú belső törvényszerűséget? Hogy lehet tolmácsolni, a poétika meglévő, avagy még meg nem levő kereteiben, keretein túllépve fogalmi nyelven kifejezni ezeknek az autentikus szabályszerűségeknek a létét? Akkor még nem tudtam, hogy ez a feladat tovább fog kísérni, nemcsak a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveken át, hanem – máig.

Ez a verseken, leveleken keresztül folyamatossá váló, elmélyülő személyes kapcsolat az, amely egyben közvetítője, kulcsa lesz az egyre tágabb körű hasonlóknak. Elindítója egy láncreakciónak, melynek írásos mementóiból idők során összeáll ez a kötet.

Egyre tágabb körű: erről újabb levelek tanúskodnak, újabb emberi és egyre inkább: munkakapcsolatok. Hiszen idő közben befejeztük az egyetemet, s pályáink, törekvéseink, vállalkozásaink régi és újabb közös utakra vezettek. Megilletődve találkoztam életemben először a sokat emlegetett Kántor Lajossal (a Nyugati pályaudvarról induló Balt-Orientnél), s meglepődtem: hiszen ő is kortárs. Hamarosan éppen nála ismerhettem meg a börtönből szabadult, legendásan nagy tehetségű Páskándi Gézát, s másokat. Mindezek közben állandósult a személyes, majd intézményes irodalmári, kritikusi együttműködés: cikkek, kéziratok, üzenetek, tapasztalatok cseréje. Mígnem – évek múltán – megismertem az akkor még pályája elején álló Cs. Gyímesi Évát, hogy a heves, elmélyült irodalomelméleti beszélgetések, kéziratolvasások szintén folyamatossá váljanak, s a levelezés új ággal bővüljön.

Mindez: az élet. De az, ami hű tárgyi emlékként megmaradt, maga az irodalom, illetve azok az írások, amelyek a művek kibontakozását, megismertetését, közvetítését kívánták segíteni. Az irodalom mint a megélt, a mögöttünk álló élménysorok lenyomata; művészi és tudatos felelősségű rögzítése, megörökítése. S a visszhang, mint válasz, mint visszaigazolás. Egyúttal az akkoriban igen lassan, nehézkesen szövődő kapcsolat erősítése: Magyarország és a kisebbségek között. Tiltások és ellentmondások közt a megismerés, s a kritikus megismertetés álláspontjának képviselete. Azé a meggyőződésé, hogy kölcsönös gazdagodás forrása lehet a közös szellemi vérkeringés megteremtése; s önkorlátozó szegényítés az ellenkezője, egymás tudomásul nem vétele, vagy akár a felszínes ismeret, a hányaveti figyelem.

Ezért és így az itt összeválogatott írások – miközben adalékai lehetnek egy leendő körképnek – adott együttesükben dokumentumokként kaptak helyet. Néhány költő, író pályáját menet közben követik az elemzések. S míg a tanulmányok, kritikák alanyai az itt átfogott idő alatt (egészében tehát 1955–1992) értek, nőttek, formálódtak mai, karakteres, immár lexikonban szereplő alkotókká; addig a megfigyelő, a poétikai értékek megfogalmazását kereső szerző a végzős bölcsészkortól gyűjtögetett tapasztalatok kezdő összegezőjéből immár több évtizedes múltra visszatekintő irodalomtörténésszé öregedett. Egyidejűleg írók és kritikusok mögött az eltelt jelentékeny idő Gheorghiu Dejtől, Ceauşescutól; Rákositól, Kádártól vezet napjainkig; azaz, a pártállamok tündöklésétől bukásáig. S ez a tény különböző változatokban, explicit és implicit módon megjelenik

az irodalomban és fogadtatásában; gondolatvilágban és eszköztárban. Korlátokként, óvatosságként, tiltakozás vagy ki nem mondás formájában hordozza ezt a közeget.

Időbeli, történelmi, személyiségeket illető – s természetesen kifejezésbeli nagy változásokról van szó. Egyik vezérfonal: az első Forrás-nemzedék útja kezdetektől a teljes áttörésig, mintegy új iskolateremtésig. (Itt főként a lírikusok szerepelnek, s közülük kiemelt részletességgel a már említett, ma is élő képviselőjük.) A következő generációk – akiknek nagy része a következő, „második", „harmadik" Forrás-sorozat köteteiben jelentkezett először – már nem csoportként szerepelnek, hanem egyedi útjuk egy-egy állomása szerint. Hiszen a belső út, a kifejezésbeli metamorfózis mellé odaszegődik – éppen a történelmi szorítások nyomán, nemcsak a hang-, hanem az élethelyszín-változtatás is. Hervay Gizelláról írva akkor, még nem sejthettem (ő maga talán még kevésbé), hogy majd itt, Budapesten kell élnie és meghalnia. Páskándi Géza költészetét, a benne rejlő kettősség veszélyeit még utolsó, Kolozsváron megjelenő kötete kapcsán analizáltam. Kenéz Ferenc összegyűjtött verseit még olyan szemmel néztem, mint egy vívódások között otthon maradó költő poétai jegyeit. (Később derült ki, hogy már folyamatban volt az áttelepedése.) Szőcs Gézában a világvándor költőt ismertem meg. Csiki László regénye kapcsán az új hazában újra megtalált folytonosság, a kiküzdött remek művészi találatának ünnepét véltem feltalálni, jelképként is.

Megvallom, a volt és van erdélyiek, az otthon megmaradók állnak szívem közepén. Az immár korán elhunyt klasszikus: Szilágyi Domokos; a gyémánttá csiszolt művek nagymestere: Székely János; a lírai, prózai és műfajilag nehezen besorolható kötetek sorozatát életrehívó Lászlóffy Aladár; az abszurd groteszkből a diktatúra idejében mesterművet formáló Sigmond István. És – szerencsére – a névsor messze nem teljes. Hál' Isten, alig győzhetem sorolni azokat a nagy íróegyéniségeket, akiknek mind méltó helye lehetne itt – akkor is, ha eleve a kevésbé gyakran emlegetetteket veszem számba. Azaz, a talán legnépszerűbb Sütő András on, Kányádi Sándoron, Bálint Tiboron (újabban talán Szilágyi István on), Király László n, Farkas Árpádon, Balla Zsófián stb. kívül Szabó Gyulát, Mózes Attilát, Lászlóffy Csabát – a nálunk alig ismert, korán meghalt Vásárhelyi Gézát, s az áttelepültek közül Bodor Ádámot, Köntös-Szabó Zoltánt és másokat. Hiszen még az itt felbukkanók közül is többen csak egy-egy jellemző pillanatkép erejéig szerepelnek (Méliusz József, Fodor Sándor, Palocsay Zsigmond). S hol vannak még a fiatalok? S a legifjabbak?

Nincs szó teljességre törekvő körképről. Madártávlati teljesség helyett személyiségek, életművek, pályák mozgásában közelhozott képei állnak egymás mellett. Egy-egy arc, egy-egy mű – mással össze nem téveszthető –, s ugyanakkor irányt, utat, lehetőséget mutat és képvisel.

Ezeknek az élő és éltető irányoknak, utaknak, lehetőségeknek körét tágítják a hagyományőrzés egyéb, különféle vállalkozásai. Az irodalmi formáktól távolabb állnak, de fogantatásukban, s hatáskörükben, irányultságukban hasonló lényeget képviselnek az adatbúvárok, kutatók és társaik. Itt egy-egy tudós (Jakó Zsigmond, Imreh István), etnográfus (Nagy Olga), kritikus, szerkesztő (Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Szilágyi Júlia), egyetemi tanár, teoretikus (Szabó Zoltán és munkatársai, Cs. Gyímesi Éva), grafikus (Kopacz Mária), felfedező riporter (Cseke Péter) képe villan fel. Ha villanásnyira is, de érzékeltethetik az oly különböző, s más-másként kitartó, elmélyült munkát végző műhelyek létezését. Azokét a helyekét, amelyek méltó és szükséges hátterei, közegei és televényei az ily irodalmat termő szellemi és erkölcsi energiamezőnek. Akár a Babes-Bolyai egyetem bölcsészkarának kiadványairól van szó, akár évtizedeken, életen át folytatott egyéni

kutatómunkáról, következetes szerkesztői, kritikai, irodalomtörténeti, irodalomelméleti szemlélet kialakításáról, egyszemélyes művészi világot építő műteremről, avagy eldugott helyek rejtett, életmentő leleményeit felkereső, megörökítő, országjáró híradásról.

A megőrzés – úgy vélem – fontos hangsúlyt kap. Hiszen a megtartás és teremtés életadó szimbiózisa az, amely Erdélyben különösképpen összekapcsolja a tudós számbavételt és a művészi alkotómunkát; népművészetet és köznapi etikát. A közelmúlt jó példája lehet erre a házsongárdi temető emlékeinek többféle feldolgozása, köztük a költői-művelődéstörténeti mesteri ötvözet (Lászlóffy Aladár temető-monográfiája Kántor László fényképeivel). Élmények, tanulmányok évtizedei során egyre időszerűbb üzenetként egy közös jegy ragadott meg legerősebben: az az irodalmi művekben, tudományos munkákban, népköltészeti hagyományokban egyaránt jelenlevő közös karakter, amelyet nem egy költő vagy tudós, hanem egy erdélyi kétkezi munkás, az ötvenhét éves Gábor Ferenc így foglalt rímes prózába (Cseke Péter feljegyzése nyomán):

Nem, hogy nagyobb legyek,
mint az elődök,
hanem hogy hozzátegyek ahhoz,
amit belőlük őrzök,
bár egy szemernyit
abból, ami ma a világ
s abból, ami vagyok
– mielőtt meghalok, hadd tudjam:
ez az én részem –,
segíts meg, emberségem.

Ezt, a múlt és a jövő felé egyaránt felelősséget érző, áldozatvállalóan és örömmel, méltóságtudattal és fejet hajtva munkálkodó, teremtő szellemet, a mindig konstruktívat, öntudatlanul is destrukcióelleneset – ezt látom a kötet sokféleségét átfogó egységnek, az írások főszereplőjének.

Ennek a szellemnek találkozópontjait fürkésztem az utóbbi években. A találkozást saját hazai irodalmunkkal, önkéntelenül hasonló, egymástól függetlenül bizonyos művészi törvényszerűségeket felmutató költői utak formájában. (A marosvásárhelyi Markó Béla és a pécsi Bertók László szonettjeiről szólván.) S ennek a művészi-etikai attitűdnek természetszerű, sajátságos Európa-vágyát, Európa-képét kíséreltem meg követni két másik költő – ismét akaratlanul, a legszemélyesebb belső világaikban közös jegyeket teremtő – motívumismétlődésein át. („Európa"-motívumok Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár költészetében.)

Szilágyi Domokos költői sóhaja: „– ó, Európa, légy otthonom" mottója és összegezése is lehet a gyűjteménynek. Így indult a hajdani diáklevelezés, e vágy legjobb, békés teljesülése reményében, érdekében munkálkodtak, munkálkodnak e tanulmányok alanyai, ezt kívánja felerősíteni, továbbadni a szerző. S ha e kötet írásai annak idején segíthettek e műhelyek fenntartásában, s abban, hogy ne távolodjunk, hanem közeledjünk a vágy teljesüléséhez – akkor most, így, együtt, éppen a mögöttük és mögöttünk álló történések, tények súlyával – mintegy dokumentumként, adalékként, netán érvként is szolgálhatnak elkövetkező szintézisekhez, „bár egy szemernyit".

Mert a legbékésebb jövőépítő szándék felől érdemes figyelnünk és erősítenünk azt a tapasztalatot, egyben közös értéket, amelynek létét Ion Milea így fogalmazta meg:

„Erdély az a hely, ahol Románia Európával találkozik."

Szigliget, 1992. augusztus 23.

SIMONYI IMRE

Út, cél

az építkező kedvű ifjúkor
kitalál magának egy utat
az út végére kitűzi a célt
amelyért (kerül amibe kerül)
érdemes az úton végigmenni

(hogy aztán az a cél
egy zsák arany
vagy Lollobrigida
egy jó szó
vagy a megváltatlan emberiség?
az mindegy
vagy majdnem mindegy)

ám az útépítő vállalat
olyannak találta ki az utat
hogy az út végén
ne a cél legyen
ellenben
az út végén
az út vége legyen

– ahol az ifjúkor azután véget is ér

Leköpött király

Az útszéli feszületen
ott függ a fiatal férfi.
Minden útszéli feszületen
ott függ az a fiatal férfi.
Mindig kalapot emelek előtte,
amikor éppen arra járok.
Úgy mondják hogy leköpött király
zsidókirály ácslegényből lett töviskoronás.

Ruháját többen megszaggatták.
Köntösére számosan sorsot vetettek.
S hogy oldalába lándzsát döfött
volna valaki – így beszélik.
S még arról is beszélnek a népek
hogy harmadnapon feltámadott volna.

De hát annyifélét beszélnek a népek.

Miként például azt is hogy valaki
korábban beárulta volna.
S hogy valamivel azt követőn
– úgy harmadkakasszóra! –
megtagadta volna valaki.

Nos ez utóbbi változat
– mondák ide! népek oda! –
ma is korhűnek tetszik nékem.

Huszár Sándor

Egy nyugalmazott kötéltáncos vallomásai

(Mondjuk, hogy)
elbeszélés

Ajánlom szeretettel
dr. Szilárd János professzor úrnak

A cím s a műfaji megjelölés elhangzása után a Professzor felkapta a fejét:

– Hogyhogy kötéltáncos? És mi az, hogy elbeszélés?

– Kötéltáncos voltomra vonatkozóan később adnék magyarázatot – mondottam –, az elbeszélést, mint előadási formát, azt hiszem, nem kell külön lábjegyzetelnem.

– Álljunk csak meg! – vezényelt a Professzor, és amúgy rezignált, vagy még inkább fáradt tekintetében ideges fények villogtak. – Maga nekem azt mondta, hogy író...

– Engem illetően vannak ilyen vélemények is Professzor úr, higgye el.

– Kérem épp ezt akarok: hinni. Ezért tudnom kell már a beszélgetésünk elején, hogy ön konzultációra jött hozzám, vagy az a célja, hogy művészetével elszórakoztasson?

Kissé lehajtottam a fejemet, mert éreztem, hogy igaza van. De arra is ráébredtem, hogy ha én itt az írói életérzés, intuíció és az élettények leltári, úgymond objektív felsorakoztatása közötti különbséget kezdem magyarázni, akkor feláll, és faképnél hagy. Mondván, hogy én őt ne oktassam.

Valami isteni sugallatra nem magyarázkodtam. És – vannak az életutamon ilyen zseniális felvillanások – megtaláltam a bűvös szót.

– Én beteg vagyok, Professzor úr – mondottam.

Ez hatott. Hosszú pszichiáteri pályája során miket nem látott ő már! – Ez volt a megtorpanásában. Meg egy halk hümmögés. Vagyis, hogy elfogadja az érvelést.

– Tessék tehát engem úgy hallgatni, mint azt a tegnapi Napóleont.

Ez kissé felderítette. Mintha az lett volna az arcán, hogy: persze, persze, hisz az esetek az első percekben rendszerint homályosak. Kicsit azon akadhatott fenn, hogy az ő eddigi páciensei nem voltak ilyen készségesek a dilijük elismerése tárgyában. Ha csak nem csináltak valami egetverő disznóságot. De hát én nem úgy nézek ki. Ezért állítom, hogy szerintem halványan el is mosolyodott. Ám a bólogatás az tény, arra jól emlékszem.

– Rendben van, uram – mondotta. – Adok magának egy órát. És igyekszem szó nélkül végighallgatni. Több időm ma nincs, mert előadásaim vannak, és még vizitelnem is kell.

Megköszöntem a türelmét. És nagy lélegzetet véve bele akartam kezdeni.

– Egy pillanat! – vette vissza a szót a Prof. – Kolléganőm, a gyermekgyógyász professzornő, aki úgy tűnik, önnek is barátja, elmondotta, hogy ön depresszív.

– Ez így igaz, Professzor úr.

– Csak azért, hogy ne ismételjünk, hogy időt spóroljunk. Na és még valami: egy könyvtárra való olvasnivalót is adott magáról. Lexikonokat, emlékiratokat, szóval sok

mindent. Tudom, hogy ön a Ceauşescu alatti Romániában jelentős nemzetiségi – hogy fejezzem ki magam – káder ember volt. Színigazgató, főszerkesztő, író, két tucat könyv szerzője, satöbbi, satöbbi.

– Főleg ez az utóbbi – mondottam keserűen.

– Ja igen – folytatta a Professzor, ügyet se vetve a humoromra –, és még valami, nagyon fontos dolog: hogy önnek nincsenek filléres gondjai. Szép lakást kapott a magyar kormányzattól. Rokkantnyugdíjas. Ön is, meg a felesége is. Ez nagyon fontos.

– Ez valóban nagyon, nagyon fontos, Professzor úr.

– A túlhangsúlyozást nem értem, de hadd magyarázzam meg, miért mondottam el mindezt: egy ilyen, alapjában kiegyensúlyozott léthelyzetről indulni egy diagnózis felállításánál döntő kérdés ám! Szóval ért engem...

– Értem, Professzor úr.

– Na akkor start! Ígérem, hogy nem szólok többet egy szót se.

– Köszönöm.

– Csak egyet kérek: én nem bánom, ha drótostótnak is nevezi magát, de magyarázza meg a címeit, különben a dilijének a számlájára írom. Érti? Tőlem nevezheti magát, aminek akarja, zenebohócnak, ha úgy tetszik, csak magyarázza meg, hogy ez mi: elbeszélés, költészet vagy kényszerképzet.

* * *

– Szóval lehet, hogy ön furcsállni fogja, de én gyerekkoromban pap akartam lenni. Merthogy – tudom – egy ilyen életcél nehezen terem meg a külvárosi grundok bandaharcainak színterén. A lélek művelése ez, nem a földé. Ahogy ma értelmezem: a vallás az elmélkedésnek az a foka, amelyen az egyed, az ember megteremti magában az Istent...

– Ez szép, ez szép gondolat – jegyezte meg halkan a Professzor.

– Persze nekem ehhez megfelelő elmélyülési alapom is volt. Ugyanis szüleim kenyérkereséssel voltak elfoglalva, s emiatt zsenge gyerekkoromtól egyedül tengődtem egy külvárosi szoba-konyhás telken. A vasárnapi templom volt számomra a nagyvilág, ahová édesanyám kezét fogva elmehettem. Az iskolában kit üdvözöltem ismerősen? No nem a padtársamat, Bubit, a helyi sörgyáros fiát, hanem a pap bácsit. Én ugyanis kövér gyereket még láttam, de sonkászsemlét, akkorát, amiből Bubi délelőttönként kettőt is lenyelt, soha életemben. A pap bácsi pedig olyan volt, mint a többi.

Sietek azonban önt figyelmeztetni arra, hogy ez az életcélom nem végleges. Nem bizonyult annak, úgy értem. Ugyanis 1940 őszén bevonultak Kolozsvárra Horthy Miklós kardos, csákós, elegáns katonái, és lévén akkor már tizenegy éves, én azonnal kiugrottam a reverendából. Valami ellenállhatatlan erő vonzott most már az egyenruhához. Főleg, amikor a Mátyás téren megpillantottam egy-egy glaszékesztyűs, kardos daliát, légies és azon felül is gyönyörű, habosan kacagó hölgyecskék oldalán.

Persze, ha az elmondottak alapján úgy véli, hogy ez nálam közönséges nagyravágyás, akkor én azt ajánlanám, hogy a közönséges szót hagyjuk ki. Az történt ugyanis, hogy édesanyám erőnek erejével gimnáziumba iratott, amihez persze nem volt anyagi fedezete. Mert ugyan mitől is lett volna ilyesmire pénze egy szegény munkásasszonynak? Neki – szegénykémnek – főleg álmai voltak. Bár az is lehet, hogy főleg rémálmai lehettek. Ugyanis tizenöt esztendeig volt különbnél különb úri családoknál úgynevezett mindenes, pontosabban cseléd, és már nagyon szeretett volna egy kicsit nagyságos

asszony lenni. Mondjuk az ügyvéd úr édesanyja. Ezért aztán én sürgősen áttértem a napszámosságra. Pillanat! Csupán három hónapra évente. Addig, amíg a következő év tanulmányi költségeit kikerestem.

És életcéljaim sorában van harmadik stáció is: az építészet.

Persze ez a gyakorlatban vagy sokkal egyszerűbb, vagy sokkal bonyolultabb volt. Némely lelki folyamataim esetében ezt sohasem tudom eldönteni. Ugyanis építész akartam lenni, anélkül azonban, hogy képzeletemben egy épületnek a tervrajza valaha is megjelent volna. Megjelent azonban más, de ez egy későbbi probléma. Egyelőre abban egyezzünk meg, hogy úgy akartam építész lenni, ahogy pap vagy katonatiszt.

Tehát hogyan? – kérdezhetné meg most már ön joggal.

Nohát éppen ez az! Itt kell nagyon pontosan disztingválnunk. Hisz a papokat tisztelték. Később a papok tanítottak is. Tehát egyáltalán nem csoda, hogy egy olyan gyerek, akit naponta megaláztak, lenéztek – mert azért ez lényeges –, nos, hogy egy ilyen gyerek megbecsülésre vágyik.

Csak egy példa. Emlékezzen az említett Bubira, a sörgyárosokéra. Na, szóval ez az én padtársam szinte naponta emelte magasra a kezét, hogy jelentenivalója van. És jelentett: tanító bácsi kérem, büdös van! Mire a tanító bácsi a világ legtermészetesebb hangján fordult hozzám: Huszár, menj ki!

– Tehát akkor az egyenruha, mint a társadalmi szerződésbe is beleillő védelem, még inkább érthető – toldotta meg a Professzor.

– Igen, igen... Bár itt nem csupán a kopott, szegényes ruházatom kompenzálódik a glaszékesztyűben. Itt valami mélyebb rejtelem húzódik meg, nem csupán annyi. Mint ahogy az építészeti álmomban is, amely már egyenesen mélylélektan. Annyira, hogy ebbe nem is merek itt belevágni. Ugyanis nagyon szeretném pontosan azt feltárni, ami akkor bennem van. Vagy volt.

Itt vallom be, hogy a professzornőnek, a drága Arankának, aki önhöz beajánlott, én adtam az életrajzomra vonatkozó bibliográfiát. Ugyanis súlyt helyezek arra, hogy ön pontosan ismerjen. Tehát tudja: mi a valóság, és mi az esetleges konfabuláció. Mellesleg, ez is egy rossz tapasztalat emléke. Bukarestben egyszer elmentem egy úgynevezett poliklinikai szakorvoshoz. Mondtam, hogy tele vagyok szorongással. Nem baj – válaszolta a doktor úr –, majd adunk valami jó csillapítót. Igen – abban a reményben, hogy felébresztem benne az értelmiségit, volt már rá példa –, de az a helyzet, hogy engem valóban szorongatnak. – Úgy érti, hogy üldözik? – kérdezte önfeledten a doktor úr. – Egész pontosan úgy – válaszoltam. – Semmi baj – nyugtatott meg – akkor nagyobb adag gyógyszert adunk.

– Értem – válaszolta a professzor. – Még ma nekilátok a bibliográfiának.

– Köszönöm, de hát addig is folytatom. Mivel mint kiderül, életem a sajtómunkában teljesedett ki, nos, addig is annyit hadd jegyezzek meg, hogy gyerekkoromban vagy ifjúként sohasem akartam író vagy újságíró lenni. De mitől is óhajtottam volna, hisz írót meg effélét egyet sem láttam, ismertem.

Na most aztán jöhet ön, és azt mondhatja: és Petőfi? És az Anyám tyúkja?

Igaz. Nem tagadom. Petőfi előfordul az életemben. Mint lecke. Sőt mint Talpra magyar. Mint minden. Csupán egy szempontból illegalista: írósága dolgában. Ne nevessen ki, Professzor úr: abban az időben az én tudatomban még nem kapcsolódik össze, vagy nem válik szét a mű és az alkotás. Egész pontosan: tudom, hogy az a leckének felhagyott vers valahogy lesz, úgy értem, hogy azt írják, de

nem mérem fel, hogy ez maga az alkotás, sőt a halhatatlanság. Végletes példát mondok: a Pieta előtt leborulok, de fogalmam sincs Michelangelóról...

És ez egyáltalán nem véletlen, Professzor úr. Ugyanis, mint később rájövök, az én tudatom egy sajátos társadalmonkívüliséget tükröz. Mégpedig azt kell mondanom: történelmi méretűt.

Apai nagyanyám, özvegy Huszár Györgyné, született Felméri Lidi, makfalvi parasztasszony, amikor a negyvenes évek végén megtudja, hogy egyetlen fiúunokája újságíró lett, végigsírja a falut, hogy aszongya: igaz, a nagyapja fazekas-fuvaros székely ember volt, az is, hogy az apja gyári munkás lett, de ilyen mélyre, mint ő, a családból még senki sem süllyedt!

Mi történt?

– Igen, hát valóban ez magyarázatra szorul – vélte a Professzor.

– Ezt magyarázom, Professzor úr! Örvendek, hogy felkapta a fejét. Tehát jól érzem: itt titok rejlik. Már hagytunk megfejtetlenül egy titkot az imént. Hátha ez azt is megoldja. Nos, hát az történt, hogy drága jó nagyanyó valamikor az első világháború előtt vagy alatt szolgált vala Kolozsváron, ahol a nagyságos asszony gyakran küldte le az utcára újságért, de az az újságos bizony nagyon toprongyos ember volt. Talán józan sem lehetett mindig egészen. Nohát, más újsággal foglalkozó emberről ő aztán semmit nem tudott. Pedig még nyitott is ki életében kétszer-háromszor ilyen újságmifélét, de hogy ezt valaki írja is, eszébe nem jutott. Pedig az én hírlapírói karrierem – lehetett az akármilyen kezdetleges – forradalmi lépésnek számított a család huszadik századi történetében, ahol volt már számos földműves, fazekas, szolgáló, sőt még világháborús hősi halott is, de az, amit tudtunkon kívül egy idő óta már értelmiséginek mondottak, olyan – emberemlékezet óta – egy se volt, rajtam kívül.

Feltehetően az én sűrű gyerekkori pályaválasztási preferenciáimnak is valami efféle a magyarázata. Mármint a társadalom tudatos rétegeiben való tapasztalat hiánya. Mert mindig az szerettem volna lenni, amit éppen felfedeztem. Amit emberi feladatként megismertem, és ami vonzóbb volt, mint az addig betöltött vagy elképzelt szerep. És ezek szerint – mondom – az első vonzó ismerősöm a pap vala. De miért is ne lett volna, hisz a papokban minden olyan erényt megtaláltam, ami belőlem olyan fájdalmasan hiányzott. Szorgalmasan jártam is ministrálni a lakónegyedünkhöz közeli kolozsmonostori kistemplomba, és ezt olyan sikerrel tettem, hogy a plébános úr kérésére a Piarista Főgimnázium igazgatója, Karl János felmentett a vasárnapi közös istentisztelet látogatásának kötelezettsége alól, sőt arról is gondoskodott, hogy kitűnő osztályzatom legyen hittanból. Így töltöttem be sok évig Monostoron a „jobb fő"-nek nevezett vezető ministráns szerepét a vasárnapi nagymiséken.

– Olvasta ön abban az időben a Légy jó mindhalálig című Móricz Zsigmond-regényt? Persze, most lehet, hogy irodalomtörténetileg nem helytálló, amit mondtam, mert azért én is elég rég olvastam az említett művet, de a cím maga sejlett fel bennem, amikor az elbeszélését hallgattam. Volt valaki, aki jóra nevelte? Aki – úgy értem – a lemondás árán való jóságot prédikált, mivelhogy papi hatásról is beszámolt.

– Nem, Professzor úr, ilyen nem volt. És a regényt is jóval később olvastam.

– Rendben, hát akkor folytassa.

– Az élet befolyásolt. És az élet is mosta el a papi vágyaimat... No persze anélkül, hogy a vallási tanokból emberséggé, hitté, humánummá, egyáltalán a jóra való törekvéssé lett tartalmakat megszüntette volna bennem. De hasonló volt a helyzet a tiszti hivatással is. Hivatás... Szóval érti. Ezt maga a történelem tette – mégpedig

nagyon csúfosan – semmissé, 1944-ben. Érintetlenül hagyván azonban ugyanakkor a magyarságtudatomat. És az az érzésem, hogy valahol itt kell keresni sok mai tévedést is. Bár lehet, hogy nem a politikai szférában, hanem az emberiekben. Székely János, nemzedéktársam, akivel úgy tűnik, azonos vágyakat melengettünk, utolsó pillanatban még jelentkezett a marosvásárhelyi Tüzér Hadapródiskolában. Végig is szaladta Európát emberül. Meg is írta ezt a kalandját egy nagyon szép könyvben. Én azonban a döntő pillanatban, amikor a kakastollasok már jöttek utánam, hogy – ha nem is mint hadapród – mint levente szálljak szembe az ellenséggel, megtagadtam a parancsot. Apám parancsának engedelmeskedtem, aki egy liszteslédába dugott be külvárosi lakásunk padlásán, mivel az efféle hazafiaskodás az ő iskolájában nem szerepelt külön tantárgyként. Mentségére legyen mondva, csak két elemi osztályt volt ideje elvégezni. Ugyanis mennie kellett fazékkal, merthogy Gyergyóditróban vásár volt. Enni pedig kellett.

Mérnök – valójában – megalázottságomban akartam lenni. Mert miként említettem, nyaranta napszámoskodtam a kőművesek mellett. És hát addig nem tudtam, hogy vannak állati sorban élő embercsoportok is, amely felismerés tökéletesen összetörte tizenvalahányéves idealizmusomat. Írtam volt ezekről az ügyekről pályám kezdetén. Arról, hogy tréfás kedvű napszámostársaim – Isten bocsásson meg nekik – kiették kosztosedényemből a húst és – elnézést – frissen nyúzott patkányt melegítettek fel helyette. Tudom, hogy ez nem valami gusztusos téma. Már akkor megpirongatott efféle jeleneteim naturalizmusáért jó kollégám, Sütő Andris. De őt nem azért szeretem, hanem, mert később, amikor egy könyvem számára vele interjút készítettem – imponáló emberséggel –, bevallotta: sajnos ő is ráérzett azóta arra, hogy az életnek ezek a kevésbé vonzó vonatkozásai, amelyeket lassan közösen élünk át, megkerülhetetlenek.

Szóval ezért mondom ma azt, hogy a mérnökséget én a vallásórák egyenes folytatásaként éltem vággyá. Az építőtelepen emberi vággyá lett az, amit az iskolában az isteni kegyelemről tanultam. Meg akartam váltani ezeket a szerencsétlen embereket, akiket itt megismertem.

Vigyázat! Nem a világot akartam megváltani! Ez egy későbbi vállalkozás. Itt csak Máriskót akartam kivezetni a bajból, aki annyira ragaszkodott vala hozzám. Igen, Máriskót – novellát írtam róla később –, akinek, miután lefeküdt a pallérral, könnyű munkája volt, és engem kapott társul, lévén én a legfiatalabb. Nos, mi ketten nagyon jól megvoltunk. Mert két numera között, mit szabott összegért az anyagraktárban bonyolított le, a saroglya mellett velem pihenvén, a mesémet hallgatta arról, hogy én építész leszek. Mérnök. És akkor neki nagyon jó dolga lesz. Nem tagadom, hogy Máriskó – az általam nem tudott két numera között – nagyon őszintén sírt jövőbeni terveim hallatán. Mármint azért, hogy én őt emberként olyan nagyra fogom értékelni.

Na és ott van Roska bácsi, aki nem is cigány, csak öreg kőművész, aki minden este programszerűen issza le magát, s akinek másnap én vagyok az egyetlen vigasza, mert gyerekien tiszta kérdéseimmel és hallgatásommal azt az érzést lopom bűntudatos lelkébe, hogy azért – visszaeső bűnössége ellenére – ő mégiscsak ember!

És általában ebben az embertelenül kemény világban az én valószínűtlenül gyermeki naivságom olyan volt, mint... mint a hamisítatlan emberi tisztaság.

Tehát pap meg hadúr, meg jótevő helyett később így lettem – szükségszerűen, bár öntudatlanul – megváltó. Más néven kommunista. Azért ez, mert akkor épp ott volt üresedés.

És ezek után – emlékszem – az ötvenes évek közepe táján, de még inkább az elején, alig pár évvel az érettségi után, egyszer találkoztam egy volt középiskolai paptanárommal. Persze akkor ő már civil volt.

– Igaz, hogy belőled is kommunista lett? – kérdezte ott az utcasarkon.

– Igen – feleltem majdhogynem büszkén. – A pártlapnál vagyok rovatvezető.

Amiben az volt, hogy én vagyok a rovatvezető, és nem valaki más.

Döbbenten tapasztaltam azonban, hogy az immár öreg tanárnak kibuggyannak a könnyei.

De nem értettem a dolgot. Meg akartam magyarázni, hogy érettségi után gyárba kerültem, de onnan kiemeltek és újságíró lettem. És Gáll Ernő főszerkesztőm biztatására és segítségével elvégeztem a Bolyai egyetem filozófiai tanszakát. Tanársegéd vagyok!

Nem volt kinek magyaráznom. A tanár úr lehajtotta a fejét, és magamra hagyott.

De tanár úr – akartam utána kiáltani – hát nem tetszik emlékezni, hogy a gimnáziumban egyfolytában azt hangsúlyozták, hogy a világnak becsületes suszterekre is szüksége van! És csakis engem tudtak elképzelni ebben a szerepkörben?! És én most... Íme, mégis!

Igen, ezt akartam neki most már nem is bocsánatkérően, hanem egyenesen haragosan mondani.

Sajnos a tanár úr nem volt kíváncsi a mentségemre. Bár akkor még azt sem tudtam, hogy egyáltalán szükségem van ez ügyben mentségre.

De ott valami olyasmi tört fel az én ifjúi lelkemben, ami majdan – kiderül később – a háború után felnövők egy csoportja szempontjából, ha nem is sors-, de perdöntő. Az fejeződött ki abban a pillanatban, hogy az emberiség egy részének a lelkében a világ akkor még nem szakadt ketté, annak ellenére, hogy a történelem útjai rajtunk vezettek keresztül.

A mai társadalom – ez számomra egyre világosabb – végzetesen nem érti ezt a helyzetet!

Pedig, ha az akar lenni, aminek magát hirdeti: korszaknyitó, akkor el kell jutnia mihozzánkig, akik ugyan nem a paptanáraink által kijelölt utat követtük, hanem a történelem tankjai által taposottakat, de – a tőlük, sőt azt merném mondani, a néptől kapott erkölcsi tartalmakat vittük magunkkal. Ezért nem dobáltuk el – mint menekülő katonák a fegyvereinket – hitünket a humánumban. Ellenkezőleg! Próbáltunk a nem általunk teremtett helyzetben – önmagunk maradni. Azt merem mondani, Professzor úr, hogy mi, a háború utáni bűntelen nemzedék egyenruhát valóban cseréltünk, de lelket nem!

Itt egy kicsit ki is vártam, mert úgy éreztem, hogy indokolt a hatásszünet. Lehet, hogy ezt a Professzor félreértette. Bár lehet, hogy készült a bejelentésre:

– Tehát akkor uram – mondotta –, folytatása holnap. Sajnos, most előadásra kell mennem.

Aztán az órájára nézett, és hozzátette:

– Még át szeretném nézni a jegyzeteimet is.

* * *

Ezúttal, ahogy beléptem, a titkárnő azonnal felismert:

– A professzor úr már várja! – mondotta.

Meg is ijedtem.

– De hiszen még csak öt perc múlva tizenegy!

– Kérem uram – folytatta akkor a titkárnő –, én nem a pontos időt jeleztem, hanem azt, hogy a Professzor úr várja...

Megköszöntem a kedvességét, levetettem a kabátomat, és bekopogtam a professzori szentélybe.

– Tessék, tessék – üdvözölt a Professzor. – És felállt, és elémbe jött. – Olvasom, olvasom!

– Mit? – kérdeztem.

– Hát például a romániai Magyar Irodalmi Lexikont – válaszolta kiérezhető rokonszenvvel. – Látom, a második kötet bemutató estjén Balogh Edgár meg Domokos Géza dedikálta a példányt önnek, nemrégen.

– És Dávid Gyula – tettem hozzá.

– Na igen, hát őt nem ismerem. De ne is vesztegessük az időt tovább, térjünk rá a lényegre. Mármint a folytatásra.

– Persze, persze – mondottam, bár kissé csalódtam a felszólítás hallatán. Gondoltam, hogy véleményt mond arról, amit olvasott. Főleg, hogy ez az első hivatalosan hitelesített véleménye rólam. – Hát akkor ott folytatom, ahol a háború véget ért.

– Stimmel – dalolta.

– Pontosabban, ahol a háború folytatódik.

– Kérem, ahogy óhajtja – törődött bele.

– Nem egyébért, de mert szerintem a háború ma sem ért véget.

Itt megnézett.

– Igen – bizonygattam –, aki azt mondja, hogy a háború véget ért, az csúnyán hazudik. Tessék megnézni a Trianoni meg Párizsi Békeszerződések címen bejegyzett diktátumok eredményeit. A glóbuson található földrengési zónák ezekhez képest kismiskák.

– Azt mondja?

– Azt!

Gondolkozott egy darabig.

– Jó, hát akkor folytassa.

Kicsit úgy éreztem magam, mintha kollokválnék, de ez különösebben nem zavart. Hát belekezdtem.

– Megegyeztünk hát abban, hogy a század eleje óta a világháború percig sem szünetelt. És nekünk, akik ebben az időben születtünk és éltünk – tudtuk, vagy csak most vagyunk ilyen okosak – ilyen körülmények között kell egy életet leélnünk. Én csak annyit ismerek fel ebből az egészből így visszamenőleg, hogy mindenütt én vagyok: ott is, ahol – igazuk tudatában esetleg – lőnek, és ott is, ahol a találat után az áldozatok összeesnek.

Nemrég egy pár éve Magyarországra áttelepült, nálam fiatalabb erdélyi író nyílt gyűlésen leplezte le az itt vendég, és otthon a Magyar Demokrata Szövetség elnöke szerepében működő Domokos Gézát. Hogy aszondja: milyen jogon beszél most demokratául, amikor hajdanában egészen másképpen beszélt. És itt ifjú hősünk előhúzott zsebéből egy iratot, és mindenki füle hallatára felolvasott egy vezércikket a valamikori Előre című központi napilapból, ahol is nevezett Domokos épp Ceauşescu vezért dicsérte. Géza úr, akivel évtizedekig egy kenyeret ettem, irigylésre méltóan bölcs volt. Nem küldte el az illető – Magyarországon vitézkedő – hőst melegebb éghajlatra,

sőt magát a vádat sem tagadta. Ellenben töredelmesen bevallotta: ez volt az ára annak, hogy a feladatát ellássa, hogy a magyarság ügyét emberséggel szolgálhassa.

Az ezt követő esemény viszont számomra egy lélektani talány. Ugyanis – a Népszabadság tanúsága szerint – az ifjú kolléga felállt, és azt mondotta: – Igaz, hiszen te vettél ki engem is a börtönből...

Nos, válaszom ebben a kérdésben a Domokoséval azonos:

– Ez már tárgyalási alap!

Kicsit kivártam. A Professzor kíváncsian nézett.

– Nos – folytattam –, az én ügyemben például az a tárgyalási alap, hogy én bár kontraszelekció révén jutottam szóhoz, végül is író lettem.

– Miért?

– Bocsásson meg. És törődjön bele abba, hogy közöttünk nincs alá és fölérendeltségi viszony. Értelmiségiek vagyunk. De én önt elfogadom bírámnak.

– Úgy tudtam, hogy orvos vagyok.

– A kettő nem választható szét egymástól. Éppen ezért kérem, kérdezze meg könnyedén és lehetőleg félvállról, hogy miféle író lettem én, csizmadiafőhercegi rangomat is beleszámítva abban a nagy kommunista bűnbarlangban?

Erre vonatkozólag ugyanis van egy replikaváltásom Illyés Gyulával, aki ebből az alkalomból el is mosolyodott. Ugyanis épp kollegiális szeretettel dedikálta nekem egyik kötetét valamikor a hatvanas évek közepén, amikor én megnyilatkoztam:

– Valóban kollégák vagyunk – vallottam be –, csak egy nagyon kicsi differencia van közöttünk. Tudod, mikor én bemutatkozom és imponálni is akarok a kollegialitásunkkal, a nevem mellé oda kell biggyesztenem még egy szót: író. Te effélével nem bíbelődsz. Ha azt mondod, Illyés Gyula, mindenki tudja, hány óra.

Azzal vigasztalt, hogy ez az a cím, amit az ember nem örököl a szüleitől, s hogy előbb-utóbb odaragad a nevéhez, ha megérdemli. És talán ezzel az én eredendő kishitűségemmel nyertem őt meg. Szerénynek nem mondom magam, mert az, amit én ott kinyilvánítottam, egészen más. A szerény ember tudatában van értékeinek. Én viszont még azután sok évig vártam, hogy jön valaki, és emberségesen figyelmeztet: még üres a hely, apám mellett a bőrgyárban, és hogy ez az egész irodalmi kaland egy buta tévedés volt csupán. Illyés könyveit, naplójegyzeteit olvasva jöttem rá jóval később, hogy az én lelkületem nem volt számára ismeretlen. Személyesen ismerte a szegénységet, szenvedett az úri gőgtől. Így vallja be – ő, kora meghatározó író-egyénisége – hogy bizony tele van kisebbrendűségi gátlással. Nem tudom, Professzor úr újraolvasta-e mostanában könyvét. Én az *Ebéd a kastélyban* felett tűnődtem el a minap: mit kezd Illyéssel a második háború előtti úri középosztályt utánzó mai hatalmi elit...

De ez már nem az én gondom. Én itt eltartott vagyok. Megtűrt. Úgy merült fel bennem, hogy a múltamat kerestem. Azt a tényt, hogy Illyés engem pártfogolt. Lélekben megsimogatta a fejemet. Nem az íróét! A sorsával küzdő fiatalemberét, aki valaha ő is volt. És mivel a találkozás a hatvanas évek közepére esett, amikor már nem csak néztünk, láttunk is dolgokat, amikor én már túl voltam életem egyik nagy kalandján, a színházigazgatáson, hisz olvashatta: az életemben ilyesmi is volt, nos hát nyilván panaszkodtam, meg a markomat is köptem, hogy én aztán megmutatom.

Ekkor tette azt velem, ami életem során kevés embernek sikerült: önmagam felé fordított. Igen, akarva, akaratlan szembe kellett néznem – saját tekintetemet kerülő – önmagammal. A lehetőségeimmel. Képességeimmel!

Így szólott ugyanis hozzám:

– Tanácsként, útravalóul csak egyet tudok neked mondani: azt tedd, amit lelkiismereted szerint tenned kell, s annyit, amennyit ösztöneid szerint meg is tehetsz. Tőlem tudd: új mártírokra nincs szükségünk. A magyar nép ebben a században már túl sok vért veszített.

Akkor bízta rám frissiben megjelent válogatott verseinek egy kötetét, hogy vinném el Márton Áron püspök úrnak, akit ő nagyon tisztelt. Bár a háború alatt Kolozsváron éltem, tőle tudom, hogy a zsidók gettózása idején Márton Áron milyen nagy dolgot művelt. Egyedül a fasiszta világban, a kolozsvári Szent Mihály templom szószékéről, az állig felfegyverzett hatalom szemébe kiáltotta: nem csak az isteni ítélőszék előtt, de a világi előtt is felelniök kell a szörnyűség elkövetőinek!

Arra is gondja volt Illyésnek, hogy ha a határon kiderülne a könyvsíbolás, bajom ne legyen. Ezért csak ennyit írt az előzéklapra: „Mély tisztelettel – új sor, hézag – Illyés Gyula. Arra kért, ha sikeresen hazaértem a könyvvel, én írjam be oda a hézagba a püspök úr nevét.

Csak a történelmi hűség kedvéért jegyzem meg, hogy ez utóbbi megbízatását nem teljesítettem. Hisz a könyv talán ma is megtalálható valahol Márton Áron hagyatékában. Valahogy méltatlannak éreztem, hogy e két nagy ember közé furakodjak. Bementem tehát a kolozsvári Szent Mihály templom plébániájára, és elmondtam ott egy idősebb papi személynek az aggodalmamat. Ha emlékezetem nem csal, Veress László volt az illető neve. Hamar egyetértettünk, s ő ajánlotta a megnyugtató megoldást is: minden héten leutazik Gyulafehérvárra, ahol – ha jól emlékszem, a teológián volt előadó – találkozik a püspök úrral, és személyesen tőle kérdi meg, mi legyen a megoldás. A püspök úr azt üzente: ne írjak semmit a könyvbe, majd ő ellátja megfelelő magyarázattal, mert számára ez így autentikus dokumentum. És még valamit: hogy köszöni...

De látom elragadott ebben az elbeszélésben életemnek a kevésbé ismert, sőt kevésbé hivatalos vonatkozása. Korszerű vonás ez. Ma ugyanis nagyon sokan rendezik át visszamenőleg az életük eseményeit. Én ezt nem tehetem. Folyvást azt kérdezem: mit szólna egy ilyesmihez Méliusz Jóska. Nyilván ismeri a nevét. Vagy Balogh Edgár, Gáll Ernő, Domokos Géza, akiket már említettem, de szólnom kell Fodor Sándorról is. És még sokakról illene szólnom. Nem jó az illene szó. Valami kényszeresebb kellene, de hirtelen nem jut az eszembe. Na várjon! Jön mint mindig: a példa.

Kolozsvári színigazgató koromban volt egy Simon nevezetű sofőröm. Pontosabban a színházé volt, de az én szolgálatomra volt rendelve. Fontos adat, hogy Simon, mielőtt hozzánk szerződött, mentősofőr. Ezért is szerettem, mert biztosan és gyorsan vezetett. A hatvanas évek elején – emlékszem – sürgősen Bánfihunyadra kellett mennem. Már nem tudom, miért. Csak arra emlékszem, hogy sűrű köd volt, meg olyan szürkületbe hajló őszi délután. Hajtott Simon emberül, de – ahogy mellette ültem, felfigyeltem rá – nem előre nézett, hanem oldalt. Mondtam neki: – Simon, az Isten megáldja, hát maga mit csinál, hogy folyton jobbra néz, nem előre?

– Hát előre is nézdegélek, hogy látok-e lámpát – válaszolta –, de főleg valóban jobbra nézek, mert ott látszanak az útzáró kövek. Ahhoz tartom magam, hisz a köd miatt előre nem látok.

Nagy mondás volt ez! Felismeréssel egyenlő tapasztalat.

Hisz akkor már tudtam, hogy – bár percekre is – milyen nehéz előre látni. Azokra kell tehát figyelnem, akik azt az utat, amin én is menni igyekszem, előttem, vagy velem egy időben – magatartásukkal, szenvedéseikkel, csalódások özönével – kicövekelték!

Időrendben nem Illyés az első, bár ő megmarad mindenképpen valamiféle parancsnoknak. Lehet, hogy apámmal kellene kezdenem a felsorolást, és az unokámmal kellene zárnom.

Na szóval, én itt csak egy dolgot szeretnék kihangsúlyozni: nem tértem vissza – úgymond – az Anyaszentegyház kebelébe. Nem lettem újra templomba járó. Gyerekkorom világa arra kötelezett, hogy – akartam vagy sem – muszáj járnom, ez, amiben felnőttként éltem, épp ellenkezőleg, hogy a templomba járás a társadalmi helyzetemmel összeegyeztethetetlen. És tudja, mi a döbbenetes: hogy ezek az ellentmondó követelmények nem okoztak bennem lelki konfliktusokat...

Párttag lettem tehát még 1957-ben. Valahogy zavar, hogy ezt a lépésemet is meg kell magyaráznom. Ugyanis 1956 tavaszán én kértem – senkitől sem kényszerítve – a felvételemet. Fel is vettek tagjelöltnek. Mikor azonban véglegesíteni kellett volna a kérést, közbelépett a történelem. Egész pontosan: 1956. Egy nappal az Események előtt tértünk vissza feleségemmel Pestről Kolozsvárra. Mindent láttam, mindent tudtam arról, ami ott történt. Legalábbis úgy gondoltam. Valójában csak azt tudtam, hogy mi van Kolozsváron. Mi van a Táborban. És az a tény, hogy ez ellen emberek életük kockáztatásával, sőt életük árán fellázadtak, ez engem megrendített.

És voltam olyan naiv, hogy ezt ki is mondtam. A Román Írószövetség kiáltványt intézett a magyar írókhoz, hogy hagyják abba. Minden jobb magyar íróembernek alá kellett ezt írni. Nekünk, fiataloknak külön készítettek listát, amit én nem írhattam alá. Nem írhattam alá, mert – és ez akkor új elem az életemben – nem hittem benne. És azt mondtam: ha nem kérdezték meg tőlem, hogy Rákosit kinevezzék-e főtitkárnak, most ne kérdezzék, hogy leváltsák-e. Mert valami efféle volt abban a kiáltványban. Utána kellene nézni, hisz mint minden, amiről itt említést teszek, szintén hozzáférhető. Ez is beteges vonás... De mai vonás.

Nos elég ennyi, hogy akkor az efféle a hatalomnak nagyon nem tetszett. És ezért – azonnal be kellett lépnem a pártba.

De téved, ha azt hiszi, hogy én itt poénná hegyezem az eseményeket. Nem tréfa ez, uram, hanem bizony véres valóság. Én ugyanis ebben az időben – kérem, ne tessen nevetni – szimbólum vagyok. Ugyanúgy, ahogy ma szimbólum az az akkor még éretlen kamasz, aki esetleg merő kalandvágyból keveredett bele az ötvenhatos fegyveres harcokba. Ahogy nem lehet ráfogni, hogy ő azt akarta, ami ma van, ugyanígy én sem voltam tudatában annak, hogy a történelem útjai merre vezetnek. Én egy évszázadokon keresztül elnyomott osztálynak, a munkásosztálynak – az úgymond – tehetséges gyermeke voltam, akire nagy feladatok vártak. Tehát, amikor én azt mondtam, hogy Pesten nincs ellenforradalom, hogy nem írom alá azt az említett felhívást, akkor nem lehetett rámbizonyítani, hogy én tipikus osztályellenség vagyok, akinek börtönben a helye.

Példát mondok erre is. Pár hónappal az Események előtt, ötvenhat nyarán gyűlés volt Bukarestben, mégpedig nem is akárhol, a párt Központi Bizottságánál. A készülő írószövetségi kongresszus előtt meg akarták itt tisztítani a magyar írók fejét a Pestről kapott ellenforradalmi gondolatoktól. És erre nagyon jól jött a nemzetiségen belüli nagy partszakadás. Hiszen – miért tagadnám – a hatalomnak nem egyszer sikerült szembeállítani bennünket egymással. Azt hiszem, ekkor adta ki a máig érvényes jelszót egyik nagy színészünk: „Magyarok vagyunk – tartsunk szét!"

Nos, ezúttal a Marosvásárhely–Kolozsvár közötti vita osztott meg. Így történt tehát ötvenhat nyarán az ellenforradalom megelőzése címén Bukarestben, hogy alig egynapi tárgyalás után kiderült: minden rossz kútfeje a kolozsvári irodalmi bagázs.

A tanácskozás másnapján Kovács György, a központi bizottság tagja, Vásárhely illusztris írója ezt cikkben is kifejtette, amely aztán egyszerre három nyelven jelent meg. És ekkor következett az a nap, miért mindezt el kellett mondanom, a harmadik: az ítélet napja. Három fontos szempont szerint készült a vád: 1. Olyanok követték el az államot veszélyeztető hibákat, akik vagy nem is magyarok, mert zsidók, mint Földes László, vagy: 2. A felszámolt polgári osztály képviselői, mint Gálfalvi Zsolt, akinek az apukája állítólag vagyonos ember volt az államosításig. 3. Fiatalok, megtévesztettek, akiket megfelelő önkritika árán, vagy esetleg némi szolgálatok ellenében még meg lehet tűrni a porondon. Ezen utóbbiak között voltam én is. Nem csak, hanem is! De olyan hosszú már ez a magyarázkodás, hogy most ezt tovább nem folytatom.

Nos, mikor elértek a vádak hozzám, és miután elolvastam Kovács Györgynek – a pap fiúnak! – a cikkét, amiben egyszerűen gyomnak mond, amit irtani kell – akkor felálltam, és a rám akkor nagyon jellemző primitívséggel kifejtettem: – Én munkások között nőttem fel. Nem akartam sem újságíró lenni, sem egyéb. Engem lényegében azért hoztak ki a gyárból, hogy azt a szellemiséget vigyem be a közéletbe, amit magamban akkumuláltam. Nos, ha most kiderül, hogy én e pár év alatt a burzsoá erkölcs képviselője lettem, akkor én ebből levonom a tanulságot, és visszamegyek apám mellé a gyárba. Engem karrieristák és eszmékkel kereskedők ne áruljanak az utcasarkon!

És a helyemre mentem.

Úgy emlékszem mindenre, mintha ma lett volna. Fazekas János – akkor épp központi bizottsági titkár – volt a műsorvezető, de Iosif Chisinevschi a román párt második és – állítólag – Moszkva bukaresti első embere a főrendező, nos, akkor ezek ketten összesúgtak, és szünetet rendeltek el. A szünet után viszont hirtelen megváltozott a hang. Ugyanis – mint utóbb megtudtam – egy munkás származású, tehetséges írót nem lehetett feláldozni – és ezért bizonyos emberek komoly bírálatban részesültek –, mert ha engem elveszejtenek, ez azt jelenti – jól figyeljen! –, hogy hibás volt a párt káderpolitikája, ami pedig – lássuk be – teljességgel lehetetlen!

Nos, hát ezt a lapot játszotta ki később, drága mesterem, Asztalos István biztatására az események alatt a Kolozsváron ezúttal kormánybiztoskodó Fazekas János, amikor a bajból újból kimentett. – Jó, de hogy számolunk el Páskándi Gézukával, aki ugyan egy-két évvel később és a szatmári Lókertben, de ugyancsak a proletariátus színeiben rúgta a gólokat? – faggattam Pista bácsit. Akinek perszé voltak érvei. – Idefigyelj: mindent én sem tudok elintézni. Páskándi valóban nagy tehetség, de egyetemista, az ottani dolgokba én nem szólhatok bele.

Mint ahogy más esetekben, most is volt mentsége, ha kevésbé reális, ám legalább őszintén szubjektív. Mert rákérdeztem H.-ra, hogy őt miért tiltották el a sajtómunkától? – Idefigyelj – mondta ugyanúgy Asztalos Pista –, kevés adum volt. A tehetségeseket mentettem. Kányádi ellen, Fodor ellen, és ellened volt letartóztatási parancs. H.-t nem menthettem, hogy a sanszotokat ne rontsam. H.-t nem fenyegette a börtön, és őszintén megmondom: nem is tartom tehetségesnek...

Ez volt az időzített bomba! Pista bácsi ugyanis 1960-ban meghalt, el is temettük, de H. azóta is azzal bizonygatja íróságát, hogy őt akkor a laptól kitették.

Ám most már aztán a Jóisten a megmondhatója annak, mi köze mindennek az én cselekvésre ítéltségemhez, amikor mindeddig főleg azt bizonygattam, hogy ki voltam szolgáltatva. Ami nem igaz. Apám szokta mondani: a disznótor nem erőszak. Tehát lehettem volna én nagyon rendes cipőgyári munkás, sőt ötvenhat után tisztviselő is! Rajtam múlott.

Be kell vallanom tehát töredelmesen, hogy valahogy megszerettem ezt a hivatást. 1956-ban megjelent volt az első novellás könyvem, ahol – például – ezt sikerült kimondanom: „Professzor elvtárs, ön megmentett az életnek, s végül is nekem okozott rosszat. Az életemet visszaadta, de ki adja vissza a hitemet...?"

Persze ezt nem én mondom, hanem egy öngyilkos fiatal értelmiségi. De ez a legtöbb, mit mondani tudok akkori magamról.

Tudom azonban, hogy ha a cipőgyárban dolgozom, nem kell azt a tévhitet terjesztenem, hogy a jövőbe vetett bizakodás életmentő. De mit tegyek? Más elkártyázza ősei vagyonát – én visszaélek azzal, hogy apáim mindig robotoltak.

A Professzor meg se moccant. Folytattam:

– Szóval ne beszéljünk félre, mert azért minden a választáson múlt. Azon, hogy a börtönt, esetleg a cipőgyárat vagy az írói munkát választom.

Nem szánom és nem bánom, amit cselekedtem. Örvendek, hogy így alakult.

Nem, nem térek ki a vád alól: örvendek, hogy így alakultam!

Ennek az egész hosszú magyarázkodásnak persze van valódi oka is: Az, hogy két-három évvel később, egész pontosan 1959-ben kineveztek a legrégibb magyar kőszínház igazgatójának. És ismét csak nem azért, mert én értek a legjobban a színházigazgatáshoz, hanem, mert a kialakult helyzetben én vagyok a hatalom számára a legjobb képlet: munkásszármazású, elismert fiatal írói tehetség, és – hadd mondjam ki azt, amit lehet, ők ki sem mondtak, csak gondoltak – ötvenhat után lettem párttag!

A Professzor felemelte a jobbját.

– Értem.

– Mit?

– A politikai kurzus természetrajzát.

– Örvendek...

– Ne tegye!

– Miért?

– Mert magát viszont nem értem.

– Engem? Miért?

– Ezek után miért mond le az igazgatásról?!

– Na, minden itt kezdődik! – mondottam lelkesen.

– Nem! – válaszolta a Professzor – itt végződik...

– Hogyhogy?!

– Egyelőre. Ugyanis külföldi küldöttséget kell fogadnom.

– Sajnálom – mondottam.

És felálltam.

– Holnap?

– Várjon csak... Holnap péntek... Hétfőn.

– Ugyanebben az időben?

– Ha akarja, jöhet hamarabb is.

* * *

Mikor hétfőn – *csakazértis* pontban tizenegykor – beléptem a professzori kabinetbe, döbbenten láttam, hogy a főnök sétál.

– Hasznosan töltöttem a hétvégét – mondotta, amikor megpillantott. – Olvastam. Magát.

– Jobbat is olvashatott volna – feleltem annak a tudatában, hogy én lehetek lehangolt is.

– Hát tudja meg – ült le szemben velem a Professzor –, ilyen nehéz betegem rég nem volt.

– Ezt Professzor úr hogy érti?

– Na hallja?! Mással végzek egy félóra alatt.

– Hála Istennek, hogy csak ezért vagyok nehéz beteg.

– Na, csak ne bízza el magát – szólt rám. – Folyamatosan kapom a laboratóriumi eredményeit.

– És?

– És! Például: cukorbeteg. Tudta?

– Nem.

– Na azért, hogy a szerénység egy nyugdíjasnál sem árt. Ugyanis a laboratórium nem tudja, hogy magának mi az irodalomtörténeti értéke.

– Ha tudja, súlyosabb betegséggel terhel meg?

– Erről majd a végén. Most folytassuk a vallomást.

– Azt mondta, hogy mindent ért...

– Értem most már, hogy miért mondott le a színházigazgatásról. Azt is úgy értettem meg, hogy elolvastam az újvidéki Új Symposionnak adott, különben nagyon értelmes interjúját.

– Látom, az értelmem meglepte.

– Ezt persze már Szegeden adta. Az emigrálás után. Tehát térjünk vissza Kolozsvárra. És arra, hogy akkor maga hogy látta.

– Mit?

– Micsoda kérdés! Önmagát.

– Pozitívan.

– Ezért mondott le?!

– Önök mában élők – jól jegyezze meg, amit most mondok! – nem hajlandók pártatlanul gondolkozni. Aki akkor élt, az egy eszmei értelemben vett csaló, tolvaj, betörő!

– Mármint én hiszem így?

– Egyszerűen nem hajlandók gondolkozni. Pedig – legalábbis egy hipotézis erejéig – tudomásul kell venni, hogy abban az időben sajátos törvényei voltak a világnak, az akkori hatalmi alakzatnak. Önök igazságtalannak tartják, hogy én lettem az igazgató és a hajdani igazgatók gyermekei a külvárosban tanították a földrajzot. Ez igazságtalanság. Az, hogy én tímárságra voltam ítélve, az előző rendszerben, nem igazságtalanság!

– Megállás! – mondotta a Professzor halkan –, az én apám szegényparaszt volt, és a földosztáskor kapott földet, úgyhogy abbahagyhatja az osztályharcot.

Ezen megütköztem.

– Hát ez magán nem látszik – mondottam, és mentségemül kitöröltem egy könnycseppet a szemem sarkából.

– Kér valami nyugtatót?

– Semmit! Még bocsánatot sem.

– Akkor folytassa.

– Ezen gondolkodom, hogy megtegyem-e.

– Döntse el.

– A kérdései alapján azt hittem, hogy a sorsomtól idegen.

– Tévedett. Miért nem gondolta például azt, hogy a kérdéseket magamnak teszem fel.

– Gondoltam, kissé szórakozott volt...

– Téved... Rektor voltam.

– Hol?

– Itt.

– És?

– Most látja, gyógyítok.

Kissé kiszáradt a torkom.

– Bocsásson meg – felálltam.

– Megértem – állt fel ő is. – Akkor holnap ugyanebben az órában.

* * *

Egy hét múlva mentem el újra hozzá. Kissé furcsa helyzet alakult ki, mert nem értesítettem előre, hogy jövök. Csak az addig megszokott tizenegy órát tartottam be. A titkárnő azonban mosolygott, és közölte, hogy bemehetek, mert a Professzor úr vár.

Ezen csodálkoztam, de nem mutattam.

– Maga azért egy felelőtlen ember! – fogadott a Professzor.

– Mai erdélyi testvéreim szintén valami effélének tartanak. Egész pontosan a múlt rendszer kegyencének.

– Megállás! Nem kell keverni a dolgokat. Maga saját magával szemben felelőtlen. Most látom, hogy kétszázas a vérnyomása, magas a koleszterinszintje. A vérzsír magas... Mit mondjak még?

– Nekem egyelőre ez is elég.

– Ha maga tudná, hogy én mit kaptam magáért!

– Semmit. Ha kiállok az utcasarokra, szappannak sem vesznek meg.

– Felhívott a Biczó Gyuri. A volt főpolgármester. Régi kedves ismerősöm.

– És bukaresti magyar nagykövet! És nekem kedves barátom!

– Egy félórát beszélt.

– Csak azt ne mondja, hogy tapintatlan volt. Kevés ilyen meleg lelkű volt hivatalos személyiséget ismerek, mint ő.

– Tapintatlanságról szó sincs...

– Azért választottuk lakhelyül Szegedet, mert ő itt van. Első lakásunk a Maros utcában lévő IKV-ház volt. Másfél szobás bájos kis világ. Mikor a pesti szállodai három hónap után megérkeztünk a nagy hontalanságba, tudja, mit találtunk a másfél szobás birodalomban? Nem tudja. Elképzelni is nehéz. Először is tökéletesen be volt bútorozva, mert Gyuri és Etuka – felhasználván minden ismeretségüket – összegyűjtötték a szükséges bútorzatot. Igaz, hogy a feleségem rokonai is besegítettek a Balaton partjáról. De mindez tudjuk, érthető. Ám képzelje el, mert most is jön, hogy sírjak, ha csak beszélek róla: az ebéd meg volt főzve a konyhában! Megérkeztünk egy teljesen kész világba. Nos, ez Biczó Gyuri és Etuka!

– Na most már legalább megérti, hogy én mit álltam ki.

– Mit?

– Hát szembesültem ezzel a szeretettel és szégyelltem, hogy nem tudok nekik végleges valamit mondani.

Megértettem.

– Bocsásson meg – mondottam.

– Ne izéljen...
– Akkor folytassuk – javasoltam.
– Már azt se tudom, hol hagytuk abba...
– Ott, hogy én tudatosan tettem azt, amit tettem.
– Bocsásson meg most már maga: én ennek az ellenkezőjét állítottam?
Kivártam.
– Mikor jön rá arra Professzor úr, hogy ez a vita, ami ebben a szövegelésben felmerül, nem kettőnk között zajlik?
Ezúttal rajta volt a hallgatás sora. Talán a meghatódásé is. Hiszen – úgy éreztem – időnkénti önfeledtségeivel a saját zavarát leplezte.
– Tehát akkor? – kérdezte.
– „Én voltam az úr, a vers csak cifra szolga!"
Elmosolyodott.
– Ha így volna, ha ilyen magabízó volna, akkor most nem ülne itt előttem! Bár azt hajlandó vagyok elhinni, hogy fordítva sem igaz. Tudja mit? Kérek egy kávét. És azután folytatjuk.

* * *

– Örvendek, hogy végre találkoztunk... – kezdtem újra a beszélgetést, mert valahogy el kellett kezdeni. – Úgy értem, lélekben. Tudja, úgy vagyok a múltammal, amikor a mai tájolású embernek adom elő a történéseimet, mintha papneveldében élnék meg amúgy emberi kalandokat. Lehet, hogy ezúttal is rossz a hasonlat. Neofitákat kellett volna mondanom. Újhitűeket. Akik katolikusabbak akarnak lenni a pápánál.
Márpedig – tudjuk – az élet kompromisszum... Annak, aki életet akar menteni, számolnia kell a halállal. Én, aki színigazgatóként a romániai magyar kultúrát próbáltam szolgálni, tagokat kellett toborozzak abba a pártba, amelyről halványan már akkor is sejtettem, hogy a nemzetiségem ellen politizál. Örvendek, hogy önnek nem kell magyaráznom: ma sem érzem az efféle cselekedeteimet hibának, vagy pláne: bűnnek.
És most, mint mindig, jöjjön a példa. A gyakorlat. Az élet. Tanúkat nem sorolok fel, bár azok is vannak.
Két dolgot hoznék fel mégis mentségemre. Egy: hogy ez pontosan így igaz, s hogy erre – említettem – tanúk is vannak. Erre aztán különösen, mert ez ellenem szóló vallomás. Kettő: nos ez kicsit komolyabb szempont. Nem ígértem senkinek mennybemenetelt. Ellenkezőleg: áldozatot kértem a pártba általam beszervezettektől.
Ugyanis a központi hatalmi manipulációkkal szemben csak az alapszervezetekben kifejtett tudatos munkával lehetett eredményt elérni. Nem tudom, itt, s önnek milyen tapasztalatokat termelt ki a gyakorlat, de nálunk egy takarítónőt sem lehetett elmozdítani, ha azzal a pártszervezet nem értett egyet. Nos, helyezze bele ezt az állapotot egy olyan – jövetelem előtt kialakult – helyzetbe, hogy a színházi pártszervezetnek talán egy vagy két művész tagja volt. Ugyanis a műszakiak azt mondták: ez munkáspárt! Itt nincs helye nem munkásoknak. És ezzel megalakították a saját érdekvédelmi egyesületüket. Még valamit kell tudni erről a világról: itt tudatilag a munkás nem azonos az ipari dolgozóval. Itt a díszletmunkás legalább annyira részesnek érzi magát a sikerben, mint a színész, azzal a különbséggel, hogy ő nem kapja meg a tapsból a ráeső részt.
Nos, ezen a tudaton kellett rést vágni. Ha nem veszi felvágásnak, azt mondom, hogy nemzedéktársaimmal együtt meg kellett reformálnunk a színházi pártéletet.

És mielőtt e cselekedetünk felett egy vállrándítással napirendre térne, közlöm önnel, hogy nemrégen olvastam: az egész peresztrojka-nemzedék 1929 és 1933 közötti évjáratú.

Az én nemzedékem.

A bűntelen nemzedék!

Szóval így vittem be a színház pártszervezetébe lassan-lassan a társulat háború után debütált tagjainak legértékesebb elemeit.

Persze nem problémáktól mentes ez az aktus. Voltak nehéz eseteim is. Itt van például a Bisztrai Mária esete, aki a színház középgenerációjának egy nagyon fontos személyisége. És aki végül megértette, hogy miről van szó. Nem könnyen és nem hirtelen. És be is adta a felvételi kérését a kommunista pártba. Majd, amikor elkövetkezett a felvételi gyűlés ideje, öt perccel annak kezdete előtt zokogva rontott be az irodába: – Igazgató elvtárs, én nem mehetek el arra a gyűlésre! – Paff maradtam. – Mi történt, Mariska, hiszen mindent pontosan megbeszéltünk?! – Igen, de én egész éjjel nem aludtam. És elképzeltem, hogy valamelyik hithű párttag megkérdezi majd tőlem, hogy hiszek-e Istenben? És én nem mondhatom azt, hogy nem hiszek, mert az hazugság, és a hazugság bűn!

Néztem ezt a remek színésznőt, és remek, önmagához hű embert, és nem tehettem mást: a színház jövőjére kellett gondolnom. Arra a – hogy is hívják az ilyesmit mai divatos nyelven? – mondjuk variációra, megvan: alternatívára, hogy vagy az ilyen, a művészethez és a humánumhoz hű emberek állanak az első sorokban, vagy az olyanok, akik egy szerepért, címért vagy kitüntetésért apát-anyát adnak. És nekem kellett erősebbnek lennem – hadd használjam ezt a kifejezést ma is – és ily szavakkal fordultam hozzá, aki e pillanattól már barátomnak is számított: – Gyere el nyugodtan a gyűlésre. Hisz tudod: itt a színházról van szó. És ha a tagok valamelyike azt kérdi tőled, amitől te félsz, akkor én válaszolok neki. Az első válaszra ne figyelj, mert az nem neked szól. Azt mondom, hogy az illető leértékel, ha egy élszínésznőt, aki elfogadta a párt programját, ilyen alacsony mércével mér. A második replikám azonban fontos: az állam biztosítja polgárainak a lelkiismereti szabadságot. Tehát ez a kérdésfeltevés alkotmányellenes!

Mária, akivel később sok súlyos ütközetben vettem részt, és aki az itt következő toleranciáért sokszorosan kárpótolt, végül felállt, és csak ennyit kérdezett:

– Igazgató elvtárs, ha az én helyemben lennél, ugyanígy cselekednél?

– Ugyanígy, Mária – mondottam. Sőt bevallom: ha nem is teljesen alaptalanul, valójában azért, hogy erőt öntsek bele, még ezt is hozzátettem:

– És lehet, hogy ugyanígy éreznék...

Ekkor aztán megcsókolt. És elindultunk. Nos, ha valamiért hibásnak érzem magam, akkor ez az így kapott ártatlan csók.

Itt furcsa dolog történt. A Professzor lehajolt, kinyitotta az íróasztala ajtaját és kiemelt onnan egy üveg whiskyt. Ezt követően, nyilván poharak után kajtatva, a helyéről is felállt.

– Remélem, nem hatódott meg – mondottam a helyzetet mentendő, kissé szemtelenül.

– Nem – felelte a Professzor.

– Na csak azért – mondottam, ha lehet még frivolabban.

– De tudja: annyi minden jut eszébe az embernek.

– Magának is? – kérdeztem. – Nekem is.

– Például mi? – érdeklődött, miközben az üveg kibontásával bajlódott.

– Hát például az, hogy ön óvott az alkoholtól.

Sikerült kinyitnia.

– Orvosi felügyelet mellett, és mértékkel lehet – válaszolta.

És töltött. És ittunk. Minden szöveg nélkül. Mintha ebben az órában mindig együtt ittunk volna.

* * *

– Na és tudja, ebből mi lett? Ebből a gyakorlatból, úgy értem. A színes bőrűek fehérnek tartottak, a fehérek színesnek... Várjon: az unokámnak, az én drága Rékámnak van egy tévében tanult találó dalocskája erre. „Én vagyok a híres Egyfejű, a nevem is ennyi csak: Süsü"! Remek. Mindig magamra ismerek benne. Abban, hogy kentaur voltam abban a világban. Félig állat, félig ember. Félig félt, félig féltett.

Persze ezt a minősítést ma már nem lehet értékesíteni, mert az emberiség a pofámba röhög. Hiszen rég ismerik ezt az emberfajtát! Miután haszonélvezők voltunk annyi éven át, most megjátsszuk az áldozatot, mondaná, hadd hallgatom el, melyik parlamenti honatya, és írja szemrehányó levélben a kolozsvári írószövetségi fiók volt párttitkára – Isten engem úgy segéljen –, kiváló költő, akinek a legsúlyosabb érve ellenem az, hogy hittem abban, hogy a szocializmus igazságot tesz.

Azt kell mondanom: igaza van. Nem a volt párttitkárnak, hanem annak, akinek ezt állítani erkölcsi alapja van. Áruló voltam. Becsaptam az államot és az államot félő, de engem támogató jóakaratú embereket is.

És mindezt tudatosan!

Jól figyeljen. Úgy tudtam, az egyház így vélekedik rólam: ha lehet, nem árt nekünk. Az állam pedig így: lehet, hogy többet használ, mint árt.

Azt kérdezhetném: vajon kinek volt akkor igaza? De hát lényeges ez ma már?

Ma – a ma diktálóknak van igazuk.

Akkor – nekünk nem volt igazunk.

És nem is lesz. Tudja, miért? Mert a magamfajta szolgának a fizetőeszköze a bólintás. És – hadd fejezzem ki magam most már többesben – mi e tekintetben (nem tudom, miként van ez) mindig adósok maradunk. Akkor is, most is. No nem, mert olyan vitézek volnánk. De mert menni akarnánk valahová. Ezért tettük a bal lábunkat előre, hogy a jobbat azután utána húzhassuk...

Átlátszó képmutatás ez, nemde?

Főleg, hogy én, ezzel az átlátszó trükkel egyből feljutok a fővárosba, amely ugyan hatalom, de amely – annak, aki a földrajzot ismeri – lenn van.

Isten a tanúm, hogy most már szégyellem ezt a láthatatlan vádaskodók elleni állandó védekezést. Pedig csak annyit kellene a vádlóknak mondani: tessék meghallgatni a tanúkat. Még élnek! Azokat például, akiket Ceauşescu vagy az emberei személyesen – mert ez sem kutya – meghallgattak. Ugyanis azt a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején végzett alapozó munkát Ceauşescu bizonyításra szánta. Magyar nemzetiségi intézményeket alapított, egyszerre hármat is, hogy a nacionalizmus vádját magától elhárítsa, de ezt a fővárosban vitte végbe, hogy a szeme előtt lengyenek. És még valami: olyan embereket válogatott, akiknek a neve magyarul is mond valamit, de akiben a román intézmények is megbízhatnak. Így lettünk akkor kiválasztottak hárman. A másik kettő neve talán az enyémet is minősíti: Domokos Géza és Bodor Pál mellett én voltam ugyanis a harmadik.

Persze most megkérdezheti, hogy ha olyan kóser fiúk voltunk, miért nem félt tőlünk Ceauşescu? Miért nem tartott attól, hogy elszabotáljuk a parancsait?! Nos, erre én úgy válaszolok, mintha el is hangzott volna. Mert egy Ceauşescu-szabású diktátor ettől nem fél. Jól tudhatja ezt minden mai antikommunista. Számomra a választ Ceauşescu egyik főtisztviselője, egy Sion Bujor nevezetű központi bizottsági sajtófőnök súgta meg a főszerkesztői beiktatásomat követő órákban. – A mi életünk nagyon nyugodt és nagyon egyszerű – mondotta annak a mosolyával, aki képmutatni tanítja a rókát az állatkertben. – A párt utasításai világosak, erkölcse ismeretes, aki ezeket betartja, marad a sajtómunkában, aki ezek ellen vét, az repül...

Persze nem volt mindenki ilyen mai értelemben vett következetes antikommunista. Említettem önnek egy Fodor Sándor nevű írótársam nevét. Egy született katolikus csíki székelyről szólok most. Akit elragadott a háború, és gyerekfejjel lett hadifogoly. Aztán ifjú hazatértként román–magyar szakos tanár a Bolyain. Furcsa, nemde? Mármint ez a következetesség. Hátha megtudja, hogy végzetes oka volt arra, hogy Istenéhez és önmagához máig hű maradjon. Azt nevezetesen, hogy tizennyolc évesen meghal gyönyörű elsőszülött lánya, az általam is oly nagyon csodált Évike. Mert akkor *Fodorúr*, az én testvérem már tudta: csak úgy találkozhat újra az ő csodálatos gyermekével, ha hű lesz önmagához, ennél is pontosabban, az Istenhez.

1977-ben nyilvánosan is kifejtem azt a véleményemet, ami immáron közel harminc esztendeje alakult bennem. És amit Fodor Sándor ötvenedik születésnapja tett aktuálissá.

Nem tagadom, hogy akkor közreadott pohárköszöntőm kissé archaikus, ugyanis lehadnagyurazom a jó barátot. Ennek ellenére én akkori szavaimat ma is örömmel vállalom. Hallgasson meg belőle néhány sort Professzor úr: „Kívánom hát ez ünnepi órán, hogy légy hosszú életű – mármint én, társad a hadban. – Meséld kicsinek, nagynak, honnan jövünk, s hová tartunk. Vértezd fel őket erős lélekkel, sok hasznos tapasztalattal. Mutasd meg, hogyan lehet életveszélyes csapást túlélni, meg vereséget. Szólj, hogyan kell szembeállnia viharral. Mondd el azt, amire fájdalmadban bennünket tanítottál: állni és nem összeroppanni! Nem behullani részegen kocsmák asztala alá. Nem fegyvert eldobálni. Nem sebeket mutogatni. Mondd el, hogyan kell meghalni és hitünkben feltámadni. Hogyan kell embertelen körülmények között embernek maradni. Hogyan közönyös közegben nem közönyösen élni és küzdeni. Hogyan kell visszavonulni és előrenyomulni. Hogyan lehet az ember mindezek után társaságban – ahol a nyakkendő és a mások leszólása lassan szinte kötelező – jó, rosszat senkinek nem akaró."

Látom, érzi! Kemény szöveg. Hátha tudná, hogy igaz is! De kitartás, Professzorom! Nincs még vége. Ugrok pár bekezdést.

„Meséld el, miként küzdöttünk annak idején az inkvizítorok ellen. Jelentsd ki bátran: míg jártányi erőnk lesz, küzdeni fogunk a nemzeti gyűlölködésre uszítók ellen, bárki legyen az, bárhol a világon. Te beszélj erről, mert tetteid révén te vagy az illetékes. Ne hagyd, hogy az eresz alá húzódók összekoccanó poharai csalfa csilingelést hazudjanak."

Még egy kis türelmet kérek, most jön ugyanis a mondandóm szerinti lényeg:

„És még valami: mondd, amikor a kardot a fejed fölé emelve, hunyorgó szemmel az ellenséget keresve elkiáltod, hogy: halló, fiúk, az emberiségért, a nemjóját, előre! Nos, ilyen kiáltások után nézel-e hátra, bár egy pillanatra? És ha nézel, mondd, egészen biztos vagy te abban, hogy számtalan lelkesítőink, vagy erejüket fitogtató legőgölőink

közül valamelyik is jön-e utánunk, velünk? Vannak-e seregeink, hadnagy uram? Vagy csak nézőink vannak, mint zsonglőrnek a cirkuszban, és végső fokon ezek tapsára alapozzuk életcélunkat?..."

Nos, mit szól hozzá, Professzor úr? Persze ön nem szólhat ehhez semmit. Hisz úgy érzi, én kell szóljak. Válaszolnom kell a feltett kérdésre. Vagy nekem, vagy másnak.

Nos, itt a válasz. 1977. december 18-án íródott Kolozsváron. *Fodorúr* írja alá. „...Ami töprengésre késztet, az az utalás volt írásodban, hogy vajon nem magányosan vitézkedünk-e, amit én úgy gondoltam – gondolok tovább: vajon van-e értelme annak, amit csinálunk, *valójában* hasznos-e annak a közösségnek, amelyhez tartozunk. Engem is – persze – sokszor elkedvetlenít a cinikus közöny, de el a lagymatag közöny is. Ha jól megfigyeled azonban, ez a fajta hozzáállás az »ugráljatok kisokosok« vagy »öregem, csak rajta, de engem hagyjatok ki« éppen ott tapasztalható, ahol a legkevésbé értjük; pályatársaink részéről. Szerencsére azonban nem pályatársainknak írunk, és ha teszünk is értük valamit, nem a személyükért tesszük, hanem a szakmáért. És ha így van, mindjárt elviselhetőbb a kétely, az érdeklődést látva, amellyel a »névtelenek« fordulnak felénk – mindjárt megerősít valamelyest hivatástudatunkban. Mert – úgy látom – amit akár íróként, akár szerkesztőként csinálunk, nem hiábavaló, nem »pusztába kiáltott szó«. Te tudod, milyen harcot kell nap mint nap megharcolnod a lapért, azért, hogy a lap megmaradhasson annak, aminek elindítanod sikerült: koncepciózus, szellemi életünk egészét átfogni igyekvő fórumnak. Te tudod, hogyan sikerült megvalósítanod, létrehívnod a TETT-et."

Az első magyar nyelvű tudomány-népszerűsítő folyóiratot Romániában.

„De azt már én is pontosan olyan jól tudom, látom, mint te, hogy gyötrődésed, munkád, munkatársaid lelkes vagy lankadó, de mindig tisztességes hozzáállása – nincs, nem marad visszhang nélkül. Éppen úgy nem hányódik A Hét, vagy a TETT eladatlanul az újságosbódékban – mint ahogy a könyveid se hevernek eladatlan a raktárakban... Óbester uram, hát ez nem elég?!"

Itt abbahagyom. Máris többet kaptam, mint amennyit érdemlek. Önhöz egy kérésem van csupán. Ne hatódjon meg. Pontosabban – mert látom, hogy meg van hatódva – viszonylagosítsa az érzelmeit.

Ez akkor volt! Ezt akkor érdemeltük ki! Ma azt érdemeljük ki, hogy akkori magatartásunkért kifúrnak a rádiótól, ahol kenyeret keresünk. Igen. Megteszik. Levelet írnak. Hogy ezt ők – ott, a vészben – hogy értsék? Hogy merünk megszólalni mi, akik onnan elmenekültünk? Miféle átlátszó trükk az, hogy most már betegnek nyilvánítsuk magunkat nemcsak Romániában, de Magyarországon is?!

Ne szóljon semmit! Nem szeretnék sírni.

Ugyanis elfelejtettem bevallani, hogy sokszor megteszem.

Főleg, amikor ilyesmiről van szó.

Olyasmiről, ami... hogy is fejezzem ki magam...

Szóval érti... Holnap ugyanebben az órában.

– Megállás, uram! – állt fel a Professzor.

– Mi van? Holnap nem ér rá?

– Álljon meg, az Isten is megfizeti, hát hogy lehet így elmenni? Hát a tudomány?!

– Mi van vele?

– A tudomány véleménye nem érdekli?

– Nem. Viszontlátásra.

* * *

– Jöjjön nyugodtan, nem haragszom – mondotta másnap, ahogy beléptem hozzá.

Azt hiszem, köszönetet mormoltam.

– Pedig a végszava kissé megdöbbentett – folytatta.

Bólintottam, hogy természetesen értem.

– Néhány percig talán még az is foglalkoztatott, hogy felhagyok ezzel a ...

Elmosolyodott.

– Az egyik pap hőse jutott eszembe. Az, akit az emberek nagy bajában magára hagytak. És akkor ő kijelentette: na én többet népet nem mentek. Merthogy azelőtt mentett. A háború idején. Úgy emlékszem...

Vontatottan beszélt. Érezhetően nem szokott az efféle konverzációhoz. Ő tünetekről, tünetcsoportokról, diagnózisokról értekezik. Talán azt is várta, hogy megszólalok.

– És nyilván tette tovább a kötelességét, ha jól emlékszem, még az aggmenházban is.

Bólintottam, hogy úgy van.

– Meg is szégyelltem magam. Mintha nekem írta volna ezt a sokat szenvedett papot. Nos, ha én magára nem is tudtam hatni, maga hatott rám, és ez nem utolsó dolog.

Most már mondtam volna valamit, de intett, hogy hagyjam beszélni.

– És el is gondolkoztam a dolgon. Tudomány, mondottam. Mitől tudomány az, ha elárulom magának, hogy szorongásos neurotikus. Amikor valahol olvastam, hogy ezzel a diagnózissal kérte már a színháztól való leváltását is. Az külön fokozza az ügy valószínűségét, hogy a hatalom persze ezt nem vette be. Na még csak az kellene, hogy egy vezető káder üldözési mániába essen! Különben a tünet nagyon plauzibilis. Hogy mikor megszólal a telefon, mindig a gyomrába nyilallik. Merthogy minden baj telefonon érkezett magához. Nagyon jellemző.

Felállt. Valamit keresett az íróasztalán.

– Az is világos előttem, hogy miért vállalta el ezek után a bukaresti lapalapítást.

Nem találta, amit keresett, hát visszaült a helyére.

– Előbb azt hittem, hogy valamiféle önmagának kiírt pótvizsga. Később láttam, hogy motivációnak ez nem elég. Nincs magában annyi ambíció, hogy ilyesmit tett volna. Máshol kell keresni az elhatározás eredőit. És azt hiszem, nem tévedek. És azt hiszem, megtaláltam egy fontos lelki jellemvonását. Ön mondotta, és én indokoltnak is éreztem az élettörténete alapján, hogy kisebbrendűségi érzete van. Legalábbis volt. Ezt némileg egyensúlyozta az a politikai tény, helyzet, minek nevezzem, hogy magát – miként mást is – támogatta az úgynevezett kommunizmus. Viszont rendkívül érdekes, milyen érzékenyen reagál minden, a hatalmi szférán kívülről jövő nézetre, véleményre. A döbbenetére emlékszem, amikor – ha jól tudom – egyik legjobb barátja azt mondja tréfából: most, hogy nagy ember lettél, ne árts nekem... Más az ilyesmin mosolyogna, én nem teszem. Sok ilyen van a szövegeiben, a vallomásaiban. És én itt találtam meg azt az indítóokot, ami arra késztette, hogy kudarcok, csalódások után ilyesmire vállalkozzon. Hisz a színházat elhagyva a támadások nem szűntek meg, ellenkezőleg, a színházat elhagyva csupán a védettsége szűnt meg. Most olyanok is magába törülték a lábukat, akiknek ön nem ártott, de akiket más oldalról értek ártalmak. És magát már oda könyvelték át, a hatalom oldalára.

Most csak hátranézett, nem állott fel.

– Nem találom, pedig kiírtam valahonnan egy perdöntő mondatát. Azért nem gyötröm magam, mert azt hiszem, ön ezt nem is tagadja. Mármint az állításom lényegét. Azért vállalta el a lapalapítás megpróbáltatásait, mert kortársainak egy ön által

nagyra értékelt csoportja bizalmát fejezte ki ön iránt. Persze most jut eszembe, hogy ezt maga szinte így el is mondta egyik nap. A sofőrtörténetben. Persze! Azt mondta: becsülték magában az eleganciát, ahogy újra nekiment fejjel a falnak.

Itt én már mélyeket lélegeztem, mert el akartam kerülni a látványos jelenetet.

– Nos, ön ezt erősíti szóban és írásban, és én jelentős mértékben hitelt is adok neki, mármint annak, hogy ön ezt a bizalmat végig élvezi. Hogy a nemzetiséget ért sérelmek nagyságával arányosan még nőtt is ez a bizalom. Nem is az táplálta, hogy nagy cselekedeteket vitt végbe, talán az, amit Weisz Lázár kollégám tréfásan megkövetelt: hogy nem ártott. Egy olyan korban, amikor egy nemzetiségi intézménynek ez volt a legfőbb hivatása. Egyben azonban bizonyos vagyok, hogy ezzel szemben állt egy ennél sokkal hatalmasabb erő, amely önt támadta. Először is az erőszakszervezetek részéről érezhette a fenyegetettséget. Aztán a kortársai részéről is. Bizony, egy ilyen felállásban sok a hatalomból kiszorult ambíció. No meg az olyan is, akit az erőszak nemcsak az ambícióban, de az elemi életlehetőségeiben sért. És ezek nem tudják megkülönböztetni sajnos sokszor az ávós tisztet, a besúgót, a becsületes ügyet képviselő, kompromisszumokban fuldokló embertől.

Itt most már a hangját is felemelte.

– Egy dolgot szeretnék tudni. És azt se bánom, ha erre időt kér. Mármint ha erre felkészül. De pontosan és mint eddig is tényekkel alátámasztva szeretném tudni, hogy ebben a helyzetben mi volt az erőforrása. Hogy tudta ezt végigcsinálni? Hogy tövig égett a gyertyája, azt látom. De honnan volt ereje eddig? Nézze, én nem akarok magáról hőskölteményt írni. Én magát orvosként meg akarom érteni. És ha tudni akarja, minden adata itt van a kezem ügyében, minden gépi adata. A lelket azonban nem lehet vegyi képletben kifejezni.

Hosszan nézett. Provokatíve.

– És most kérem, hogy szólaljon meg!

Ekkor történt. Mert nem bírtam tovább. És megtöröltem a szemem.

Lehalkult.

– Értem... Persze, hogy értem.

Most már szabályosan sírtam.

– Kér valami csillapítót?

– Egy snapszot – mondottam.

Felállt, és szó nélkül töltött a tegnapi whiskyből.

* * *

– Sokat tépelődtem, Professzor úr. Hát nyilván a fiúk is közrejátszottak. Hisz amikor lementem Bukarestbe 1970-ben, lehoztam harminc – jobbára fiatal, vagy máshonnan kiutált – embert. Nyilván irántuk is éreztem felelősséget. De ez csak a kudarc nagyságát tetézte utólag. Erőt más adott. Igaza van, hogy ez nagyon lényeges eleme az életemnek. Ezért, látja, hálás vagyok a tudománynak. Mert számomra a tudomány az, amit értek.

Vissza kell mennünk az időben a bukaresti kaland kezdetéig. Oda, hogy milyen érzelmi teherrel érkeztem én oda, a sok hónapos szállodai magányba. Ugyanis kinevezésem napján Kolozsváron meghalt az apám. Hatvanegy éves volt. Elbúcsúztam tőle, hogy két nap múlva viszontlátom. Akut hasnyálmirigy-gyulladás vitte el. A lelkileg – mint majd kiderül – fatálisan közelálló anyám egyedül marad a külvárosi kis házban. És nem győzi mindenhol panaszolni, hogy magára hagytam.

Mit tehettem volna? Mondjam azt a világomnak: minden ígéretemet visszavonom, mert az anyám nem enged?

Mindent megtettem tehát, hogy engedjen. De – akkor jöttem rá – nem lehet mindent megtenni. Mindent megtenni az alibit állítók kifejezése. Hiába játsztam át húgomnak az igazgatói lakásomat, ahol anyámnak külön szobája lett volna. Restellem: anyám nem szerette a húgomat. No nem csak azért, mert egy különleges lény volt, de történelmi okok is közrejátszottak ebben. Mikor ő megszületett, anyám még mindig cseléd. Engem valahogy eladminisztrál addig, de őt haza kell küldeni a Székelyföldre, a nagymamához. És én a hugomat majd csak hét évvel később ismertem meg, amikor iskolába kellett íratni. És ez az időbeni rés fatális volt mindkét részről. A húgom is elhidegült, de az anyám is nehezen viselte a gyermeke tőle, s tőlünk idegen szokásait. Tehát hiába volt minden igyekezetem. Anyám csak velem akart élni.

Persze ön azt kérdi, amit minden normális ember különben: miért nem vittem magammal? Hiszen vittem. De ott volt az anyósom is. Aki szitén megözvegyült ebben az időszakban. És anyám – Istenem, ki ítélheti meg ezért az anyját! – nem akart osztozni az anyatárssal az unokán és rajtam.

És ezzel elkezdődött egyfajta küzdelem. Kint és bent. Anyámnak nincs igaza! Regényben. A valóságban megőrülök, hogy anyám – bár valamilyen szempontból nincs igaza – mégis szenved.

És ott a világ! Én nagyon jól tudom, hogy emberfeletti erőfeszítéseket kell tennem, hogy ezt az általam elindított vállalatot fenntartsam. Hogy annak a körülbelül háromszáz magyar értelmiséginek – aki írja a lapot – a szellemi befektetéséből a magyarság hasznot húzzon. Hisz ez a háromvalahányszáz értelmiségi a soha meg nem kapott világhírét, a soha be nem váló álmait, a soha el nem ismert hűségét fektette be a vállalkozásba, ami egy a szellemi értékek piacán hetenként megjelenő és esetleg majd csak évek, évtizedek múlva kamatozó tőke.

Ne kérdezze meg, hogy kamatozott-e a tőkéjük. Nem tudok rá válaszolni. Bár a lap azon kevesek közé tartozik, melynek a címét nem kellett megváltoztatni a Ceauşescu-korszak után. Ám Domokos Géza a kortárs és a lap legméltóbb munkatársa nem sokkal e mostani nyilatkozatom után lemond a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnökségéről, mert – Ceauşescu alatt pártfunkciója volt. És nem akarja zavarni az új nemtudommit. Elitet?

Uram! Erről ennyit.

És most jöjjön a válasz az ön által feltett kérdésre. Miből, honnan volt erő?

Előbb a tények: 1979-ben, ötvenedik születésem napjához nagyon közel meghal édesanyám is.

De egy ilyen difficilis ember hogy halhatna meg ilyen egyszerűen, ha élni is sokkal komplikáltabban élt.

...Szóval nem hiszem, hogy el tudom mondani ezt a dolgot – ennyi alkohollal.

– Hát van még! – emelte fel az üveget a Professzor.

– Ilyen kevés? – néztem meg csalódottan.

* * *

– Menjünk talán vissza oda, hogy az anyám kórházba kerül. Sok ilyen eset volt már az életemben, és mindig nagyon megviselt. Mondtam, hogy szegény nagyon ragaszkodott hozzám. És csak hozzám. Rövidesen kiderült, hogy most a helyzet súlyosabb. Rák. Persze mondták, hogy mindent elkövetnek. Én ugyan ötszáz kilométerre

voltam tőle, de szinte minden hét végén hazarepültem. Hogy milyen nagy volt közöttünk a vonzódás, arra mit mondhatnék jellemzőbbet annál, hogy mikor megérkeztem – leszállt a láza. Az orvosok mondták, csodálkozva. Mellesleg, valaki állandóan volt mellette. A lányom akkor épp medika és épp Kolozsváron, és tehát szinte naponta nála van. Később a feleségem szabadságolja magát a televíziótól, ahol szerkesztő, és beköltözik melléje a kórházba. Egy-egy hétre.

Nos ebben az időszakban történik valami, aminek a hatása máig tart.

Egyszercsak, minden különösebb bejelentés vagy felhajtás nélkül meglátogatta anyámat a kórházban egy fiatal pap. Tudnia kell, hogy a mama nagyon vallásos volt. Minden sikerem hallatán azonnal sírva fakadt örömében, majd aztán letörölte a könnyeit, és szomorúan ennyit mondott: csak azt érném meg, hogy hálát adsz ezért a sok jóért az Istennek...

Persze én sohasem ellenkeztem. Nem vitattam, hogy az Isten nevezett ki igazgatónak, vagy esetleg valaki más. Hallgattam. De nem is lehetett vele vitatkozni. Mikor a kislányom annyi idős lett, egy szép napon jött, és bejelentette, hogy akkor ő most elviszi és megkereszteltelteti. És megtette. Én ugyan féltem a párttól, de – úgy látszik – tőle jobban.

No de térjünk vissza a papra, aki máskor is eljött hozzá a kórházba. Kisebb ajándékokat is hozott. Édességet. Olvasni való vallásos könyveket. Szentképet. De főleg beszélt neki. És a mamának ez nagyon jólesett. Nem mintha a lányom, a feleségem vagy pláne az én jelenlétem nem lett volna számára állandóan áhított pillanat, a papi vizit mégis más volt. Nyilván az is közrejátszott ebben, hogy a papot Isten szolgájának tudta és mondta. De volt ott egyéb is. És ez egyszer ki is szakadt belőle. Mikor a pap, akinek már a nevét is tudta, én is tőle tudtam meg, hogy Czirják Árpád tisztelendő úr a neve, nos, amikor a baj súlyosbodtával már szinte naponta kereste meg, egy morfium utáni fájdalommentes pillanatában így szólott hozzá: – Tisztelendő úr, biztos, hogy nem téveszt maga engem össze valakivel? Hiszen én ennyi figyelmet nem érdemlek az egyháztól, én egy szegény mosónő voltam...

És ekkor történt az, amire ma azt mondom, hogy életem legfontosabb eseménye, de legalábbis az egyik legfontosabb.

A pap – áldja őt meg ezért az Isten! – végighallgatta anyámat, és végül határozott hangon így szólott hozzá: – Nem tévesztjük össze, Huszár néni. Ön egy nagyon szép, Istennek tetsző cselekedetet hajtott végre, amiért az Anyaszentegyház hálás önnek. Áldozatos, nehéz munkával és erős keresztényi hittel felnevelt egy fiút. Mi ezt az áldozatos, példamutató életet hálájuk meg szerény szolgálatunkkal.

...Azt hiszem, ember még nem tett ilyen jót embertársával, mint ez a fiatal pap tett vele. Ugyanis szegény mamának ez volt a titkos nagy bánata, amit én – lassan az ő korába vénülve – nagyon megértek: hogy hiába volt minden küzdelem. És akkor jön egy ilyen – bocsásson meg, ezt le kell fordítanom mai nyelvre – jön egy ilyen abszolút biztos cég abszolút szavahihető küldötte, aki közli vele, hogy ő egy hős anya! Sőt többet, hogy az Isten a fiának megbocsátja azt, amit ő neki nem tudott.

Pár nap múlva a mama kiszenvedett. A család akkor is mellette volt.

Aztán – papi segédlettel, ahogy ez már természetes – eltemettük. Ferencz István monostori plébános temette...

Én azonban nem tudtam napirendre térni a dolog felett, és a temetés másnapján felkerestem a kolozsvári főtéri plébánián Czirják tisztelendő urat. A nevem hallatára

többen előkerültek. Fiatal papok valamennyien. Mondtam, hogy jöttem megköszönni azt, amit érettem tettek. Csak – sajnálkoztam – én ezt a nagy jóságot nem tudom meghálálni...

És ekkor különös dolog történt. Czirják tisztelendő úr – aki ma Erdélyben valahol főesperes –, nos a tisztelendő, mielőtt hálámat folytattam volna, így szólott: – Tisztelt főszerkesztő úr, ha ön most azt mondaná, hogy hálából azért, amit mi tettünk, ezentúl vasárnap megjelenik a nagymisén, nos ha ezt mondaná, arra kérném: ne tegye! Az Anyaszentegyháznak sokkal fontosabb, hogy ön ott van, ahol van, semmint, hogy egy hívővel több legyen a szentmisén.

A szégyenre emlékszem, amit akkor éreztem. Példa erre az, hogy én, aki akkoriban ilyesmit sosem szoktam, most magyarázkodni kezdtem. Hogy ezzel az én szerkesztői munkámmal bizony nagy kompromisszumok is járnak.

A tisztelendő megint megállított. – Ne higgye, főszerkesztő úr, hogy mi nem mérlegelünk. És azt se, hogy nem olvasunk. Én amit most mondok, arra alapozom, hogy a lehetőségeihez képest mit tett. Örvendek, ha nagy bánatában ki tudtuk fejezni ön iránti ragaszkodásunkat.

...Nos, Professzor úr. Ennek több mint tíz éve. Én azóta nagyon nagy megpróbáltatásokon mentem keresztül. Életemről is lemondtak egyszer az orvosok. Munkásságom egy nagyon fontos tárgyát, a lapot, amibe – engedje ezt mondanom – alapítóként én leheltem lelket, nos, azt is kitépték a kezemből. És végül... Alig merem kimondani, de a drága, sokat szenvedett Méliusz József leírta volt lapomba, hogy: valósággal kiüldöztek Romániából.

Mindent elveszítettem tehát.

De amikor ma erőt kell gyűjteni, legalább annyit, hogy reggel felkeljek, hogy legalább felmérjem, hogy mit kellene tennem, nos, ekkor még most is Czirják tisztelendő úr szavai jutnak eszembe. És az, hogy mégsem éltem méltatlanul...

Ezt követően mindketten hallgattunk.

Végül a Professzor szólalt meg.

– Hát most már én kérem, hogy folytassuk holnap.

* * *

Másnap – döbbenetemre – üres volt a professzori kabinet.

– Nem késtem el! – mondottam ijedten a titkárnőnek.

– Nem – mondotta, és mosolygott. És átadott nekem egy borítékot.

– A Professzor úrtól?

– Tőle.

– Nem üzent semmit?

– A levélben mindent megír.

Kibotorkáltam az ajtón, talán köszönni is elfelejtettem. És leültem a kórház folyosóján talált első padra.

„Tisztelt Barátom!

Jobbnak látom ezt a megoldást. Önnek nincs szüksége szövegekre. József Attilával kapcsolatban olvastam egy szakértői véleményben, hogy íróembert nem kell analizálni, megteszik ezt ők saját maguk. Egyfolytában ezt teszi maga is. Megfigyelésem szerint Ön jól ismeri önmagát és a bajait. A szorongásos pszichózisát. És Földes László barátja,

aki pszichológiát végzett, nagyon okosan határozta meg – látom – a bajt: a szorongás a bármikor bekövetkezhetőtől való félelem. Tehát a szorongó ember mindig megtalálja, hogy mitől féljen.

Önnél most hat egy másik tényező is. Ön évtizedeken keresztül valahol mindig fontos ember volt. És itt hirtelen arra döbbent rá, hogy nem kell senkinek. Az erdélyieknek azért, mert onnan eljött, az itteni eknek – gondolom – hogy idejött, hisz arra a kevés pénzre így is túl sokan vannak.

Én ezt szándékosan mondom az ön szemébe ilyen kegyetlenül. Hisz ezért írok, mert azt hiszem, élőszóval mindezt nem tudnám elmondani.

Ajánlok azonban önnek egy új életplatformot. Most már a kezemben van minden laboratóriumi eredménye. Ennek alapján mondom: ha maga ott marad Romániában, ha magát ezek az új és vad és barbár események ott találják, és ha nem is fizikai, csupán lelki-szellemi állásfoglalásra késztetik, akkor maga ebbe belehal. Ezt felelősségem teljes tudatában mondom.

És itt az általam kínált új platform: ezek a mostaniak ajándék évek*! Tudja! És örvendjen nekik! És vigyázzon rájuk! És próbálja erejéhez mérten hasznosítani: a maga erdélyi népe javára.*

Kérem, gondolkozzon el ezen. Holnap várom ebben az órában, hogy a további kezelését megbeszéljük.

Meleg barátsággal..."

* * *

Hetek teltek el azóta. Még nem tudom rávenni magam, hogy felkeressem.
Igaz, hogy mintha jobban is volnék.
Persze nem ez az egyetlen ok.
Erre az írásra vártam. Meg akartam mutatni magam így, restauráltan.

(1992.)

KRAUSZ TIVADAR

kinyitott satu

képzeld el a világot ember nélkül – – – nyitott satuba fogva
ismeretlen határokkal nem férsz emberbe

készen

jövendő formáját kereső feltörő magma – – – készen
a legszebb napra – – – látok ahogy csak hegytető

nélkül nélkül

elhajítom dolgaim így a jobb üresség nélkül – – –
– – – nélkül nélkül hogy hívják ez hív ez hív

a törvényről

gonosz az a sok „ne" rendszerem önszabályozó igen
nem tűri a xenokráciát – – – – – – – – –

örökél

– – – akinek éle van
nem tompul élete – – –

Kérdezek

– – – ?KardozoK! – – –

az élet vize

az élet vizéből
a halál iszik

föladat

itt a festék rózsaszín fess vele boldogfekete
– – – bánatot – – –

megbocsáthatatlan káromlás

?térdelsz előttem szolgám vagy szeretsz? – – –
– – – Sanctus Spiritus te eszesz – – –

TATÁR SÁNDOR

(Líraia)t(l)an vers a költészetről -nak és -nek

Jön a költő, teli talicskával
– annyira púpozott a talicskája,
hogy nem is látja, legalábbis nem' tényleges
méretében, tőle a nagy kupacot –
jön, s megmászván a már odagyűltet
vagy épp valahol félúton megállva,
odaborítja talicskáját az óriás' halomra.
Jön a költő, félig telt talicskával
(de nemritkán már segítőkkel, akik
az „iméntinél" kisebb tehernek nekifeszülnek),
tolja (tolják) fölfelé, majd elegánsan,
[l]ámpaláz nélkül odaüríti( )
talicskáját a nagy halomra.
Jön a költő, kishíján üres talicskával,
heroldok dicshimnusza lengi körül
drága terhét;
a dombra föl – mely ugyan nőtt azóta –
a talicska úgyszólván magától gördül, no lám,
s az elhivatott poéta kegyesen
borítja rá talicskája tartalmát
a közös irdatlanra.
*Aztán név lesz ő is egy síremléken, és...**
.....

Jön a költő, aprócska [tétova] s gyéren rakott
talicskával,
még útközben is elhány ezt-azt belőle,
amivel – most úgy rémlik neki – szégyent vallana,
jön, föl az óriásdombra (ha csúcsig nem is'),
s odaborítja zavart-reménykedőn amit hozott,
a tekintélyt-parancsolón felmagasló sáncra.
Jön a költő; talicskája szinte szinültig,
érezvén: jó munkát végzett, s a lejtő
nem áll ellen jobban izmainak, mint
amennyi a győzelem érzetéhez kell majd,

---

* *az utókor tiszteleg, pellengérez, felejt vagy*
kufárkodik.

s terhét midőn hozzáönti a [tán nem is] csüggesztően-sokhoz,
az nem keveredik el nyomtalanul.
Jön a költő, ősz üstöke csak a bombasztveszély miatt nem
hasonlítható glóriához, mert különben...
Talicskája bár túlrakva, szemre, nincsen éppen,
mind csupa súlyos [„óarany és örökfriss"], ami benne
egymáson hever, olyannyira, hogy a
hagyományhalom, közeledtére, mintha szégyenlősen
lapulna összébb;
s mit sem kérdezve, várva, adakozóan önti
gazdagságát a folytonnövő hegy tetejébe.
S ő nem jön többet.

.....

Az irodalomtörténészt a Nagy Kupac vonzza.
A rétegzett, az összehordott, amely nem mutat formát,
ám melyben – vallja – rend teremthető.
Vagy legalábbis otthonos járatok vájhatók benne,
s a katalógus mindenkit
minden arra érdemeshez elvezet.
Az irodalomtörténész nem ismer lehetetlent, bárha
a bábeli anyagtömeg gúnyolni látszik
(mint irdatlan óceánmély kézilámpát)
csattanós aforizmát és akkurátus filológiát...
A literátor pásztázó szeme megszégyeníti azt, aki
a Nagy Kupacról, mint bibliai egyre hízó szörnyről,
metaforálkodik.
A költőforma' erre mit mond, mit is mondhat
(hogy ne ásódjék el önmaga előtt mégse teljesen) –
hogy az igazi kihívás mégsem a halomba hordott
csillám, homok, kristály,
örök vagy komposztá rothadt virág,
termőföld és bontásanyag;
az igazi kihívás (vagy h í v á s) mindig egyetlen
homok-/humusz(?)-/arany(?)-/szem
akkor, ott *páratlan csillanása.*

.....

*Az igazi kihívás**?*
A valódi kihívás talán a talicska.
Talán a kerékgyikorgás. Talán a hangtalan zene.

** *titok*

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással

JEGYZETLAPOK HERBSZT ZOLTÁN SÍRJÁRA

„Halál ez a tavasz nekem..."

„A vers halott" – írtam le, tíz éve múlt, egy *eredendően* szegedi költőről szerzett szöveg elején, és így folytattam: „akár az élő víz." Akkortájt sok szó esett a vers haláláról. Mai műszóval: *típusosan* sok. Fontos volt a téma, bár azt, hogy *miért* annyira, talán igazán nem is tudtuk. Egy biztos – *temetés* folyt, a versé, a költészeté, a líráé, de hát valójában magáé a nyelvé, s tovább: egy olyan kultúráé, amit *az* a nyelv képzett meg *olyanná.* És amidőn (gyászolók, gyászhuszárok, bámészok és *beszélők*) *gyakoroltuk* a szertartást, titokban-e vagy háborogva? fájlaltuk, ami – ím! – elveszett. Meg hát zavarban voltunk: kinek kell itt kondoleálni? s mit kezdjünk a kapu fölötti felirattal, FÖLTÁMADUNK?

Azt sem hiszem, hogy tudtuk volna: akik a vers halálában *egyfajta* (a ráutaló, a metaforikus) beszédmód kiürülését regisztrálták, voltaképpen maguk is metaforát teremtettek: egy még nem létező, de a szerkezetét már kimunkálni készülő, tárgyilagos (vers)világ metaforáját. Nem sejtettük *erősen,* hogy ebben a hárításban, ebben a tagadásban, mint *fosszilis* kőzetben mégiscsak megőrződik az a *„volt"* is. De amit végképp nem gyanítottunk, az volt a lényeg: hogy élőt *földdel* eltakarni holtában sem lehet. Az életből zárvány csak *halott* anyag hatalmas nyomása alatt keletkezik, s még akkor is *vár,* hogy a majdani élőt a maga életére figyelmeztesse, s óvja a pusztulástól.

*

Csoóri-kritikájában (Életünk, 1992/8–9) *Vekerdi* László *Heideggert* idézi, aki *Hölderlin* nyelv-költészet-valóság téziseit értelmezi – s vetíti *át* Csoóri „hármasába", tisztázva mindjárt a maga viszonyát is mindőjükhöz. Hölderlin, Heidegger, Csoóri, Vekerdi, s az *értelmezések* „zűrzavara", az át- meg átfedések és -kötések együtt: mi ez, ha nem *maga a kultúra,* de legalábbis annak *teljes* metaforája? Meglehetünk-e egy percig is, európaiak, keresztények és pogányok, magukat kereszténynek gondoló pogányok és pogánynak minősülő keresztények, enélkül a metafora nélkül? Ha azt mondom: az élet szövet (még ha persze *fölfeslik is mindig valahol*), nem ezt a metaforát használom-e? Józan ésszel *megreszkírozható-e* ebből a szövetből egyetlen árva szálat kihúzni, és ráfogni: az az élet? az a kultúra? Vagy (rebellis doktriner!) *kettőt,* és jól összebogozni? Hogy megkísérelték? – hogyne! Hogy próbálkoznak vele ma is? – látni. De a magyar irodalom kivételes szellemi presztízsét *éppen az* adta meg, hogy megmaradt szövetnek, és még a kihúzott szálait is megőrizte. Legalább azok *helyét.* S hogy ama vita a vers haláláról nem volt fegyverletétel, nem volt *behódolás* a szálazóknak, a feslétőknek, a *holtaknak,* hanem *csak* temetés volt, az is egy kultúra erejét mutatja.

*

Mindazonáltal a jelen magyar irodalma sérült. Ez részint örökség, részint „vívmány". Örökség, mert a folytonossága *eredendően* probléma; mert a mindenkori *modern* szinte kötelességszerűen hárítja el a *hagyományost;* mert a modernnek nem

értelmeznie, hanem *teremtenie* kell a maga hagyományát; mert erre a teremtésre szükségképpen kevesebb energiája jut, mint a saját nyelv megképzésére; mert a hagyománya kiépítésekor nem hagyatkozhat *csupán* a hagyományosra, ellenkezőleg: föl kellene ismernie a más-modernben is a maga hagyományát; mert egy *történelmi* pillanatra meg kéne állnia, hogy utolérje önmagát, és legyen esélye átgondolni a *helyzetét*, ám erre a szünetre, erre a lélegzetvételre a történelem jobbára nem kínál föl sanszot... Mert a folytonosság *tudata* kiveszett a magyar irodalomból.

És „vívmány", mert a legszélesebb kulturális űr után a „modern" korszak kirívó tulajdonsága az lett, hogy miközben nem *sajátította* el még az őt közvetlenül megelőző modernség hagyományát sem, egy újfajta – belső – konzisztencia megteremtésére sem törekszik. Valóságos közös szubjektumok helyett transzszubjektumokat részesít előnyben, és ezek megerősödését szorgalmazza. Ezek a transzszubjektumok (szélső pontjaikon az ún. „egy nyelvet beszélőkkel") könnyedén hasonulnak a szintén „egy nyelven beszélők" kvázi-politikai csoportjaihoz, holott ennek a beszédmódnak még áttételesen sincs köze az irodalomhoz. Ez: az irodalom, az irodalmi beszéd *imitációja*. Következésképpen a *mai* magyar irodalom túlnyomó- és jellegadórészt imitatív, potenciális, *szándék*-irodalom. Ahol az irodalom szellemétől idegen, tehát *lényegileg* halott (politikai) anyag súlya, félő, valóban zárvánnyá tehet egy egész kultúrát.

*

Egyed Péter, a kolozsvári költő, író és filozófus, nemrég Pozsonyban egy *elveszett erdélyi generációról* beszélt. Testükben vagy lírai működésükben holt költőkről, s miközben bőven idézett a *volt* műveikből, figyelmeztetett: végleg elveszíthetjük őket, ha nem vigyázunk az „asztráltestükre". Ha nem *bírjuk* őket. Paradoxon: ha nem faljuk fel a tetemüket.

A kultúra, mint maga az élet, a halottaiból él. Minden vers (novella, regény, esszé, egyáltalán: mű) halott, mert azzal táplál, hogy része lesz a hagyománynak: szövete, sói, nedvei, vitaminjai fölszívódnak a kultúra talajában. Ha nem ez történik, ha egy szövegtest *egészében* marad ránk és bonthatatlanul, akkor az a mű nem mű, hanem csak oldhatatlan *anyag*. Lehet dísztárgy, nem lehet műtárgy.

Amikor Egyed a halottakra figyelmeztet minket, természetesen nem azt javasolja, hogy ássuk ki, múmiázzuk be és állítsuk őket – bizarr szoborként – a kerti törpe és a madárijesztő közé. *Helyesebben* azt mondja: vizsgáljuk meg újra és újra, *hogyan* élnek velünk, bennünk és általunk, s miként élünk *mi* általuk és belőlük.

*

Nemrég halt meg Holló András, szegény. Fiatalabb volt nálam, és lám, most végleg megöregedett. Ki veszi majd magára a gondot: összeszámlálni, hányan haltak meg költők-írók-művészek csak a legutóbb? s hányan közülük a biológiai kifáradás idő előtti idejében? – kitelne belőlük egy egész irodalom. Megírja-e valaki valaha *ennek* az irodalomnak a történetét?

Arra a világra, amiben éltünk-élünk, s ahol az új *hagyományosan* vonzóbb, mint a régi, sajnos túlságosan is jellemző a korai kifáradás. Hosszú évtizedek óta *él valahol* egy latens magyar irodalom, azoké, akiknek a sorsa hamarabb teljesedett be, mint ahogyan a művészetük kiteljesedhetett volna. Ki terít rájuk földet, hogy élhessenek tovább? Temetetlenül hevernek szanaszét az időben. Szégyellhetjük magunkat.

*

Hogy mégis van remény, ha csak sugárnyi is, azt nem a *december* mondatja velem. Szegeden egy diák a diplomamunkáját Herbszt Zoltán költészetéről írta meg. Tudja-e még ma valaki, ki volt Herbszt Zoltán? Milyen volt az a *szövet*, a verseié, ami mindmáig nem szívódott föl a magyar líra talajában?

Az „arctalan nemzedék" nyomába lépő generáció egyik szegedi vezéralakja, a metaforától a tárgyiasság felé mozduló, de tárgyiasságában is erőteljesen képi líra jellegzetes képviselője volt. A forma*oldás* és a drámai *kötöttség* különös feszültséget, zaklatottságot teremtett a szövegében, és ez nagyon pontosan jelenített meg egy *igazán modern* ambivalenciát: a személyiség tragikumközeli *öntudata*, bezártságélménye és az abból adódó *önvizsgálati fogság* komoly esélyt adott a számára, hogy a *belső univerzumok* – úgymond – valóság mögötti szellemi hálózatában békétlen költői otthonra leljen. Márpedig a legújabb magyar modernség egyik legerőteljesebb *szándéka* éppen ennek a hálózatnak a kiépítése *volt*. De hát: meghalt, mielőtt...

Herbszt azt jelenti: *ősz*. Micsoda szörnyű paradoxon: tavasszal halt meg, hiszen *huszonkét* évet élt.

*

A *szakdolgozó* – gyanítom – nem tudja, s még annyira sem *hiszi*, hogy többet tesz, mint csak szak-dolgozik. Hogy a nevünkben és helyettünk is, tehát voltaképpen *értünk*, mindannyiunkért *idéz*, s hogy ez az idézet nem csak gyertyagyújtás. Hogy ennek a mécsnek a fénye ma nem csupán Herbszt Zoltán sír*helyét* világítja meg: belepásztáz (s a képzavar itt fogadtassék el a mély zavarunk metaforájául!) a lelkiismeretünkbe, az *ön*tudatunkba is.

Mert hát – például – Szabó Lőrinc *tetemes* önvizsgálatáról, Hamvas nagyregényéről, Vas István, Illyés tudatelemző naplójáról, Szentkuthy pajzán viviszekciójáról, Faludy villoni road-regényéről (így hívják ma a pika*reszket*) vagy Kemenes Géfin *grandióz* magánmitológiájáról *ez* a magyar (irodalmi) közélet, úgy fest, nem akar *sokat* tudni és mondani. Hozzájuk képest *egy Herbszt*? – bátortalan névmás a mondatban.

Hogy mégis ezt a *próbát* ünneplem? – nem a Puttony és nem a Jászol az oka. Habár: miért ne? Miért ne valljam be, hogy *talán* a minden *gyerekre* egyaránt rávetülő fény, a mindannyiunknak egyaránt – ha érdemtelenül is – kézbesített ajándék, és a Születés ünnepe *együtt* hozzáadódik az örömömhöz.

Fáj *bennem*, hogyne fájna, hogy a *civil rutin* kikerültette velünk a fenti műveket. De a magam új irodalmi időszámítását, csöndesen, mégis ettől a diplomától fogom kezdeni.

Irodalom és történelem

BESZÉLGETÉS FODOR ANDRÁSSAL AZ 50-ES ÉVEK MÁSODIK FELÉNEK IRODALMI ÉLETÉRŐL

– Legutóbbi beszélgetésünkkor az 50-es évek közepéig jutottunk el, amikor 5 évig tartó elhallgattatása után visszakerült az irodalomba, majd az 1955-ben megjelent Hazafelé c. kötetéért József Attila-díjat kapott. A beszélgetésünk óta Kossuth-díjas Fodor Andrással készített interjúját Bóday Pál Péter így vezette be: „Fodor András a magyar irodalmi közélet – a hetvenes évek írószövetségi reformmozgalmaiban betöltött fontos szerepe ellenére csendes, apolitikusnak tűnő személyiségként ismerte meg. Ez a rendszerváltás óta sem változott"... Szerintem Ön erről másként vélekedik. Idézhetem egy 1968-ban hozzám írt levél részletét: „Szeretném közbevetően megjegyezni, hogy a költő feladata semmi esetre se a kötelező optimizmus hirdetése. A költészet nem pedagógia. Mindig is közösséghez tartozónak éreztem magam, de az általánosságban hangoztatott társadalmi eszméket úgy érzem, sokszor igazabbul szolgáljuk, ha a barátság, a család, a meglazult emberi kapcsolatok problémáiról beszélünk. (És természetesen mindig az igazat mondjuk.)"... Mi a véleménye ma erről a problémáról?

– Részint az a véleményem most is, hogy a magánélet is lehet közügy, ha valaki úgy él, hogy állandóan kapcsolatban van a társadalommal. Ilyen módon legfeljebb azt lehet mondani, a látványos politizálásban nem vettem részt, tehát '56-ban nem voltam ott a Petőfi-köri vitákon, vagy nem velem tárgyalt a miniszterelnök, amikor fiatal írókat hívott be. A fiatal írókért én már akkor is igyekeztem tenni, mert benne voltam az írószövetség költői szakosztályának vezetőségében. Előbb voltam a vezetőség tagja, mint az írószövetségé. Ez a továbbiakban is, mikor újra szerephez jutok az írószövetségben, jellemző a 70-es években, de a 80-as években is, amikor az igazi fordulat megtörténik. '81-ben elég kemény feladatok várnak rám: a vezetőség megújításának alapjai, hogy mi módon válasszuk meg az új vezető testületeket. Én voltam az előadója ennek, és sikerült ekkor olyan javaslatot tennem, ami első pillanatra ideális volt. Ezen változások estek, de megmaradt olyannak, amilyen alapon az írószövetség azóta dolgozik. Később aztán, amikor megválasztva a szövetségen belüli titkárságot, a szakosztályvezetőket, többeket vontunk be, akikről eddig szó sem lehetett. Jó példa erre, hogy Göncz Árpádot mertük a műfordítói szakosztály elnökének választani. Hát ennyit erről. Ami pedig a politizálást illeti, azzal, hogy én naplót írok, azzal is eléggé politizálok, mert érdekel a politika. Amikor először volt konfliktusom emiatt, akkor Vas István megijedt egy kicsit, mert barátok jelentették neki, hogy ebből baj lehet: én esetleg akarva-akaratlanul adatokat is szolgáltatok arról, amit magánbeszélgetésben egymással közlünk. Akkor Vas mindenesetre azt mondta, látatlanul is nagyra értékeli, amit írok, mert olyan valakinek lát, akit nagyon is az élet érdekel. Tehát ő nem egy irodalmi naplót képzelt el; éppen azok a dolgok érdekelték őt is, látható az önéletrajzírásából, ami engem.

Ilyen módon én az '56-os eseményeknek nem résztvevője, de nagyon szoros tanúja voltam. A megjelent írásaimban azonban serkentője is, mert az utolsó hónapokban publikált verseim, pl. a *Lengyelek* című, föltétlenül ebbe a problémakörbe vág, vagy a *Tilalmas ifjúság, Az idegenség bánata.* Ezek '56 nyarán jelennek meg, és feltűnést is keltenek. Akkor derült ki igazán, hogy ezen a csöndes hangon azért lehet nagyon kri-

tikus dolgokról szólva kemény igazságokat mondani, amikor ezekből a versekből, és a később, '57 elején írottakból összeállt a *Józan reggel* című következő kötetem.

– *Tudjuk, a Csillag 1956 októberében megszűnt. Mit csinált, miből élt ezután?*

– Akkoriban nemigen lehetett arra gondolni, hogy álláshoz jutok. Egy ideig munkanélküli segélyt kaptam, de aztán ez is megszűnt. Az, hogy mégis megéltünk állás nélküli feleségemmel, annak köszönhető, hogy Kormos István 1956-ban a Móra nevűre változtatott Ifjúsági Kiadó lektoraként elhalmozott munkával. Így például kiadta valakinek a Longfellow-féle *Hiawata* című indián eposz fordítását, a megbízott azonban disszidált. Fölajánlotta, vállaljam én; ez egy hosszú költemény, sok pénzt fogok érte kapni. Ez itt kétségtelenül nem volt közömbös, mert ennek az árán tudtam Angliába kiutazni. Kaptam szerződést Nyekraszov válogatott verseire is, mert Kormosnak volt akkor egy frissen indult sorozata, sőt kettő: *A világirodalom gyöngyszemei* és *A magyar irodalom gyöngyszemei*. Mind a kettőbe már az első kötetnél is alkalmazott, mert a *Ruszlán és Ludmila* új kiadása az első kötet volt ebben a sorozatban. (A *Vallomás* című szerelmes gyűjtemény, amit Vas István szerkesztett, és a *Ruszlán és Ludmila.)* 1957 tavaszán lefordíthatom Longfellow költeményét. Aztán kapok még más fordítási munkát is.

A *Hazafelé* kötet jó visszhangja következtében jött a hír arról, hogy a Magvető három fiatal költőnek a következő kötetét elfogadja és kiadja. Ez a három: Csoóri Sándor, Csanády János és én lennénk. Elsőnek Csanády János könyve jelenik meg. Csoórié késik, a legtöbb baj pedig az enyémmel van. No, itt fordul meg tulajdonképpen körülöttem a közhangulat, legalábbis az irodalompolitikai, mert ha igaz, hogy engem egy visszahúzódó, csöndes költőnek tartottak, ettől kezdve meggyűlik a bajom. Mert a kézirat, amit pedig '57 tavaszán már nyomdára készen átadok a Magvetőnek, nagyon nehezen tud megjelenni. Az 1956-os élmények ebben a *Józan reggel* című kötetben, ennek egy ciklusában elég eklatánsan benne voltak, de nagyon meg lett csupálva, hiányos az anyag, ami végül belekerült. Olykor csak következtetni lehet arra, hogy ezek a versek tulajdonképpen mire reagálnak. És volt egy nagy csel: A Stravinsky-féle *A katona története.* Elhozta nekem valaki ezt a lemezt, mert akkor voltam abban a korszakban, amikor Bartók mellett Stravinsky iránt is elkezdtem nagyon szenvedélyesen érdeklődni. Rádöbbentem, az a keserves időszak, ami '56 után szakadt ránk, kifejezhető a becsapott katona történetével. A bűnhődés-büntetés-megtorlás időszaka következett el. Kádár János hangja, aki először még azt mondta, hogy Nagy Imréből az lesz, ami lenni akar, nagyon gyorsan változott. Egy helyen le is írtam, még november napjaiban, hogy együtt sodródnak a kormány és Grebenyik városparancsnok röpcédulái az utcán. Tehát itt már nagy visszahatás van, és az értelmiségi közvélemény elhatározza, nem áll szóba Kádárékkal. Például hallottam hírét, hogy Kéry László egyetemi tanársegéd amikor valahol látta kiírva, hogy oroszok, menjetek haza, gúnyos megjegyzést tett rá és támogatóikra; ugyan meddig tudják még egyáltalán tartani magukat? Annyira abszurdnak látszott, hogy ezt a nagy és valódi népfölkelést csak úgy el lehet söpörni egyik napról a másikra.

– *Hogyan vészelte át mindezt a Bajza utcai írók háza?*

– Néhány jeles ember, akik akkor az értelmiség kiváló képviselőiként különböző forradalmi tanácsokban benne voltak, jártak be az írószövetségbe. Kicsit olyan hadiszállásnak, vagy legalábbis – már a letiprás utáni időszakban is – törekvéseik szellemi központjának érezték. Megyek például Szervánszkyval, Koffánnal, Járdányival az utcán, be a szövetségbe, mert a munkahelyem tulajdonképpen ott volt, a *Csillag* ak-

kor még hivatalosan nem szűnt meg, csak januártól közölték, hogy vége mindennek, mert az írószövetséget magát is lelakatolták. De addig az időszakig azért ott van élet, és jönnek az ellenállás hírei, az akcióké, amik még folynak a társadalomban. Emlékszem egy olyan mozzanatra, ahogy megyünk az említett emberekkel, és az Oktogonon égetik a Népszabadság példányait. Egy munkásember pedig nagy hangon mondja, hogy nem nyugszom bele, én melósember vagyok, de inkább dögöljek meg, de nem nyugszom bele. S ez olyan nagy hatással volt Szervánszkyra, de rám is, hogy ezt nem lehet olyan könnyen tegnapivá feledni. És hát jönnek a deportálásról való hírek, és jönnek a szovjet újságírók az írószövetségbe, ahol az egyik például közli: „Nekünk tudomásunk van róla, hogy Bartók gróf az osztrák határon csak arra vár, hogy belépjen." Ez oly jellemző és keserves, hogy talán ilyen lehetett a szabadságharc idején is, amikor külföldön csak Petőfi nevét ismerték. Gondolták vendégeink, hogy itt minden híres névre esik egy gróf, netán ha Bartók grófot mondanak, eltrafálják a hihetőt. Azután a munkástanácsok szétveréséről jött hír, ahonnan Eörsit vitték el, és kis híján Csoórit, tehát megkezdődött az írók összefogdosása.

– *S milyen a hivatalosok reagálása?*

– Említettem, hogy Kádáré eleinte eléggé konciliáns, de már novemberben hallok egy rádióbeszélgetést, amikor őt megkérdik, ugyan mégis mit csináljunk akkor, ha... szó szerint írtam le ezt: „Akkor az asztalra köll csapni, majd behúzzák fülüket, farkukat a sötét elemek."

Hát ez a hang bizony nem volt a fülünknek sok jóval biztató.

Másfelől hallani lehetett, hogy vidéken a Kossuth-címeres zászlóra azt mondták: „azt a szart mikor veszik le onnét?" Másrészt meg volt, ahol az iskolásgyerekek széttépték az orosz könyveiket, és a tanárnő eközben kinézett az ablakon.

Csepelről járt hozzám egy fiatal költő, aki hozta annak a híreit, hogy ott milyen hosszú az ellenállás. Tehát éppen a munkásság nem akarja vissza a régi állapotokat. Azaz úgy restaurálják a proletárdiktatúrát, hogy éppen a proletariátust nem hallgatják meg. December 8-án Kádár szőröstől-bőröstől ellenforradalomnak nyilvánítja azt, ami történt. Nem volt azért ennyire egyértelmű mindez, mert ami korábban zajlott, tehát az '56-os előkészületek, és már igazából '54-től folyó reformhangulat tovább csapódott. Propagandafogásként is dicsérni kezdtek egy-egy embert, akit korábban nagy csend vett körül. Így például megjelenik a Népszabadságban egy többhasábos, nagyon dicsérő cikk Németh Lászlóról. Ez februárban van, úgyhogy már előkészíti, ami történik, hogy ezen a tavaszon Németh László egyszerre csak Kossuth-díjas lesz. De Kádár hangja közben azért keményedik annyira, mert el kell oszlatnia a koalícióval kapcsolatos vérmes reményeket. Tehát vissza a legszigorúbb állampárti egypártos koncepcióba. Ezt készítik elő az 1957–58-as évfordulón, az írók befolyását pedig egyszerűen elfojtják. Januárban megtörténik az a bizonyos „írószövetség megszüntetése", mert ott még év végén is elhangzott a Tamási Áron: *Gond és hitvallás*a, ami töretlennek mutatta az írók '56 melletti egységét, csak néhány ellenszavazat volt.

– *Az imént említette Stravinsky iránti szenvedélyes érdeklődését. Kérem, beszéljen erről részletesebben!*

– Ezekben az időkben, s látva azt, hogy a bosszú mindenek fölött él, és nem lesz vége egyhamar, eközben támadt az a gondolatom, hogy verssé fogalmazom a Stravinsky-féle *A katona története* című orosz népmeséből írt históriát, amelyikben a sejtelmetlen katona az ördöggel találkozik, és az ördög köt vele egy szerződést. Élhet vígan, csak ha majd lejár egyszer a kontraktus, ő kérni fogja a jussát, s ez nem más,

mint a katona lelke. Tulajdonképpen a legdrasztikusabb bűnhődés. Amikor az ördög eléri célját, magát a győzelmet egy pokoli virtuóz záró dobritmussal fejezi ki Stravinsky. Ez a dob valahogy a gumibotok hangulatában – mert híre volt annak is, hogy Szlovákiából nem tudom, hány vagon gumibotot kaptunk – egészen más jelentésű, mint egyszerűen csak egy zenemű versbe foglalása. Szerencsére az eredeti francia címet is aláírtam: Stravinsky: *L' historie du soldat,* így azt a látszatot keltettem, mintha ez csak egy „kulturális vers" volna... Nahát, itt visszatérnék ahhoz is, hogy politika vagy nem politika... Szerintem ez az egyik legpolitikusabb verse annak az időszaknak. Igaz, hogy akkor mindjárt nem tudott megjelenni, de a *Józan reggel* kötetben benne maradt. Később aztán elég sokat idézték is úgy, mint annak a korhangulatnak hű kifejeződését. De megírtam persze az *Elszántak* című verset is, aminél gondolni sem lehetett arra, hogy ez a házból kiadható. Csak néhány nagyon közeli emberem látta azt a talán 15 verset, amit erről a problémakörről írtam. Az egésszel elkészültem március idusáig, de tudtam, hogy ebből mi az, amit a kiadónak átadhatok, és mit nem. Az *Elszántak*at például nem, bár ez a leghosszabb, legigényesebb, és maguknak a forradalmároknak, a fegyveres felkelőknek szerintem reális apotheozisa. Azoké, akik teljes elszántsággal, mintegy szívüket, vérüket, mindenüket, egész egzisztenciájukat föláldozva vállalták az ügyet. Ennek közlésére 32 évig kellett várni.

– 1956 októbere, Budapest.... Mit és hogyan élt át ebből költőként?

– Én sok ilyet éltem meg azokban a napokban, de ez volt a legfantasztikusabb... A néhány ember, akik tényleg vállalták a kockázatát annak, hogy lelövik őket – mint ahogy egy diákfiút láttunk is, ahogy a sarkon összeroskadt, meghalt. És ehhez a vershez fűzöm hozzá a magam reményét: akárhogy fordulnak itt a dolgok, de ennek igenis éppen úgy van értelme, hogy azért mégis „él nemzet e hazán". Nem akarom azt mondani, hogy pontosan ez a tudat élt akkor bennem, csak azt, hogy kötelességem erről méltó emléket állítani.

A ciklusban gondolkodás is itt jelent meg először, hogy sok verset írni, amelyekben különböző aspektusban azok az idők, nemcsak 1956 napjai, de az utána valók is benne vannak. Mondjuk, az *Éhség* című látleletben, ahogy az emberek állnak az áruházak előtti sorban, vagy az a pillanat, amikor bohón azt hitték, hogy a semlegesség kikiáltásával valami megoldódik. *(Két part között.)* De vannak meg nem írt pillanatok, amiket érdekes módon Nagy Imre temetésének időszakában, annak utána, 1989. júniusában hívtam elő, és a most megjelent *Meggyfa Freskótöredék* című ciklusában találhatók. Ezek közé kerültek azok a döbbenetes élményből ennyi idő után is talán eléggé elevenen megírt, látomás és valóság keverékéből szinte kirobbanó víziók, mint amilyen maga a *Freskótöredék*... Amikor láttam, hogy leverhetetlen ez a mozgalom, ahogy özönlik a nép az Andrássy úton, és jönnek szemben a tankok. És nem törődnek vele... Szétnyílnak a sorok, és a tankok elzörögnek köztük. Vagy *Azon a hajnalon* – ez a címe annak a versnek, amikor november 4-én történik az, ami történik... Igen, így kezdtem el: „Goromba vízió: / villany kattan a laktanyában és / álmukból felkönyöklő katonákat / kaszabolnak dobtáras fegyverek / ... / ablakon át is hallani / ahogy / a sötét város útjaira körben / sikongó fémes moraj gyüremlik". Ezt, a Kilián laktanyában álmukból ébredő katonák lekaszabolását valaki elmondta nekem.

– Milyen esélye volt egyáltalán akkor a közvetlen lírai reagálásnak?

– Háromféle helyzet volt. Az egyik, hogy megírom a verset, de eleve nem adhatom be szerkesztőségnek, kiadónak. A másik, hogy beadom, de kiszűrik – egyre szigorúbbak ugyanis a feltételek. Ahogy komorodik a világ, úgy válik egyáltalán me-

rényletszerűvé, hogy én ilyen verset át akarok lopni a cenzúrán. A harmadik meg, hogy akkoriban meg sem írom, hanem csak az írás kényszere marad meg, és később jön elő a költemény maga.

– *Fülep Lajos és Németh László 1957-ben Kossuth-díjat kapott, ami bizonyos vonatkozásban a konszolidáció kezdetét jelentette. Ebben az időszakban milyen élmények hatottak önre?*

– Érdekes, hogy miközben kétségtelen a tendencia, hogy egyre romlanak a nehezen kivívott szabadság vagy szabadabb világ feltételei, egy csomó dolog, amit elkerülhetetlenül azért el kellett fogadni korábban is, tovább megy. Például az absztrakt művészek előkerülnek. Van egy kiállítás a Műcsarnokban, ahol egy külön termet kapnak. Vagy Kassák Lajosnak matinéja van, amelyiken meg is jelenünk többen, ifjabb írók. Aztán szerveződések támadnak legalábbis ilyen háztáji alapon. Van egy orvos házaspár, a feleség Németh Lászlónak egyik legkedvesebb tanítványa volt Vásárhelyen, Török Eszter, a férje ugyancsak Németh László nagy híve, Forgács Péter. Ők nem törődve azzal, hogy milyen veszélyes, akkor, 1957-ben, rendszeres alkalmat adnak fiatal írók, művészek találkozására. Ez valahogy úgy szerveződik, hogy Hernádi Gyula és az én baráti köröm szimbiózisra lépve, ki-ki viszi a maga embereit. Hernádi egy kollégiumban lakott orvostanhallgató korában Forgácsékkal és Vekerdi Lászlóval, aki ennek a körnek tulajdonképpen a bölcse és a zsenije volt. A háziak ismerősei köréből kerültek még oda olyanok, mint Vigh Tamás szobrász, én meg vittem Varga Hajdu István festőbarátomat. Említhetem még Vörös László orvostársukat, aki tudománytörténész lett később, vagy Gulyás Jánost, aki Hernádinak volt nagyon közeli barátja, és tehetségben sokat ígérő akkoriban. Vittem Latort, Tornai Józsefet, Kalász Mártont, Csanády Jánost. Közénk került még Jánosy István, Konrád György, Orbán Ottó, Sükösd Mihály, Sík Csaba és B. Nagy László is.

B. Nagy László az alakuló *Kortárs*nak lesz a szerkesztője. Az ő szerepe akkor válik igazán érdekessé, amikor azt hisszük, egy ideig legalábbis, hogy lehetne a Kortársból a *mi* folyóiratunk. De hát egyelőre a *Kortárs* még nincs is. A sorrend az, hogy az első irodalmi igényű lap az az *Élet és Irodalom*, ami az *Irodalmi Újság* utódaként még március 15-én jelenik meg. Olyan körülbelül, mint az akkori művészetpolitika: lép egyet ide, egyet oda. Tehát tesz engedményeket a minőség, sőt az eddig igazán el nem ismertek felé. Már maga az akkor osztott Kossuth-díjasok neve meglepő, mert a korábbi Kossuth-díj osztásokkal nem hasonlítható össze. Legfeljebb az elsővel; 1948-ban valóban a legnagyobbak kaptak Kossuth-díjat. Az 1957-es névsorból sok következtetést lehet levonni arra, hogy mit követelt a nagy társadalmi földrengés: vissza az igazsághoz és az értékek megbecsüléséhez, azt legalább itt jelezni óhajtották. Felvették ugyan Kossuth-díjasnak azt a Fodor Józsefet, aki közreműködött az írószövetség lerombolásában, de voltaképpen őt is tehetséges költőnek tartották hajdan, tehát mondjuk, még az sem ünneprontás, hogy ebbe a névsorba bekerül. Az viszont feltűnő, hogy a megint nagydíjassá lett Kodály Zoltán mellett Medgyessy Ferenc szobrász első fokozatot kap, Németh László, Heltai Jenő, aztán a továbbiakban Ádám Jenő, Fülep Lajos, Hajnal Imre, Szabó Lőrinc, Tímár József. Az a Tímár József, akit korábban még el is tiltottak a színpadtól. Mindez látszólag jót jelez, legalábbis azt, hogy elindult a minőség helyretétele, csak nem tart sokáig.

– *Milyen kapcsolata volt az 1957 őszén induló Kortárssal?*

– Itt azt is megemlíthetem, hogy engem hívtak oda szerkeszteni, mert a *Csillag*tól megmaradt jó hírem okán, az akkor megbízott főszerkesztő, Földeák János feljött a

lakásunkba, és nagy tisztelettel fölkért arra, hogy támogassam őt. Én pedig éppen abban a hangulatban, amiben akkor voltam, azt mondtam, nem tudom elképzelni, hogy szerkesszek, illetve azt igen, hogy ha őt megbízták, ő nekivág, de a beosztottnak joga van előbb megvárni, hogy mi lesz az egészből, úgyhogy én ezt a hívást elutasítottam. Nyilván rossz pont lett a továbbiak során. Ennek lehet az is egyenes következménye, hogy amikor a *Kortárs* indult, amelyik igazából a *Csillag* folytatása lehetett volna, vagy olyan jellegű folyóirat, akkor már nem próbálkoztak velem, hanem Simon Istvánt kérték fel. Simon ugyan számított arra, hogy az *Új Hang* c. folyóiratot támaszthatja fel, de az összeköttetései, nemcsak az övé, hanem Bodnár Györgyé sem bizonyultak már elegendőnek ekkor. Ő úgy gondolta, hogy jogunk van nekünk, fiataloknak lapot kérni. Össze is jöttünk néhányan, de aztán hamar kiderült, nagyon is központosítják az irodalompolitikát újra, s a folyóiratokat csak bizalmi emberek kezébe adják. Így hát Darvas József és Tolnai Gábor lett ősszel a *Kortárs* főszerkesztője. Az események sodró logikája szerint én egyre kevésbé voltam posszibilis, de még mindig voltak furcsa esélyeim, legalábbis az életben.

– *Hogyan jutott ki éppen 1957*-ben Angliába?

– Colin Mason barátom, akit még '56-ban hivatalosan meghívtak a Bartók-fesztiválra, megélte velünk itt az akkori időket. Tehát azt, mennyire tele van várakozással és jó reményekkel a társadalom. Hogy ezt ilyen drasztikusan tiporták el, ez őt nagyon megviselte. Az első kapott leveleiben is az van, hogy állandóan az eseményeket figyelte onnét Londonból, és amikor Nagy Imre búcsúszavait hallotta – sírt. Ez egy angoltól, kiváltképp őtőle, igen különös, a világ legmeglepőbb dolgai közé tartozik, hogy egy érzelmi élmény ennyire át tudta formálni. Ezt különben később Angliában tapasztaltam, hogy 1956-nak tényleg rendkívüli hatása volt a hűvös angolokra is. Nahát, ő ebben a levelében írja meg azt, ha már a dolgok így fordultak, próbáljak útlevelet kérni és kimenni. Akik kint akartak maradni, azok már addig disszidáltak, és nyilván gondolják, hogy én, egy költő, akinek hazájában van a helye, egész világa, az nem marad kint, hanem visszamegy. Mivel neki itthon tekintélye volt, az illetékes helyen komolyan vették ezt a hívó levelet. Már minden megvolt, a jegy is, amivel utazhatom Londonba (jellemző, hogy a 000008-as számot viselte, tehát nem sokan használhatták addig), ám kiderült, nincs meg a vízumom. Táviratozott is Colin, hogy erre még várni kell. És amikor kijutottam, kérdem, hogyan sikerült elintézni? Azt mondja, kikereste a telefonkönyvből a Home Office-nak az illetékesét, akihez kérelmem tartozik, és számon kérte, miért nem adják meg a vízumot; én nem vagyok sem apagyilkos, sem bűnöző, sem körözött, csak egy magyar költő, aki megérdemelné, hogy beengedjék Angliába... Jó, hát akkor egy rövid látogatást engedélyezünk. Így kerültem ki.

– *Mit jelentett 1957-ben a nyugati világgal való találkozás?*

– Azt nem lehet elmondani, mekkora élmény volt, az addigi lefojtás után, amiben mi itthon éltünk. Olyan, mintha egy külön biztosított korridoron kiszökhettem volna a tágabb világba, ahová mindig nagyon vágyódtam. És az az egy hónap, egy kicsit több mint egy hónap, az rengeteg, rengeteg élményt adott. Colin azzal fogadott mindjárt: „Visszafelé elmehetünk Párizsba, mert Stravinskynak lesz ott egy hangversenye, majd magammal viszlek..." Így kerültem azzal a Stravinskyval közvetlen közelségbe, akinek említett művéről írt versem valahogy már föl is készített erre a roppant izgalmas találkozásra, amiből aztán egy hosszú költemény lett *Hangverseny Párizsban* címen. Ez a legfontosabb mozzanatokhoz tartozik. Egy külön naplót vezettem a kinti napjaimról. Talán valahol benne van a végefelé, ahogy próbálom magamnak összegezni, mit kö-

szönhetek ennek a kinti körülnézésnek. Ez nem kevesebb, mint a belátás, hogy revideálni kell egy csomó dolgot, amit itthonról másként gondoltunk. Túlságosan bele voltunk szorítva a magunk gondolkodási formáiba, nem tudtuk magunkat igazán tárgyilagosan nézni, még ennek utána sem, hogy a világot megmozgatta, felkavarta ez, amit Budapest mívelt. A Sacré Coeur bejáratánál, Párizsban láttam egy emléktáblát, amelyiken ez fel volt vésve márványba, és hát tudunk azóta róla, hogy Albert Camus milyen megindító sorokat írt arról, ami itt történt. De azt azért meg kellett élnem akkor, hogy a világnak mi nem vagyunk úgy a szeme sugarában, ahogy képzeljük magunkról, és még a legjobb fejek is nálunk ezt valahogy nem tudatosították eléggé. A nemzeti önszeretet valahogy megakadályozta ezt. Vagy az a helyzet, amibe már Trianon belekényszerített, a két háború közti világ. Vagy utána, mindannak a szociális érzésnek – melyek a népi írók vitorláját dagasztották – későbbi megcsúfoltatása nem engedett itt igazán kiteljesedni olyan gondolatokat, amikbe a világ igazán belefér. A sokat emlegetett Európa, mely azért azon alapszik, hogy a másik is ember. Tehát nemcsak hasonló szagú emberek között kell keresnünk a magunk igazát, hanem a tárgyilagosságot, az értékek mindenütt megtermő világát kell figyelni. Ilyen tekintetben ez nekem nagyon nagy lecke volt, hogy Európából visszanézve Magyarország milyen kicsi. Tehát nekünk akármilyen nagy a költészetünk, bárha adtuk a század nagy zenészpárját, mindez kevés ahhoz, hogy egy nép kihúzhassa magát, és megéljen abból, hogy büszke arra: megmaradt itt a vérzivataros időkben.

Ez a kirándulás ilyen értelemben tehát visszás élményeket hozott: jót is, rosszat is. Ennek hangulata ugyancsak bekerült abba a ciklusba, amit *Át a tengeren* címen én akkor megírtam. S ösztönzőm volt a Forgács-kör, ahová kéthetente jártunk. Az a tudat, hogy van egy kis közösség, amelyik kíváncsi arra, hogy mit mívelek. Vekerdi mellett persze én voltam ott a másik fő szervező. Megírtam nagy erőfeszítésekkel 1958 tavaszán ezt a versciklust. Életemben először ezt ott magnetofonra is fölvették, valahol még meg is van, úgy, ahogy akkor felolvastam.

– Mi történt itthon, változott-e valami, mire hazatért? Hogyan tudott ismét alkalmazkodni a kialakult légkörhöz?

– Közben, amíg kint voltam, meghalt Szabó Lőrinc. Erről egy híradóban láttam pár képet, ahogy Illyés fekete zakóban, nagyon-nagyon megtört, keserű arccal ott áll a sírnál. Tehát ebbe az országba jövök akkor vissza. És folytatjuk a gyakorlatot, olyan értelemben, hogy ezek a megindult kapcsolódások – mivel hivatalos szerveződésre lehetőségek nincsenek –, ezek élnek. S van egy olyan vállalásom, ami abban az időben majdnem provokatív. Meghívnak a MÉMOSZ Székházba, hogy beszéljek József Attiláról, ha úgy tetszik, a halála évfordulóján, mert '57-ben vagyunk, '57 decemberében. Ez az elszánás, ahogy a nagyon megváltozott klímában azokat az értékeket, amiket József Attilában kezdettől fogva láttam, hittem és vallottam, újra próbálom fogalmazni, mindmáig emlékezetes, mert furcsa módon most jutottunk újra oda, hogy kiállás értékű József Attilát egészében vállalni... Akkor is az volt, de akik előadásomat hallgatták, elfogadták a bizonyságaimat. Így azt nem mondhatom, hogy engem megváltoztatott volna a nyugati portya. Visszaalkalmazkodtam az itthoni időhöz, ami persze nem volt könnyű.

– Milyen kapcsolata volt a legális irodalmi élettel?

– B. Nagy László, a *Kortárs* belső szerkesztője csatlakozik baráti körünkhöz, így megismerkedünk. Nagyon izgatottan olvassa dolgaimat, elkéri a kéziratokat is. Próbál engem közöltetni a *Kortárs*ban. Amit igazán szeretne, a *Villámlik* című verset persze

nem sikerül nyomdába adatnia. Egy kicsit fontoltan, de mondjuk ott engedik először az újra megjelenésemet. Más a helyzet az *Élet és Irodalom*ban, ahol nem igénylik ezt.

Viszont fiatal tehetségekkel újra találkoztam. Afféle katakomba irodalmi élet folyt nemcsak az említett körökben, hanem azok által is, akik eljöttek hozzám. Olyanok, mint Orbán Ottó vagy Takács Imre, aki akkor még itt élt a városban, és volt egy Egressy-klub nevű intézmény, amit azért működtettek, hogy a dermedt irodalmi életet valahogy föloldják, meg a fiataloknak adjanak lehetőséget. Ennek a vezetésébe is belevontak. Tehát nem volt egyértelmű a kitiltásom ezekről a helyekről, annyira nem, hogy az Irodalmi Színpadnak egy agilis dramaturgnője, Endrényi Magda rám bízta egy Vörösmarty-est bevezetését. Majd arra kért, csináljak egy fiatal költők és művészek estjét – zeneszerző is lehetett benne. Erre később már – szinte határozatszerűen – azért is szükség volt, mert Aczél Györggyel elkezdtünk tárgyalni, megint csak B. Nagy László buzdítására, aki rávette Darvas Józsefet, vezesse mintegy a fiatal írók színejavát, vagy legalábbis néhányat ezek közül, Aczélhoz, hogy megtárgyalhassuk annak a folyóiratnak a dolgát, amit az *Új Hang* utódaként akartunk mi – Simon Istvánnal, Csanádi Imrével, Nagy Lászlóval, Kamondy (Tóth) Lászlóval – mint nemzedéki folyóiratot föltámasztani. Ez le van írva a naplómban, úgyhogy nem is ismétlem meg, hogy csúsztunk itt jégre. Aczél nagy játékosként műfelháborodásokkal vagy valódi felháborodásokkal végül oda juttatott bennünket, hogy nem erről volt szó, és mi el akarunk különülni. Meddig akarunk haragudni azokra, akik nem úgy gondolkodnak, mint mi? Végül kiderült, hogy semmire se jutunk egymással, és abból a nagy felbuzdulásból mindössze annyi lett, hogy egy irodalmi esten a toborzás bizonylataként engedték szóhoz jutni néhányunkat. Az említett okból az Irodalmi Színpad ennek az összeállítását rám bízta, de ez nem ment könnyen, mert ellenőriztek. A KISZ megbízottjaként Gáll István lépett kapcsolatba velem, és figyelmeztetett rá, nem mehet úgy, ahogy én képzelem, ne csak *ezek* szerepeljenek. Tudja ő, hogy *ezek* mennyivel jobbak, mint *azok*, de hát értsem meg, hogy amazok viszont mirólunk gondolkodnak úgy, hogy még Nagy Lászlóról is azt mondják: egy fehérgárdista. Tehát jó lesz vigyázni... És az összeállt névsorból kifelejtették végül Csoórit. Benne volt Kalász Márton, Csanády János, Takács Imre, Szécsi Margit, Demény Ottó, Tornai József, Hernádi Gyula, Tóth László, aki később Kamondy Lászlóként ismert. Zeneszerző is, például Petrovics Emil, Sárosi Bálint.

Az esemény éppen akkor került sorra, nem tudom, hogy napra nem akkor-e pontosan, amikor Nagy Imrét kivégzik. Mindenesetre a megjelent újságokat, amikben az estről hírt vártunk, elkapkodják, nagyon nehezen lehet hozzájutni, mert ebben közlik a halálos ítéletüket. Ilyen módon van keservesen aláaknázva ez a mozgolódásunk, és természetesen a *Józan reggel* megjelenése is késleltetve. Továbbra is csak tárgyalások vannak róla, hogy még mit lehetne megtartani, mit kell belőle kihagyni. 1958 végén jelentik, hogy az első műszaki példánya megvan. Eközben viszont az *Élet és Irodalom*mal a kapcsolatom annyira romlik, hogy üzengetnek is onnét nekem, titkon megjósolják: már áztatják a kötelet... Mihelyt ez a könyv megjelenik, ezen fogják majd bebizonyítani, milyen megtévelyedett vagyok, s milyen veszélyes, amit mívelek, és rajtam keresztül mintegy figyelmeztetik a nemzedékembelieket, hogy ez az út nem járható.

Hamar kezdenek szervezni egy antológiát *Tűztánc* címen. Ennek a Tűztáncnak a címadó versét már Garai Gábortól veszik. Darázs Endre az egyik szerkesztője, Imre Katalin a másik. Utóbbi ennek az *Élet és Irodalom* körüli új, inkább gyűlölködést szító társaságnak lelki anyja. Ő káderezi tulajdonképpen a fiatal írókat is. Mondja egyszer

egy fültanú, legutóbb úgy beszélt rólam (talán a *Százéves*ben, mert ott szoktak összejönni), hogy a „Fodor András ellenforradalmi költészete..." Nahát, így jutottam én is ugyanoda, ahová a forradalom népi eszméje jutott.

– *Érdekelne, hogy milyenek voltak az 1958 végén megjelenő Józan reggel című verseskötet megjelenési körülményei. A Józan reggel az Ön szavaival szólva „botránkozó kifakadásra ingerelte, felbőszítette a hivatalos irodalompolitikát." Az elmondottakon túl miben látja ennek az okát?*

– Egyrészt új irodalompolitikát akartak. Újat abban az értelemben, hogy kézben tarthatók legyenek ismét az írók. És ehhez kellettek olyan kritikusok is, akik a sugallatot meghallva azt írták, amit elvárnak tőlük. S itt sok meglepetés ért bennünket. A szerkesztőségek folyosóján találkozom Kéry Lászlóval. Gratulálok! – mondja. Mihez? Hát a könyvedhez. Írni is fogok róla. Koczkás Sándor kérte föl rá, aki frissiben került az *Élet és Irodalom*ba, a kritikai rovathoz. Ő nyilván az egyetemi körökből ismerte, kereste azt a Kéryt, aki hajdan a *Magyarok* című első, 1945 utáni, még Debrecenből indult folyóiratnak a főszerkesztője volt, s egy olyan európéer, művelt, volt Eötvös-kollégista..., a világirodalmi tanszéken dolgozó valaki, aki velem Burns-verseket fordíttatott, és aki mindig a legbarátságosabb volt hozzám. Ő közli, hogy írni is fog róla. Gondoltam, legalább egy értelmes írás lesz, és hasznomra fordul. Mígnem az lett belőle, hogy ő ezt a megkapott feladatot olyannak tekintette, itt kell bizonyítania, hogy a továbbiakban használható emberként elszegődik. Megunta azt, hogy csak szürke egyetemi tanársegéd legyen. Még néhány ilyen kritikát írt, de ez a rólam szóló volt a legfelháborítóbb. Az ember azért ír allegóriát, hogy meghagyja a lehetőséget a különféle értelmezésnek. Ha ezt ilyen időszakban a kritikus csak *egy* értelemre magyarázza, az rosszhiszemű, vagy legalábbis valamit akar ezzel, és tény, hogy Kéry magának akart hasznot.

1959. február 6-án négy hasábon jelent meg a *Józan reggel*ről való kritikája. Azt írja, hogy „...a forradalomvárásnak a motívumával máshol is találkozunk, sőt magának a forradalomnak az élménye is szavakba öltözik a címadó versben." – Tehát ő ennek a *Józan reggel*nek a szimbolikáját megfejti. Igaz egyébként, hogy ez van mögötte, de nem illett ezt akkor kimondani. Kéry szerint „Fodor András ezekben a »forradalmi« versekben ugyanazt a síkos utat járja, noha viszonylag mérsékelt léptekkel, mint kortársai, pályatársai közül sokan." Tehát akik már börtönben vannak, azokhoz képest majdhogynem azt sugallja a kritika: miként lehet, hogy ez még szabadon jár... „Lehetséges, hogy ilyen szörnyű, ennyire negatívumokkal zsúfolt lett volna az ő és társai ifjúsága? Az első generáció ifjúsága, amelyet a népi demokrácia ültetett be a magasabb iskola padjaiba?" Idéz a *Tilalmas ifjúság*ból, amit aztán ő igazán ismerhetett, mert Eötvös-kollégista létére nyilván tudott arról, hogy mivé lett a kollégium, hogyan dúlták szét éppen pártos, fentről kívánt elvek szerint. „Voltak ilyen becstelenek a negyvenes évek végén? Ismerjük a kufár ügyeskedőket? Voltak, ismerjük." – Hát ezt a hangot tulajdonképpen hallani is kéne, mert ez nem más, mint a Rákosi-féle frazeológiának a tökéletes átvétele. Ez a hangvétel, mint egy rossz értelemben vett néptanítóé, úgy magyarázza, viszi közel az emberekhez: mi az igazságokat ismerjük. „Lehet, hogy a kollégiumbeli helyzet azokban az években a szükséges mértéken túl kiéleződött. S hasonló jelenségek előfordulhattak más helyeken is. De akármeddig halmozzuk ezeket a terhelő adatokat, sosem takarhatják el a forradalom és a szocialista fejlődés tényének győzelmes vonásait." Hát ez fejbeütésszerűen ért, hogy egy értelmes ember, akiről még azt a pletykát is hallottam, hogy milyen gunyorosan beszélt arról, „na, meddig tartják még

magukat?" – hirtelen így át tud változni. És folytatja: „Fodor András, ha jól értjük *Józan reggel* című versét – 56 végén úgy érezte, hogy az új világ reményei jéggé fagytak. Azon, hogy neki – és másoknak, sokaknak – ez volt a szubjektív élménye, nem lehet változtatni. De nem gondolt sosem arra, hogy a »józanság«, amely mindent dermedtnek látott, még erősen ittas volt a megelőző mámortól?" Ez igazából megint blaszfémia, hiszen kigúnyolja az általa is megélt népfölkelés-mámorát. „Bizonyára összefügg a hamis tudat kialakulásával és megszilárdulásával, hogy a költő az utóbbi években egyre sűrűbben emlegeti a magányosságot, egyre többet beszél az élet kegyetlen, haragos voltáról... Úgy érzi, valaki mindig menekül a zivataros, villámló éjszakában. Vagy talán éppen ő ez a »kitaszított árnyék«?"

Hát itt meg a naivat adja, nem tudja – amit azért mindenki, aki ezt a verset olvasta, azt hiszem, megérzett –, hogy a lecsukott írók azok, akik megbűnhődtek ezért a forradalomért. Ennek az irtózata van benne, hogy nem tudok rajtuk segíteni, és nem tudom magamból kimosni ennek az eszméletét, hogy én itt, ők ott. Tehát erről szól a költemény, de ezt ő nem óhajtja néven nevezni, mert ez talán már túl sok volna.

Amikor Kéry kézirata bekerült a szerkesztőségbe, mindenki megijedt. A rendelő is, és gyorsan vitte olyan helyre, ahol velem még foglalkoztak, a Magvető Kiadóba. Az igazgató, Béládi Miklós velem éppen már a következő kötetre akart szerződést kötni, és halálsápadtnak láttam őt. Támogatja a cserépkályhát, s mondja: „Tudsz arról a merényletről, amit ez az úriember ellened előkészített?" Hát tudtam róla, mert közben – ez is az ő etikájához tartozott – meghívott a Belvárosi Kávéházba, és a kezembe adta azt a hétoldalnyi kéziratot, hogy mit szólok hozzá? Majdhogynem csak tesztelt: nahát lélektanilag milyen hatással van rám? Nem sokat szóltam én ehhez, talán csak ezt: mindössze annyi különbség van aközt, ahogy ő most idehívott engem, és írását a kezembe adta, és aközt, hogyha egy vadidegen ember cikke jelent volna meg; hogy így most egy baráti nagy frászt kaptam. Ha azért még valami jót akar velem, akkor ne siessen megjelentetni, mert éppen álláskeresésben vagyok, és erősen vissza fogja vetni ezt a folyamatot, ha rólam ilyen mennyiségű és hangú írás csak úgy hirtelen előkerül. Igen, igen, hát akkor talán meg sem jelenteti, mondta – miközben már le volt adva...

– Kéry Lászlóról Meghalt az osztályfőnököm címmel a közelmúltban volt tanítványa, Beke Albert vallott a Kapuban. *„Janus arcú embernek", ill. Komlós Aladár szavaival „rideg karrieristának" nevezte, értékei elismerése mellett. Ennek bizonyítására éppen az Önnel történt igazságtalan esetet említi. Érdekelne, mennyiben tekinthető Kéry kritikai vállalkozása egy koncepció részének?*

– Kéry dolgozata nem maradt társtalan. Nem csak ő volt erre a feladatra programozva. A Népszabadság kritikusa, a későbbi költőként is ismert Héra Zoltán, sokkal barátságosabb indítással, de ugyancsak keményen beolvas nekem. Hogy ki ellen vagyok én olyan vaskemény? „Hát a »haragos élet« ellen, így nagy általánosságban... ez az anakronisztikus, közhelyekbe ragadt művészi gondolkodás" – elmélkedik rólam a Népszabadságban – „nemcsak őt téríti le a tartalmasabb és eredetibb költészet útjáról. Van nálunk egy költői csoport, nagyobbára hasonló indítású költők, mint Fodor András, akinek osztályhelyzete, alapvető élményei és legbensőbb törekvései szerint a népi erők mellett volna a helye, s amelyeknek legjobbjai – bízunk benne – előbb-utóbb azoknak a sorába állnak, akik a mai valóságot akarják a korunkbeli (és nem a múlt századi!) forradalmári eszményekkel összhangba hozni. Ez a csoport egyelőre még passzív, szemlélődik. Az érettebbjei, akik nemcsak könyvből tanulták a szocializmust, mindinkább kikívánkoznak abból az önmaguk választotta számkivetésből. Kikíván-

koznak, mert látják, hogy az óramutató valóban arra megy, amerre mennie kell. De a csoport fiatalabbjai egyelőre hevesen ragaszkodnak a maguk kis mikroklímájához, magyar életnek és magyar valóságnak tartva, köztársaságnak képzelve a maguk kis körét és társaságát."

Hát bizony nekünk volt igazunk akkor is, és hiába idézi itt a fejemre a filantropikus szenvelgést, József Attila szavait, mert ezt kellett akkor mondani. Társaimé közül is azoké a maradandó megfogalmazások, mint Takács Imrének a *Szonáta* és a *Kőszobor* című verse, amelyekben ez a lehetőségeinktől elütött, dermedt és méltatlankodó sérelem kap hangot. De nem sokáig, mert Vas Istvánnál járva, egyszer ő kérdi: Te jóban vagy ezekkel a tűztáncosokkal? Mondom, hogy némelyikkel igen, de úgy általánosságban azért nem. Márpedig most jó ideig csak ezek fognak tűztáncolni. Meg is mondom, mikor volt ez, '58 tavaszán. Tehát már jóval annak előtte, hogy körülöttem a *Józan reggel* kirobbantja ezt a nagy felháborodást. Úgyhogy nem volt könnyű nekem akkor utána még állásba jutni se, mert mindenütt a fejemre olvasták, vagy a pártfogóim, jótállóim fejére, hogy ez az a hírhedt ember, akiről ezt írták itt meg ott!? Az volt a véletlen szerencsém, hogy ahol utoljára tanítottam, a népművelési iskola igazgatója rövid időre a minisztérium párttitkára lett, Bodnár Györgynek a bátyja, Bodnár István. Ő mondta azt, ha találsz valami álláslehetőséget, szóljál.

A másik segítőm viszont, akihez elmentem, Köpeczi Béla arra figyelmeztetett, hogy itt mindenki lektor akar most lenni, még Illyés Gyula is. – Ne arra törekedj, hanem vedd elő a könyvtáros okleveledet, hátha ott több az esély. – Ez, ismétlem, abban az időszakban van, amikor én bélyeges vagyok. Nem volt az olyan egyszerű... Lektor nem lehetek pártonkívüliként, ezt is megmondták. Még a Móra Kiadóban sem... Ez a Nagy Imréék ítélete utáni időszak, talán nem csoda, hogy szigorúbbak a megítélések. És ekkor szóba kerül, hogy alakult 1959 elején a Széchényi Könyvtár mellett egy Könyvtártudományi és Módszertani Központ, ott keresnek irodalomban jártas valakit, aki a könyvtárak állományhelyzetének ellenőre lehetne. Erre a posztra aztán végül kijelöltek. De csak próbaidőre vettek fel, hónapról hónapra hosszabbítva az ottlétemet. Volt olyan is, amikor a közvetlen főnökömet értesítették arról, hogy ma már jogtalanul vagyok bent, küldjön haza.

B. Nagy László is próbált kritikát írni, egyre rosszabb pozícióban (miután ez a két kritika, amiről előbb szó volt, megjelent) a *Magyar Nemzet*ben. Talán a legjobbindulatúan azért mégis ő fogalmazott. Nehéz találni hasonlót, mert Horváth Zsigmond, volt kaposvári iskolatárs is alaposan elintézett a *Kortárs*ban. Azt lehet mondani, hogy csak egy kevéssé ismert helyen, a *Könyvtáros* folyóiratban Pomogáts Béla, akinek a nevét sem nagyon ismertük addig, merészelt rólam jót írni. Legalábbis olyat, amit utólag is büszkén vállalhat.

Ami még a *Józan reggel* fogadtatását illeti, a reagálások sorrendje egy rádiós jegyzettel kezdődött, ami meglepően kedvező és nemzedéktárshoz illő volt. Csukás István írta, aki kezdő költői időszakát élte még ekkoriban, talán azért is vállalt ilyet, hogy rádiókritikát ír. A többit már inkább csak negatív oldalon tarthatjuk számon, az említett Pomogáts-féle írást nem számítva. Mert a megerősítések, azok mind levélben, telefonon vagy baráti találkozások alkalmával jöttek. Ilyen volt föltétlenül Illyésnek a levele, aki ezúttal írt, rászánta magát, hogy írjon. Addig érintkezésünk eléggé hézagos volt, de ez a levél látszik, hogy nagyon jól, meggondoltan van fogalmazva. Azt mondja: „Most olvastam végig másodszor könyvedet. Tele vagyok az átvett élménnyel. De a legfontosabb érzés: vigasz tölt el. Azt érzem, folyik tovább, aminek mi is része voltunk."

Fülepnek is kedvező a véleménye, sőt a közben elkészült *Tengerek, dombok* című angliai ciklusról is igen elismerően nyilatkozik.

– *Angliai utazás egy költő szemével... Ez az újdonság varázsával hathatott. Melyek voltak az angliai útról írt versciklus megjelenési körülményei?*

– Elkészültekor bizony megdöbbentő, s ez összefügg a *Józan reggel* rossz helyzetével, hogy kiadót sem találok rá. Először a Szépirodalmi Kiadóba adom be, ott több barátom van, akiknek a jó véleményére számíthatok. Íródik is három pozitív jelentés, ennek ellenére Illés Endre dühösen visszavágja, mondván, ez mégiscsak felháborító, hogy valaki pár hétre kimegy Angliába, és ír róla egy egész kötetet. Erre mondta Domokos Mátyás azt, hogy – tudomásom szerint Dante egy napot sem töltött a pokolban, mégis egész jó kötetet írt róla. – Tehát ez nem szempont. Tény, hogy Illés Endre fázott attól, hogy Angliáról írt verseket kiadjon. Bármi mást, vagy ezt is lehet, de legyen mellette egyéb is. Ennek következtében visszamentem kéziratommal a Magvetőbe, ahol annyi rossz tapasztalatom volt a *Józan reggel* körül. A Kéry-kritika utáni hangulat miatt bizony nem is írták alá a megígért szerződést. Hónapról hónapra hosszabbították, úgyhogy a szerződés a keltezések radírozásától ékes. Mindig hosszabbították, hosszabbították, és így olyan gyanús kategóriába kerültem, akinek aztán ezt a harmadik kötetét külön bizottsággal tárgyaltatták meg. De ez későbbi történet, csak annyiban tartozik ide, hogy már régtől készen van ez a ciklus, és normális körülmények között elő kellene kerülnie. Hiszen mikor Vas István megy Angliába, 1958 őszén már erre készül, akkor ezt a versfüzért elkéri, elolvassa. Amikor megjön, ő is ír angliai verseket, amikben én észlelek bizonyos formai, szemléletbeli újdonságokat. Mikor kérdem tőle, ezt honnan vette, akkor ő nem röstelli azt mondani, hogy nálad láttam hasonlókat. Ezt csak azért említem itt, mert ennek utána ugyanaz a Köpeczi, akit az előbb dicsérően, pártfogómként említettem – a vélt felsőbb parancsot hajtja végre, amikor engem odébbdob. Mondván, hogy igen, persze vannak ennek értékei, de közben megjelent itt a Vas István kötete. A sorrendet tessék figyelni, hogy Vas még el sem indult, amikor az enyém már megvan, és utána, amikor az nagyon szépen, díszesen megjelenik, az ő könyvét dicsérve marasztalnak el. Ez bizony megalázó, és sok hasonlót tudnék mondani az életemből. Ez egyike annak, amit nehezen tudtam feledni, hogy azt olvassák a fejemre, ami inkább érdem volna; hogy gyorsan tudok reagálni arra, amit láttam. Ezt Csanádi Imre a lektori jelentésében megfogalmazta. Ő örömmel fogadta, hogy ilyen könyvet hoztam létre, amiben megmutatom a nyugati világ valódi arcát. „A külföldi ciklusban, ha hangja olykor keserű, vívódó is, az az örökösen viszonyító szellem él tovább, ami annak idején Szepsi Csombor Mártonban, a XVII. század Európa-járó magyar diákjában: mindent alaposan szemügyre venni, mindent tárgyilagosan leírni, s mindenből tanulni." Ez volt a kárpótlásom azért, amit a hivatalosak nem akartak észrevenni. Nyilvánvaló volt, hogy én a gyanúsak listájára kerültem. Olyannyira, hogy alig forgalmaztak. Az előző lektori jelentést Mátyás Ferenc azzal fejezte be; *azért* adjuk ki, hogy majd a kritikák tüzében tanulja meg, hol lakik a magyarok istene.

– *Végül, az ötvenes évek irodalmi életére való visszaemlékezés lezárásaként, szeretném, ha elmondaná, érzelmileg hogyan élte meg ezt az időszakot Fülep, illetve Szervánszky mellett? Mi adott lelkierőt az alkotáshoz, a folytonos gyanakvás elviseléséhez?*

– A kérdésre, hogy ezekben az években egyáltalán miből éltünk, mi volt az a lelkierő, ami mégis élni segített, az embereket kell mondjam elsősorban. Azokat a géniuszokat, akik még voltak körülöttünk. A Németh Lászlóval való barátkozás például

itt válik folyamatossá, Illyés is, ahogy említettem, megjelenik most már valóságosan is, Fülep hetenként, vagy akár naponta elérhető. Szervánszky Endrével való kapcsolatom is nagyon fontos, mert benne egy olyan izzó lelkű embert találtam, akihez hasonlót alig említhetnék. Neki szintén volt egy kísérlete arra, hogy összehozzon néhány embert, hogy időnként beszélgessünk. Ebben Járdányival szövetkeztek és egy Vincze Imre nevű, korán meghalt fiatal zeneszerzővel. Számítottak arra, hogy Vass Lajos, Petrovics Emil is társul. Ez nem sikeredett, néhány alkalom után abbamaradt. Tehát nemcsak jól, néha rosszul is folytak ezek a barátkozások. Élt mindenesetre a Forgács-kör még ebben az időszakban. Néhányan aztán a Belvárosi Kávéház körüli nagyobb arénát alapították meg, s néhány közülük a Fülephez járó sétálók közé is odaszegődött, másoknak pedig előkerültek a művei. Így például nagy hatást keltve Hernádi Gyulának egymás után két könyve is, egy novelláskötet és egy regény. De vele együtt említhetném itt Kalász Mártont vagy Orbán Ottót, akinek szintén gyakorlóterepe volt ez a baráti kör. Felolvasások voltak itt, és Vekerditől hallottunk egy Nietzsche-tanulmányt, amihez hasonlót nem nagyon ismerek. Vagy neki egy szépírói kísérletét a soproni diákéveiről, ami hallatlanul érdekes volt, ám a kézirata állítólag nincs már meg. Ott volt Jánosy István is, képzőművészetről, filmről, zenéről lehetett beszélni, szóval tulajdonképpen egy jó értelemben vett kis önképzőkör volt ez, amit azonban a nehezedő társadalmi körülmények széthúztak. Az orvos házaspárnak is vigyáznia kellett, hogy ne emlegessék: miféle gyanús alakokkal barátkoznak?! A világ tulajdonképpen ezen az ágon is tovább romlik.

1957-ben, még az 1956-os eredmények utóhullámzásaként előkerül sorban Weöres Sándor gyűjteményes kötete, Szabó Lőrincnek egy vastag válogatott kötete, Mészöly Miklós novelláskötete. Na, azt is alaposan elpáholják. Úgyhogy az én *Józan reggel*em és az ő *Sötét jelek* című novelláskötete kapta a legtöbb ütést akkoriban a pártos irodalomkritikától.

Nekem, megvallom, akkor az az elképzelésem, hogy Mészöly és Hernádi lesznek a legérdekesebb új írók, de nagyon sok személyiséget olyannak látok, akiből még lehet valami. Ilyen például Konrád György is, akinek akkoriban még csak a kéziratos írásait lehet olvasni, de sok bennük a gondolat, és a vele való barátkozás is abban az időben kezdődik.

Kerestük egymást, talán ez a legpozitívabb dolog. Nyitva voltunk arra, hogy egyesítsük a bennünk levő jó szándékot. Más dolog az, hogy már akkor is működött a megosztás szándéka. Amikor a *15 költő 105 verse* c. gyűjtemény Csanádi Imre jóvoltából előkerül 1957-ben. Ez egy korábban, amiatt szerveződött antológia, mivel mindenkit nem lehetett külön kötetben kiadni. Ez az a generáció, amelyik Juhász, Nagy László, Simon mellett nevelődik. Ezt a kötetet kegyetlenül legorombítják. Miért? Mert a *Tűztánc*ot kell fölemelni. Ez a mi szerencsétlenségünk ebben az esetben is, hogy a nemzedéki szerveződést egyszerűen hivatalból tiltják. Tiltják akkor is, amikor egymásért ki akarunk állni, mert akkor is mellénk raknak olyanokat, akikhez semmi közünk sincs, akik még ráadásul fölényeskedve azt mondják: és mi mit akarunk itt? Szellemi erőgyűjtéshez azért mégis jó időszak volt ez.

Egyet említhetnék, ami az én életemben nagyon fontos volt: a magnetofon elterjed. Lehet vásárolni, és ennek révén olyan zenék, amikhez lemezen nem lehet hozzájutni, átvehetők lettek magnetofonszalagra. Így ki tudtam szélesíteni a kortárs zene horizontját, és ez nekem akkor nagyon sokat jelentett. Jártam zeneszerzőkhöz, akiknek nagyobb volt az archívuma.

Megemlíthetném azt is, senki sem mondta még, hogy Bibó Istvánt annyira elásták abban az időben, hiszen börtönben is volt, hogy Kádár egy beszédében Bibó *Lajos*ként ócsárolta őt. És az is tény – itt most egy nagyot ugrok –, hogy jóval később, amikor már Bibóról lehetett beszélni, az a kulturális pártkegyúr, akinek különben sok érdeme is volt, mert a liberalizálódást végül ő segítette sok hibával, de az érdemeit sem lehet letagadni (Aczél Györgyről mondom ezt), ő sem nagyon tudta, hogy ki volt valójában Bibó. Tehát megint hosszú időszaknak kellett eltelnie, amíg egy fiatal generáció megkereste benne ősét. Igaza lett ismét Fülepnek, aki azt mondta: a legzseniálisabb politikai gondolkodó azért mégiscsak ő volt ebben az országban.

SALLAI ÉVA

TANULMÁNY

POMOGÁTS BÉLA

Erdélyi magyar városok

Városi fejlődés a magyar Erdélyben

Az erdélyi magyar városneveknek a magyar történelemben mitikus értelme van: Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Brassó és a többi város neve történelmi és művelődéstörténeti asszociációkat keltenek, s a valóban hiteles magyar nemzeti tudat egyszerűen nem nélkülözheti azokat a történelmi ismereteket és mondákat, amelyek e városnevekhez tapadnak. Ezek a városok ugyanis, éppúgy mint Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár, Pozsony, Szeged, Debrecen, Kassa és a többi, a nemzeti történelemnek és a művelődésnek voltak minden időkben számon tartandó alakítói és otthonai. Mindebből következik, hogy az erdélyi város és az erdélyi városi kultúra hagyományosan magyar, illetve német (erdélyi szász) jellegű volt. Az egykori dél-kelet-magyarországi területek magyar többségű vidékein – a Székelyföldön, az Alföld peremvidékén, Kalotaszegen, Aranyosszéken, a Zsil völgyében – kívül éppen az erdélyi városok voltak azok, amelyek határozottan és egyértelműen megszabták Erdély és a további 1918-ban Románia által elfoglalt történelmi magyar területek magyar nemzeti jellegét. Ezt a városi karaktert a bukaresti nagyromán politika tulajdonképpen nem tudta radikálisan megváltoztatni Trianon után sem, és csak az ötvenes évek közepétől vezettek be nagyobb szabású erőszakos intézkedéseket annak érdekében, hogy végérvényes szándékkal átalakítsák a nagyobb erdélyi magyar városok etnikai jellegét.

Az erdélyi városok jelene mögött közel kétezer esztendős múlt rejlik, és ez a történelmi tekintetben igen nagy időszak többször is tanúja volt annak, hogy egy-egy város vagy az egész urbanizációs rendszer (etnikailag és kulturálisan egyaránt) teljes mértékben átalakult. Erdélyben a római hódítás következtében jöttek létre az első városok: Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa a Hunyad megyei Óvárhely területén, Apulum a mai Gyulafehérvár, Napoca a mai Kolozsvár, Potaissa a mai Torda, Dierna a mai Orsova helyén, Porolissum a mai Mojgrád és Zsákfalva határterületén, Zilah közelében, Micia a mai Vecel község területén, Déva mellett, Ampelum a mai Zalatna és Ompolykövesd között. Ezek a városok azonban a római légiók kivonulásával lakatlanná váltak s romvárosok lettek, majd a hosszú évszázadok során többnyire a romok is eltűntek, és csak a régészeknek köszönhető, hogy tudunk róluk valamit. A magyar honfoglalás korában e városok közül talán csak Apulumnak, pontosabban Apulum romjainak lehettek lakói: persze nem románok, hanem szlávok, akik településüket Bălgrădnak, azaz Fehérvárnak nevezték. Később azonban elpusztult ez a város is. Kézai Simon krónikája szerint Szent István anyai nagyapja, az Erdély területén berendezkedett Gyula vezér valamikor a 10. század közepén vadászat közben bukkant rá a római–szláv város romjaira, s minthogy felismerte a hely stratégiai

jelentőségét, e romvárosba tette át székhelyét. Így lett Gyulafehérvár az első erdélyi magyar város, később az erdélyi vajdák, majd fejedelmek székvárosa.

A második erdélyi város az Anonymus által megörökített „urbs Dobuka", azaz az István király egyik benső emberének nevét viselő Doboka lett a történetírók szerint. Ezeket a városokat követték tulajdonképpen jóval később a többiek, közöttük Kolozsvár, illetve a német betelepedés után alapított „szász" városok: Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce és társaik. Az erdélyi városépítés azonban igazán csak a tatárjárás után indult meg, midőn IV. Béla király rendelkezése értelmében várakat kellett építeni, és falakkal kellett körülvenni a nagyobb településeket. Ezután kezdtek fejlődni a késői Árpád-korban, az Anjouk és a Jagellók idején, s főként Zsigmond és Mátyás király korában az erdélyi városok, amelyeknek külföldről betelepített német, olasz, francia (vallon) lakossága a Királyföld külön kiváltságokkal felruházott szász városainak kivételével rohamosan magyarosodni kezdett, sőt a fejedelmi korszakra szinte teljes mértékben elmagyarosodott.[1]

Az erdélyi városokat ugyanúgy a kereskedelem és az ipar tette naggyá, mint általában Európa városait. Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely – és a nem a történelmi Erdélyhez tartozó, ma mégis az erdélyi városokkal együtt említett Temesvár, Nagyvárad, Arad és Szatmárnémeti – kereskedelmi közvetítő szerepüknek köszönhetik fejlődésüket: annak, hogy helyzetüknél fogva fontos kereskedelmi központokká válhattak részben a magyar királyság és a balkáni, kelet-európai országok, részben a hegyvidék és az alföldi síkság között. Ugyancsak kereskedelmi forgalmuk növelte meg az erdélyi belső forgalomban szerepet játszó vásárvárosok: a székelyföldi Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, a hegyvidékek lábánál fekvő erdélyi és partiumi városok: Máramarossziget, Belényes, Zilah, Nagykároly, vagy a kisebb szász városok: Beszterce, Szászrégen, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros gazdasági és közigazgatási fontosságát. Más városoknak bizonyára a hagyományosan (már a magyar honfoglalás előtti időkben is) folytatott bányászat adott súlyt, így az ércbányászatban jelentőséggel bíró Abrudbányának, Aranyosbányának, Zalatnának, Nagybányának, olyan vasbányáknak, mint Vajdahunyad és Torockó, illetve olyan sóbányáknak, mint Désakna, Szék, Kolozs, Marosújvár, Torda és Vízakna. Már későbbi fejlemény az erdélyi közigazgatási és kulturális központok kialakulása általában a kereskedelmi központokban, így Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Brassóban, Temesváron, Nagyváradon, Aradon, vagy a modern erdélyi nagyipar központjainak létrejötte a nagyvárosokban: Kolozsváron, Temesváron, Brassóban, illetve a Zsil-völgyi bányavidék városaiban: Petrozsényben, Lupényben, Resicabányán. A közigazgatási és kulturális központok kiépülése, illetve a nagyipar megjelenése a 19. században és a 20. század elején egyértelműen az erdélyi (bánsági, Partium-vidéki) magyar elem fejlődésének kedvezett.

Ebben az időben – a kiegyezéstől az első világháború végéig tartó korszakra gondolok – a magyarosodás és a városiasodás párhuzamosan haladt. Természetesen nemcsak Erdélyben, hanem a teljes történelmi Magyarországon (Horvátország kivételével, amely mint „társállam" külön közjogi státust élvezett). Az 1820-as években, a polgári fejlődés kezdeti szakaszán, az ország lakosságának még csupán 12%-a élt olyan településen, amelyet tízezernél több fő lakott, 1910-ben viszont már a népesség 23,7%-a volt városlakó, s ezen belül a valódi városokban: a törvényhatósági jogú, illetve a rendezett tanácsú településeken (138 ilyen városról tudunk) a népesség 20,4%-a lakott.[2] Ennek a növekedésnek megfelelően alakult az erdélyi városok népességnövekedése:[3]

A városi népesség számának növekedése 1830–1910 között

Város (az 1830-i népességnagyság sorrendjében)	Év						
	1830	1857	1869	1880	1890	1900	1910
1. Brassó	22476	26826	27766	29584	30739	34511	41056
2. Nagyszeben	18337	18588	18998	19446	21465	26077	33489
3. Nagyvárad	18091	22443	28698	31324	38557	47018	64169
4. Arad	15242	26959	32725	35556	42052	53903	63166
5. Temesvár	14652	22507	32223	33694	39884	49624	72555
6. Kolozsvár	14000	20615	26638	30363	35855	46670	60808
7. Szatmárnémeti	12038	14288	18353	19708	20736	26178	34892
8. Nagykároly	11284	10670	12754	12523	13475	15179	16078
9. Torda	8112	8302	8803	9434	11079	12104	13455
10. Marosvásárhely	6000	11217	13018	13192	14575	17715	25517
11. Segesvár	6000	7996	8204	8788	9618	10857	11587
12. Lugos	5744	10385	11654	11287	12489	15457	19818
13. Máramarossziget	5008	6408	8833	10852	14758	16901	21370
14. Beszterce	5000	3451	7212	8063	9109	10873	13236
15. Gyulafehérvár	5000	6034	7955	7338	8167	9669	11616
16. Medgyes	5000	6375	6712	6489	6766	7665	8626
17. Nagybánya	4558	7197	9082	8632	9838	11196	12877
18. Zilah	4193	4480	5787	5961	6474	7439	8062
19. Nagyenyed	4080	4548	5779	5362	5932	7296	8663
20. Dés	3410	4590	5832	6191	7728	9646	11452
21. Székelyudvarhely	2993	4332	5173	5948	6414	7733	10244
22. Sepsiszentgyörgy	2395	3008	5142	5268	5665	7030	8665
23. Déva	2372	2706	3277	3935	4657	6867	8654
24. Gyergyószentmiklós	?	5539	5645	5503	6107	7012	8905
Összesen:	?	259464	316263	334441	382139	464620	588960

Egyed Ákos, a fenti táblázat készítője mutatott rá arra, hogy a városok lakosságának növekedése történetileg nem volt folyamatos. Az 1830–1857-es adatok a Magyarországon általános reformkori városi lakosságnövekedést mutatják, ebben az időben az iménti táblázatban látható első tizenhat erdélyi város lakossága 28%-kal növekedett. Ezután kissé lassult a növekedés üteme, amely 1857 és 1869 között csupán 21,9%-ot, 1869 és 1880 között még kevesebbet: csak 5,6%-ot, 1880 és 1890 között pedig 16,3%-ot mutatott. Ezt követve ismét növekedett a városfejlődés üteme: 1890 és 1900 között 20,5%-ra, 1900 és 1911 között pedig 26,7%-ra. Ezen a folyamaton belül legnagyobb városok (a táblázat elején) növekedése 1830 és 1920 között 226,1%-os volt, Temesvár esetében pedig 395,1%-os. A legkisebb fejlődési ütemet Nagyszeben és Brassó mutatta, nyolcvan esztendő alatt a lakosság mindkét városban csupán 82,6%-ot növekedett. Ugyanakkor Máramarossziget lakossága 326,7%-os, Marosvásárhelyé 325,2%-os. Lugosé 245%-os, Szatmárnémetié 189,8%-os, Besztercéé 164%-os növekedést muta-

tott. Rendkívül lemaradt néhány történelmi múltú, de kevéssé iparosodó kisváros, például Nagykároly fejlődése, ennek lakosságszáma nyolcvan év alatt csak 42,5%-ot növekedett.[4]

Ennek a meggyőző növekedésnek, mint Egyed Ákos rámutatott, elsősorban az erdélyi iparosodás, általában a polgárosodás felgyorsulása adja magyarázatát. A 19. század végén és a 20. század elején a történelmi Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban nagyarányú iparosodás ment végbe, különösen a mezőgazdasági ipar (malom- és szeszipar), a textilipar, majd a nehéz- és gépipar fejlődött. Az iparosodásnak Temesvár, Arad, Nagyszeben, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Brassó voltak a fellegvárai. A törvényhatósági joggal felruházott erdélyi városok iparának fejlődése a következőképpen alakult:[5]

A törvényhatósági városok ipari nagyvállalatai

Város	A vállalatok száma		A vállalatok alkalmazottainak száma	
	1900	1910	1900	1910
Arad	29	54	3 261	4 645
Kolozsvár	27	42	2 454	3 295
Marosvásárhely	6	19	322	803
Nagyvárad	26	49	1 330	2 727
Szatmárnémeti	3	16	291	820
Temesvár	32	62	3 261	7 155
Összesen:	123	242	10 919	19 445

Az erdélyi (bánsági, partiumi) városok ebben az időben etnikai tekintetben egyértelműen magyarok, kisebb mértékben németek (német többség él Temesváron és az erdélyi szászok történelmi városaiban). Maga az iparosodás a magyar nemzetiségű lakosság térnyerésének kedvezett, nemcsak annak következtében, hogy a nagyvárosok környékén élő falusi magyar népfelesleg a városokba költözött, hanem a városi lakosság természetes magyarosodása következtében is: az életformaváltás általában megkönnyítette ezt a magyarosodást. Ez a magyarosodási folyamat mindazonáltal elsősorban nem az erdélyi románokat érintette, hanem inkább a németeket és a zsidókat. A románok nagy többségükben falvakban éltek, kevésbé áramlottak a városokba, és ott is többnyire megtartották nemzetiségüket. A későbbi román propaganda állításaival szemben nem voltak kiszolgáltatva a magyarosítási politika úgynevezett „erőszakos eszközeinek". Ennek következtében a román városlakók száma 1880 és 1910 között még harmincezerrel gyarapodott is, igaz, százalékarányuk a városi lakosság rendkívül nagymértékű növekedése folytán némileg csökkent. Ilyen módon Nyigri Imre adatai szerint Erdély huszonkilenc városában 1880 és 1910 között a lakosság nemzetiségi megoszlása a következőképpen alakult:[6]

Anyanyelve	Abszolút számokban		%-ban	
magyar	105 824	205 728	48,6	58,7
német	51 839	56 347	23,8	16,1
román	52 374	81 939	24,0	23,4
egyéb	7 889	6 254	3,6	1,8
Összesen:	217 926	350 268	100,0	100,0

Város és etnikum a 20. században

Az erdélyi városok többsége a 20. század közepéig: tehát a Trianoni szerződést követő román uralom első három évtizedében tulajdonképpen megtartotta magyar arculatát. A nagyobb erdélyi városok lakosságának többsége mind az 1910-es utolsó magyar (osztrák–magyar), mind az 1930-as első román népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ez még akkor is így van, ha abból a helyzetből indulunk ki, amelyet az 1925-ös román közigazgatási reform hozott létre, mikor kilenc korábbi községet, amely természetesen román többséget mutatott, városi rangra emelt, hogy ilyen módon javítsa meg a román városi lakosság számarányát. Az Erdélyben, illetve a kelet-magyarországi területeken ilyen módon található negyvenkilenc városi jellegű település (város, mezőváros) lakói 1910-ben 62,7%-ban magyarok, 18,9%-ban románok, 1930-ban pedig 39%-ban magyarok, 31,1%-ban pedig románok voltak. Magyar jellegű város volt mindenekelőtt Kolozsvár, ahol Erdély politikai és szellemi élete összpontosult, de egyértelmű határozottsággal magyar jellege volt Aradnak, Nagyváradnak, Szatmárnémetinek, Zilahnak, Tordának, Nagyenyednek, Marosvásárhelynek (és a székely városoknak), ezen kívül relatív magyar többség élt Brassóban, és igen erős magyarság élt Temesváron, ahol 1910-ben az első helyen a németek, második helyen a magyarok, 1930-ban pedig első helyen a magyarok, második helyen a németek állottak.

Nagyszebenben, Medgyesen, Segesvárott és Resicabányán mindkét népszámlálás idején német többség mutatkozott, emellett erős németség lakott a hagyományos szász központokban: Besztercén, Brassóban, Szászsebesen is, ezekben a városokban azonban már a 19. századtól kezdve igen nagy volt a román beáramlás. Román többség hagyományosan csupán néhány kisebb városban – például Hátszegen, Karánsebesen – volt található, s erősebb román betelepülés csak 1920 után történt olyan városokban, mint Kolozsvár, Arad, Brassó és Nagyvárad, román relatív többség pedig csak Désen, Déván, Erzsébetvárosban, Fogarason, Gyulafehérvárott, Lugoson, Máramarosszigeten, Nagybányán, Petrozsényen, Szamosújvárott, Szászsebesen, Szászvárosban, Vajdahunyadon, Vízaknán és néhány más városban alakult ki, azaz a hivatalosan negyvenkilenc városi rangú település közül csupán húsz helyen jött létre, és ezek sem voltak a legnagyobb és a legjelentékenyebb városok.

Az erdélyi városok etnikai-nemzetiségi szerkezetét pontosan mutatja Nyigri Imre statisztikai tanulmányának következő táblázata:

Az elszakított egész keleti terület városainak népessége nemzetiségek szerint az 1910. évi magyar és az 1930. évi román népszámlálás alapján

A város neve	A lakosság összesen		Ebből					
			magyar		német		román	
	1910	1930	1910	1930	1910	1930	1910	1930
Abrudbánya	2938	2468	1176	539	34	42	1697	1811
Arad	63166	77181	46085	41161	4365	4617	10279	28537
Beszterce	13236	14128	2824	1479	5835	4677	4470	5671
Brassó	41056	59232	17831	24977	10841	13276	11786	19378
Csíkszereda	3701	4807	3591	4007	45	76	44	670
Dés	11452	15110	7991	5521	445	158	2911	6114
Déva	8654	10509	5827	4298	276	393	2417	5471
Dicsőszentmárton	4417	6567	3210	3878	118	172	957	1957
Erzsébetváros	4408	4067	2613	1546	496	500	940	1646
Felsőbánya	4422	4127	4149	2581	19	4	230	1165
Fogaras	6579	7841	3357	2327	1003	1056	2174	4303
Gyergyószentmiklós	8905	10355	8549	9421	115	69	155	455
Gyulafehérvár	11616	12282	5226	2490	792	618	5170	8058
Hátszeg	3124	3383	1438	692	136	167	1514	2284
Karánsebes	7999	8704	1413	6262	419	2316	3916	5427
Kézdivásárhely	6079	5107	5970	4782	37	60	50	237
Kolozs	4138	4089	2271	1780	3	15	1808	1834
Kolozsvár	60808	100844	50704	54776	1676	2702	7562	34836
Lugos	19818	23593	6875	6226	6151	6756	6227	9722
Marosvásárhely	25517	38517	22790	25359	606	735	1717	9493
Máramarossziget	21370	27270	17542	7014	1257	199	2001	9195
Medgyes	8626	15505	1715	4170	3866	6100	2729	4272
Nagybánya	12877	13904	9992	5776	175	290	2677	6490
Nagyenyed	8663	9478	6497	5030	163	185	1940	3786
Nagykároly	16078	16042	15772	9912	63	285	216	4434
Nagyszalonta	15943	15297	15206	13053	41	74	650	2006
Nagyszeben	33489	49345	7252	6782	16832	22045	8824	19006
Nagyvárad	64169	82687	58421	55039	1416	1118	3604	20914
Petrozsény	12193	15405	3261	6504	921	1046	4381	7029
Resicabánya	17384	19868	2713	2229	9435	11004	3796	5842
Segesvár	11587	13033	2687	2968	5486	5294	3031	4489
Sepsiszentgyörgy	8665	10818	8361	8357	158	206	108	2020
Szamosújvár	6857	6608	4630	2472	190	64	1881	2886
Szatmárnémeti	34892	51495	33094	30308	629	669	986	13941
Szászsebes	8504	9137	875	345	2345	1963	4980	6477
Szászváros	7672	7337	2145	1244	1294	937	3821	4983
Székelyudvarhely	10244	8518	9888	7295	212	168	115	931
Szilágysomlyó	6885	7448	6030	3894	20	59	759	2265
Temesvár	72555	91530	28552	32513	31644	30670	7566	24088
Torda	13455	20023	9647	10036	100	546	3389	7800
Vajdahunyad	4520	4000	2457	1521	187	202	1789	2789
Vízakna	4048	3969	1232	954	62	93	2649	2899
Zilah	8062	8340	7477	5931	19	52	529	2058

Ez a táblázat is mutatja, hogy az erdélyi városfejlődésben 1910 és 1930 között ismét „ugrásszerű" fejlődés következett, s a városi lakosság számának növekedése most már határozottabban mutatta a román elem térnyerését, noha még mindig a magyarságé volt a létszámfölény. Az erdélyi városok nemzetiségi összetételének megváltozását Nyigri Imre következő statisztikai táblázata érzékelteti:[8]

Az erdélyi városok lakosságának nemzetiségi megoszlása:

	1910		1930	
nemzetiség	lélekszám	%	lélekszám	%
román	151 800	19,6	338 000	35,3
magyar	480 000	62,0	368 000	38,4
német	123 000	15,9	127 000	13,3
egyéb	19 000	2,5	124 000	13,0
Összesen	773 800	100,0	957 000	100,0

A városlakó románok számának ez az emelkedése már nemcsak a természetes népszaporulatot, hanem a betelepítéseket és a románosító politika eredményeit is kifejezi. (Ez utóbbi főként azoknál a csoportoknál érvényesült, amelyeknek nemzeti identitása, például vegyesházasságuk következtében, korábban sem volt egyértelmű, a magyar népszámlálás alkalmával magyarnak, a román alkalmával románnak nyilvánították magukat.) Az erdélyi román vidékekről, illetve a regáti területekről történő bevándorlás (letelepítés) mértékét Nyigri Imre alábbi kolozsvári statisztikai táblázata mutatja:[9]

	1910		1930	
Születési hely	szám szerint	%	szám szerint	%
Kolozsvár (helybeli)	25 905	42,6	35 872	35,6
Kolozs megye	7 889	13,0	14 962	14,9
Erdély egyéb részei	19 717	32,4	39 020	38,8
Ó-Románia	84	0,1	3 492	3,5
Bukovina-Besszarábia	100	0,2	1 058	1,0
Külföld	7 046	11,6	5 714	5,7
Ismeretlen	67	0,1	520	0,5
Összesen	60 808	100,0	100 638	100,0

Számításba lehet venni azt is, hogy a Románia által birtokba vett magyar területek városai közül milyen arányban fordultak elő magyar, német, illetve román (abszolút vagy relatív) többségű városok. Ezt a következő táblázat (ugyancsak Nyigri Imre művéből)[10] mutatja be.

A Trianonban elszakított és Romániához csatolt 43 előbb felsorolt városban

	1910			1930			1910–1930. évek között					
							vesztett			nyert		
	abszolút	relatív	összesen	abszolút	relatív	összesen	abszolút	relatív	összesen	abszolút	relatív	összesen
	többség			többség			többség			többség		
Magyar	27	3	30	17	2	19	10	1	11	–	–	–
Német	1	5	6	1	3	4	–	2	2	–	–	–
Román	4	3	7	9	11	20	–	–	–	5	8	13
Összesen	32	11	43	27	16	43	10	3	13	5	8	13

Annak ellenére tehát, hogy a magyarság arányszáma néhány város kivételével 1920 és 1930 között általában fogyott, a románoké pedig mindenütt emelkedett, az erdélyi városok legnagyobb része és éppen a legjelentősebbek, így Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár, Arad, Marosvásárhely megmaradtak magyarnak, sőt Brassó és Temesvár határozottan magyarosodott. (Ebben a magyarosodásban természetes gazdasági és népmozgalmi, migrációs folyamatok érvényesültek, s könnyen belátható, hogy ha nem jön közbe a trianoni tragédia, akkor Erdély városai minden kockázat nélkül megőrizték volna, sőt megerősítették volna magyar jellegüket!)

Erdélynek – a kisebb mértékű német (szász) mellett – határozott magyar urbanitása volt, s ezt nemcsak a városok etnikai összetétele mutatta, hanem kultúrájuk, szellemiségük és városképük is. Az erdélyi városokban jött létre és működött a magyarság történeti, politikai és kulturális intézményeinek igen nagy hányada: Kolozsvárott jött létre az újkori Magyarország második tudományegyeteme, több főiskolája, s a hagyományos magyar középiskolák, egyházi kollégiumok – a kolozsvári három: piarista, református és unitárius, a nagyenyedi, marosvásárhelyi, nagyváradi, brassói, temesvári, aradi magyar iskolák – továbbá a nagy hírű erdélyi magyar egyesületek, lapok, folyóiratok, tudományos intézmények, könyvtárak hagyományosan az egyetemes magyar művelődés fejlődésében játszottak nélkülözhetetlen szerepet.

Emellett az erdélyi városok külső képét is a magyar (és német) építészeti kultúra határozta meg: Kolozsvár, Gyulafehérvár, Torda és Marosvásárhely középkori: román és gótikus templomai, az erdélyi városok reneszánsz és barokk mágnáspalotái, polgárházai, a hatalmas klasszicista középületek. Kolozsvár századvégi eklektikus historizmusa vagy Nagyvárad szecessziós városközpontja olyan építészeti, művészettörténeti értékek, amelyek mindenképpen a nyugat-európai városfejlődés körében jelölik ki az erdélyi városok, az ottani városi kultúra és urbanitás helyét. Valójában egy nagyjából hétszáz esztendős városi civilizáció eredményéről van szó, ez a hét évszázados fejlődés szabta meg az erdélyi városok karakterét, amely teljes mértékben beilleszkedett abba a városi kultúrába, amelyet a (hangsúlyozottan) magyar történeti és művelődéstörténeti fejlődés hozott létre, és tett szellemében és építészetében egyaránt magyarrá és európaivá.

Például: Kolozsvár

Ez a magyar (és német), tehát mindenképpen nyugati típusú városfejlődést kívánta és kívánja, ha kell, erőszakos eszközökkel is, más vágányra terelni a Trianont követő nagyromán politika, amely sohasem érte be Erdély területének birtokbavételével, mindig Erdély etnikai és kulturális bekebelezésére törekedett. Ebben a tekintetben tanulságos és példázatos Kolozsvár sorsa és helyzete, amely néhány évtized leforgása alatt – az ötvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig – vált Erdély hagyományos magyar politikai és szellemi központjából a jelenkori nagyromán nacionalizmus és nemzeti intolerancia tűzfészkévé és főhadiszállásává. Lássuk tehát azt a történelmi kényszerpályát, amelyet éppen Kolozsvárnak be kellett járnia.

Kolozsvár, miként annyi erdényi város, a római korba vezetheti vissza eredetét: a régi feljegyzésekben Castrum Clus néven, illetve egy másik, polgári településként Napoca néven szerepelt. Elterjedt vélemény szerint a telepet Claudius császár létesítette, állítólag innen származik a Clodia név, illetve a város latin: Claudiopolis nevezete. A római légiók 274-ben történt kivonulása után gótok, hunok, majd gepidák lakták, s megfordulhattak területén az avarok is. Az Árpád-házi királyok korából Kolozsvárról viszonylag kevés megbízható adatot ismerünk, mindenekelőtt egy 1173 és 1175 között keletkezett oklevelet, amelyben Tamás clusi vármegyeispán neve szerepel. Kolozs megyének tehát már a korai Árpád-korban léteznie kellett. Ezután szaporodnak meg az okleveles adatok, majd a tatárjárás pusztításai következtében a város jelentősége csökkent (erre utal a luxemburgi Echternach város kolostorának krónikája, amely a Clusa városában lakó magyarok legyilkolásáról ad hírt[11]), a kolozsmonostori bencés apátság is elpusztult, és Kolozsvár csak V. István korában lendült fel újra, aki a városnak 1267-ben városi kiváltságokat adott.

Kolozsvár ebben az időben vált fallal körülvett várossá, lakói ekkor részben magyarok, részben német és flamand „hospesek". Később a város gyors fejlődésnek indult, Zsigmond királytól 1409-ben új városi kiváltságokat kapott, és az úgynevezett „kulcsos városok" közé került. Ez azt jelentette, hogy teljes önkormányzatot kapott, s ezután nem tartozott sem az erdélyi vajda, sem a gyulafehérvári püspök hatalma alá. Kolozsvárott született 1440-ben Mátyás király, aki később ugyancsak kiváltságokkal halmozta el szülővárosát. Közben felépült a gótikus Szent Mihály templom és a várost védő erődítmény, s Kolozsvár a királyság egyik leggazdagabb városa lett: ekkor kapta a „kincses Kolozsvár" elnevezést. Mátyás halála után, különösen a Dózsa György vezette parasztháborúban, a város újra hanyatlani kezdett, a Szapolyai János-féle nemzeti királyság és a reformáció azonban megint fellendítette: ekkor ment végbe a korábbi német-szász polgárság teljes elmagyarosodása. János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem 1557-ben főiskolát alapított, ám három esztendővel később ezt Gyulafehérvárra helyezte át. 1550-ben Heltai Gáspár nyomdát létesített, amely hosszú időn át az erdélyi magyar könyvkultúra legfontosabb műhelye volt. A protestáns városi tanács az 1556-os erdélyi országgyűlés határozata értelmében felszámolta a katolikus egyházi intézményeket, ezen Báthori István változtatott, midőn 1579-ben megalapította a jezsuita, később piarista kollégiumot, amely egy időben akadémiaként működött.

A város ezután az erdélyi fejedelemség fontos közigazgatási és kulturális központjává vált: 1600-ban itt tett fejedelmi esküt Bocskay István, és 1613-ban itt választották fejedelemmé Bethlen Gábort. Ekkor indultak meg a nagyszabású főúri építkezések, igen eredményesen fejlődött a céhes ipar. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi

hadjárata után az Erdélyre támadó török seregek Kolozsvárt is ostromolták, s noha nem tudták elfoglalni, a város fejlődése ismét megakadt. A fejedelemség bukása után a bécsi kormány Nagyszebenben állította fel az erdélyi kormányzatot: a Guberniumot, ez azonban 1790-ben Kolozsvárra került, így ismét a Szamos-parti város lett Erdély fővárosa. Itt tartották az erdélyi országgyűléseket is, az 1791-es országgyűlésen hívta létre Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot, 1792-ben alakult meg a Magyar Nemes Színjátszó Társulat, az 1794-es országgyűlés hozott határozatot az „országos színház" felépítésére, s 1813-ra épült fel a Farkas utcai színház, a hazai színházi kultúra első otthona. 1848 májusában mondta ki az erdélyi országgyűlés a Magyarországgal történő „uniót", Kolozsvár azonban ezután is az erdélyi magyar politikai élet központja maradt.

A város élete a kiegyezés után lendült fel ismét, határában ipartelepek jöttek létre, 1872-ben megnyitotta kapuit az ország második tudományegyeteme, s ugyancsak Kolozsvárra települt át az eredetileg Nagyenyeden működő református teológiai akadémia. A város további középületekkel gyarapodott, Nemzeti Színház és számos iskola épült, 1902-ben pedig leleplezték Fadrusz János nevezetes Mátyás király-lovasszobrát. 1918 karácsonyán Kolozsvár mint az erdélyi magyar politikai és kulturális élet központja került a bevonuló román hadsereg kezébe, ám ezután is az erdélyi magyarság első számú városa maradt. Itt alakultak ki az erdélyi magyar élet legfontosabb intézményei: Kolozsvárott volt a Magyar Párt központja, itt működtek az Ellenzék és a Keleti Újság című lapok, az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, a Korunk és az Erdélyi Fiatalok című folyóiratok, az Erdélyi Szépmíves Céh és a Minerva nevű könyvkiadók, a legnagyobb erdélyi magyar színház, és Kolozsvár volt az erdélyi magyar gazdasági élet központja is.

A város ekkori életét és helyzetét Maksay Albert nagyszabású esszéje a következőképpen festette le: „A magyaroknak a román térfoglalás következtében a politikai, közéleti és gazdasági élet főbb pontjairól vissza kellett vonulniok. A városkormányzás egészen román kezekben van, csak elvétve sikerült a Magyar Pártnak a vezető román pártokkal úgy megegyeznie, hogy a tanácsban két-három magyar tagnak is helyet szorítsanak. Ez a képviselet azonban teljesen az esetlegességtől függ, mert a hatalmon levő román pártoknak rendszerint eszük ágában sincs a Kolozsváron élő magyarok számarányát figyelembe venni. Azok az intézmények, melyek városi vagy állami jellegűek voltak, illetve állandó költségvetési tételt képező községi támogatást vagy államsegélyt élveztek, ma mind a románok birtokában vannak. Így az egyetem, a klinikák, az állami iskolák, a hivatalok, a nemzeti színház, a városi zenekonzervatórium, a sporttelep és egyebek. A pénzintézetek, kereskedelmi és ipari vállalatok szintén nagyon megérezték a változott helyzet hátrányait."[12]

Kolozsvárnak eredetileg alig volt román lakója, csupán a Torda féle vezető út mellett: Felek községnek volt román lakossága. Nicolae Togan román görög katolikus lelkész 1898-ban Nagyszebenben közreadta Samuil Micu-Klein román görög katolikus püspök 1733-ból való egyházi összeírását (*Romani din Transsylvania 1733),* amely községenként tünteti fel a román családokat. Eszerint Kolozsváron a 18. század elején mindössze tíz román család lakott. Ebben az időben Acsády Ignác adatai szerint a városnak 10 452 lakója volt.[13] Románok nagyobb számban csak a 19. század második felében telepedtek meg Kolozsvárott, s egészen addig, amíg a trianoni szerződés Kolozsvárt a román államnak juttatta, nem volt számottevő szerepük, a magyarság azonban még ekkor is, egészen az ötvenes évek közepéig számottevő számbeli fölény-

ben volt. Ennek érzékeltetésére álljon itt néhány számadat: 1920-ban a város lakosságának 83%-a magyar, 12%-a román, 1930-ban 54%-a magyar, 34%-a román és csak 1956-ra lett mindössze 47%-ban magyar és közel 50%-ban román. Azóta viszont a magyarság aránya igen nagy mértékben visszaesett, és ma már csak a város lakosságának egyharmad részét alkotja.

Azt, hogy Kolozsvár etnikai arányait közel négy évtized leforgása alatt ilyen radikálisan át lehetett alakítani, mindenképpen előre elhatározott és eltervezett, módszeres és erőszakos politikára utal. A bukaresti kormányok ugyanis nem arra a következtetésre jutottak el a két világháború közötti nemzetiségi konfliktusok, majd Erdély területének 1940-es megosztása nyomán, hogy az erdélyi magyarsággal (az egész magyarsággal) valamilyen tisztességes és tartós kompromisszumot kell kötni, amely „hosszú távon" teszi lehetővé a kép nép együttélését és együttműködését, ellenkezőleg, arra a következtetésre, hogy az erdélyi magyarság történelmi lakóterületeit lehetőleg telepesek odairányításával meg kell bontani, és történelmi intézményeit, amelyek kultúráját fenntartották, össze kell roppantani. Ennek a politikai folyamatnak olyan szakaszai voltak, mint az ősi egyházi kollégiumok: a piarista, a református és az unitárius középiskola államosítása, a kolozsvári magyar orvosi egyetem Marosvásárhelyre költöztetése, a Bolyai Tudományegyetem, illetve számos magyar iskola és kulturális intézmény felszámolása. Leginkább pedig az a módszeres telepítési politika, amelynek keretében tízezrével telepítették Kolozsvárra a havasalföldi, moldvai és dél-erdélyi románokat, miközben a beköltözés engedélyhez kötésével megakadályozták azt, hogy Kolozsváron találjon otthonra a Székelyföld vagy az egészen közeli Kalotaszeg magyar népfeleslege. Ebben a tekintetben a régi Kolozsvár határában: Monostoron, Györgyfalván vagy a Torda felé vezető út mentén felépített új lakótelepek jelentették az elrománosítás legfőbb eszközét.

Egy sok-sok évszázadra visszatekintő város arculatát és levegőjét persze így is nehéz megváltoztatni: Kolozsvár templomai és palotái, terei és köztéri szobrai ma is minden tekintetben magukon viselik a magyar történelem és kultúra keze nyomát. A nagyromán politika persze ezeknek a nyomoknak az eltüntetésével vagy elhalványításával is megpróbálkozott. Nemcsak a régi magyar utcanevek „románosítása" mutatja ezt, hanem – még a két világháború közötti időben – a város közepébe épített hatalmas és ormótlan ortodox katedrális vagy az egykori Széchenyi téren felállított – mértéktartónak ugyancsak aligha nevezhető – Mihai Viteazul-lovasszobor is, miközben Ceauşescu rémuralma idején az is szóba került, hogy Fadrusz János nagyszerű Mátyás király-szobrát a főtérről ki kellene telepíteni. Mindez kiegészül a város történetének módszeres meghamisításával; ez a törekvés egyaránt jelen van az úgynevezett tudományos munkákban, például Samuil Goldenberg 1958-ban megjelentetett várostörténeti monográfiájában[14] és a politikai nyilatkozatokban, például legutóbb Gheorghe Funar kolozsvári polgármester nyilatkozatában, amely szerint „a város lakossága [...] többségében mindig román volt és ma is az."[15]

Szomorú dolog, mégis több mint érthető, hogy az ilyen módon átalakított és románosított Kolozsvár, miként ezt Funar tevékenysége is tanúsítja, mára a nagyromán sovinizmus és a „Vatrás" mozgalom egyik központjává vált. Azoknak a kolonizátortömegeknek ugyanis, amelyeket a bukaresti hatalom Erdély egykori fővárosába telepített, semmi közük sincs Kolozsvár történelmi hagyományaihoz, és az ugyancsak hagyományos erdélyi toleranciához. Sőt, akkor lesznek igazán és véglegesen otthonosak Kolozsvárott, ha lerombolják ezeket a hagyományokat, s felszámolják a város magyar

kulturális jellegét. Innen származik a Vatra Romaneasca meghatározó szerepe a város politikai életében: minthogy a betelepített és tulajdonképpen gyökértelen tömegek érzelmeit és ideológiáját hitelesen és támadó módon éppen a Vatra fejezi ki. Kolozsvár egykoron nagy múltú és művelt európai városnak számított, ma pedig, fájdalom, az elkeseredett és hatalmi tébolyba átcsapó kisebbrendűségi érzések otthona.

Például: Marosvásárhely

Marosvásárhely hagyományosan Erdély, egyáltalán a történelmi Magyarország egyik leginkább magyar és nemzeti érzésű városa volt, amely mindig nagy szerepet vállalt minden olyan politikai és kulturális mozgalomban, amely a nemzeti függetlenség vagy a nemzeti élet helyreállítását és teljesebb kibontakoztatását szolgálta. Mint a székelység „fővárosa", Gyulafehérvár és Kolozsvár mellett egyike volt az erdélyi magyarság politikai és szellemi központjainak. Eredetileg nem tartozik a legrégebbi erdélyi városok közé, noha van görög: Agropolis és latin: Ossioheieum elnevezése is. Középkori latin neve: Novum forum Siculorum, egyszerre utal arra, hogy a székelység központja- és egy viszonylag későbbi városalakulás szülötteként jött létre. A 13. században, a pápai dézsmajegyzékek tanúsága szerint, már Erdély nagyobb települései közé tartozott, Nagy Lajos uralkodása alatt – ekkor Forum Siculorum néven szerepelt az oklevelekben – jelentősége növekedett: a király négy alkalommal is megfordult falai között. Egy 1370-ben kiadott oklevélben olvasható először a Székelyvásárhely elnevezés, ekkor már iparos céhek működnek benne, s a ferencesek és a domonkosok egyaránt építenek templomot és klastromot. 1439-ben tartottak először országgyűlést falai között, 1451-ben pedig a székely nemzeti gyűlés színhelye volt: ettől kezdve tekinthetjük a Székelyföld központjának és fővárosának. 1482-ben Mátyás király adta ki Marosvásárhely első szabadalomlevelét, a város ekkor kapta az „oppidumi" rangot, ez tulajdonképpen mezővárosi státust és országos vásárok tartására szolgáló jogokat jelentett. Ugyancsak Mátyás királytól kapta első zászlaját, erre a „Jesus Nazarenus Rex Judeorum" szavak voltak hímezve: a zászló azt bizonyította, hogy vásárhelyi csapatok is vettek részt a király hadjárataiban.

Ezt követve a város gyors fejlődésnek indult. 1484-ben Báthory István erdélyi vajda elrendelte, hogy Székelyvásárhely ügyeit városi tanács intézze, 1541–1542-ben a „három erdélyi nemzet" (a magyar, a székely és a szász) rendezett országgyűlést falai között, a város ezt követve is többször az erdélyi országgyűlés színhelye volt. A Basta generális nevéhez fűződő zavaros korszakban gyújtogatás áldozata lett, 1605-ben hírneves polgármestere: Borsos Tamás, akinek feljegyzései fontos történelmi forrást jelentenek, kezdte el az újjáépítés munkáját, csakhamar erődített falak vették körül. 1616-ban Bethlen Gábor szabad királyi városi rangra emelte, ő adományozta oklevelében a Marosvásárhely nevet is (ebből származik a román Tîrgu-Mureş elnevezés). 1662-ben újra leégett, majd Rabutin tábornok kegyetlenkedéseit kellett polgárainak elszenvedniök. 1707-ben a Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés iktatta be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet. Később pestis pusztított falai között, és csak a 18. század nyugalmasabb évtizedeiben köszöntött ismét a székely fővárosra az alkotómunka lehetősége.

1800-ban alapította meg gróf Teleki Sámuel a hírneves Tékát, 1833-ban kaszinó létesült, s a református kollégium, illetve a Vásárhelyre telepített Királyi Tábla körül mozgalmas kulturális élet szerveződött. A város és az erdélyi magyarság egyik kulturális központja lett, ott tevékenykedett Aranka György, Bolyai Farkas, Bolyai János,

Köteles Sámuel, Mentovich Ferenc, később Tolnai Lajos, Petelei István, majd a két világháború között Molter Károly, Berde Mária, a háború után báró Kemény János, Sütő András, Székely János és számos kiváló magyar festő és színész. A város utolsó fénykora az első világháború előtt köszöntött be, ekkor, Bernády György polgármestersége idején készült el a hírneves kultúrpalota, a közép-európai szecessziós művészet egyik jelentékeny emléke.[16]

Marosvásárhely – hasonlóan Kolozsvárhoz, Nagyváradhoz és Szatmárnémetihez – jellegzetesen magyar város volt, nemcsak történelmi múltjában és kultúrájában, hanem népességében is, talán még egyneműbben magyar, mint az imént említett többiek. Jakabffy Elemér *Erdély statisztikája* című munkájának tanúsága szerint az 1910-es utolsó magyar népszámlálás alkalmával 25 527 főt számláló lakosságból 22 790 magyar (ez 89,2%-os arányt jelent), 1717 román (6,72%) és 606 német (2,37%) találtatott.[17] A magyarság megőrizte döntő többségét a román impérium idején is, és csak a hetvenes években miután Kolozsvár és más magyar városok népességének arculatát sikerült már átalakítani, indult meg az erőteljesebb román betelepítés. Amikor a hatvanas évek végén először jártam a városban, az utcákon, a vendéglőkben és az üzletekben a katonatisztek és a rendőrök kivételével mindenki magyarul beszélt, magyar nyelven adtak elő az ottani orvosi és gyógyszerészeti egyetemen, a pedagógiai főiskolán, és magyarul folytak az előadások a színházban. A nyolcvanas években érkező újabb és újabb telepeshullámoknak azonban mára, legalábbis a várost övező nagy lakótelepeken, sikerült megváltoztatni Marosvásárhely arculatát. A lakosság fele ma már román, a városban román újság és irodalmi lap – a magyarellenes uszítással hírhedt nevet szerzett Vatra című folyóirat – jelenik meg, a magyar színházi társulat csupán a román színház tagozataként tart előadásokat, szinte teljesen román nyelvűvé tették az orvosi egyetemet, s a marosvásárhelyi román értelmiség egy része, éppen mert telepesként úgy érzi: védekeznie kell, a kisebbségellenes nagyromán nacionalizmus egyik leghangosabb és legerőszakosabb rohamcsapatát alkotja. Legalábbis ezt bizonyítják a romániai politikai változásokat követő hónapok eseményei.

A székely főváros, igaz, az 1989 karácsonyi romániai átalakulások után („forradalomról" ma már csak a hivatalos bukaresti propaganda beszél!) erősen bizakodott. A népi megmozdulások itt is áldozatokat követeltek, midőn a Securitate a tüntető tömegbe lőtt, több halott és igen sok sebesült maradt a hírneves főtéren, ám igen gyorsan megalakultak az új hatalmi szervezetek: a Nemzeti Megmentés Frontja Maros Megyei Tanácsának elnöke Király Károly lett, az erdélyi magyar politikus, aki több mint egy évtizede már felhívta a nemzetközi közvélemény figyelmét az erdélyi magyarságot sújtó erőszakos elnyomásra, s ennek következményeire. Megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség marosvásárhelyi bizottsága is, ebben akkor Sütő András is vezető szerepet vállalt, sőt az új szövetség éppen a székelyfővárosban rendezte meg alakuló kongresszusát. Új napilap indult, s a korábbi, már régen hitelét vesztett Igaz Szó helyett Markó Béla szerkesztésében megindult a Látó című irodalmi folyóirat. A vásárhelyi átalakulásra mindazonáltal sötét árnyékok kezdtek borulni: a bukaresti kormány nem engedélyezte, hogy a hagyományosan mindig magyar iskolaként működő Bolyai líceum, amelyet a Ceauşescu-féle zsarnokság éveiben alakítottak át félig román intézménnyé, visszakerüljön a magyarság kezébe. Az önálló anyanyelvi oktatás mellett rendezett „könyves-gyertyás" felvonulás idején már érződött, hogy Marosvásárhely hamarosan a nagyromán sovinizmus és az erdélyi magyar jogvédelem erőpróbájának színtere lesz.

Ez az erőpróba igen súlyos, azóta sem orvosolt következményeként az 1990. március 19. és 20-i véres események során következett be, midőn a Vatra Romaneasca szélsőséges vezetői által – a hatóságok tudtával, sőt tevékeny közreműködésével – mozgósított és feltüzelt környékbeli román parasztok a városba vonulva valóságos pogromot rendeztek a magyar lakosság között, megostromolták az RMDSZ székházát, és súlyosan megsebesítették Sütő Andrást.[18] A román hatóságok azóta sem kerítették elő és büntették meg a szervezett pogrom felelőseit, ellenkezőleg, magyarok és cigányok ellen rendeztek súlyos ítéletekkel járó kirakatpereket. A román nacionalizmus nyomása azóta is töretlen: a bukaresti kormány az 1992-es helyhatósági választások során mindenképpen el akarta érni, hogy a városnak román polgármestere legyen, s minthogy a magyar lakosság ennek a törekvésnek két ízben is erélyesen ellenállt, szinte időről időre megújulnak a vatrás erők magyarellenes támadásai. Marosvásárhelyen minden történelmi kő az erdélyi magyar múlt mellett tanúskodik, a nagyromán nacionalizmus ezért éppen ebben a városban kíván politikai győzelmeket avatni: a vásárhelyi – és persze az egész erdélyi – magyarság nagy történelmi vizsgája és sikere lesz, ha az erőszakos törekvésekkel szemben védeni tudja magát. Marosvásárhely ma az erdélyi magyarság védekező harcának küzdőtere, egyszersmind jelképe: ebben a harcban fog eldőlni, hogy az erdélyi magyarság ki tudja-e vívni a teljes jogegyenlőséget és a fejlődéséhez, sőt fennmaradásához nélkülözhetetlen önkormányzatot, s ebben a további küzdelemben kell a nehezen születő román demokráciának is vizsgát tennie arról, hogy hajlandó-e, képes-e szavatolni és kiépíteni a nemzeti kisebbségek jogait és intézményeit.

A román hódítás következményei

Kolozsvár volt a nagyromán sovinizmus és „homogenizálási" politika első nagyobb áldozata, s Erdély egykori fővárosának keserves és elkeserítő „kényszerpályájára" taszították a továbbiakban az olyan hagyományosan magyar jellegű és magyar politikai, gazdasági és kulturális központként kifejlődött városokat is, mint Szatmár, Arad, Nagybánya, Temesvár, Brassó, majd már a nyolcvanas években Nagyvárad, legújabban pedig, mint az imént láttuk, Marosvásárhely, amelynek mostani drámai helyzetét éppen az okozza, hogy a nagyromán beolvasztási stratégiának a jelenben éppen a „székely főváros" a kiszemelt következő áldozata. Igen tanulságos megvizsgálni azt, hogy ez a stratégia eddig milyen eredményeket tudott kierőszakolni; erről az alábbi táblázat tanúskodik.[19]

Erdély nyolc nagyvárosának etnikai megoszlása magyarok és nem magyarok szerint, 1956–1977

	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar	A lakosság száma	Ebből: magyar
	1956		1966		1977	
Arad	106 460	31 850	126 000	31 000	171 110	34 300
Brassó	123 834	22 742	163 345	27 800	257 150	34 000
Kolozsvár	154 723	74 155	185 663	76 000	262 421	85 400
Marosvásárhely	65 194	48 077	86 464	60 200	130 051	81 800
Nagybánya	35 920	15 322	64 535	20 600	100 992	25 300
Nagyvárad	98 450	58 424	122 534	63 000	171 258	75 700
Szatmárnémeti	52 096	31 204	69 763	34 500	103 612	47 600
Temesvár	142 257	29 968	174 243	31 000	268 785	36 200
Összesen:	778 934	311 742	992 547	344 100	1 465 379	420 300
			százalék szerint			
Arad		30,0		24,6		20,0
Brassó		18,3		17,0		13,2
Kolozsvár		47,3		41,4		32,5
Marosvásárhely		73,8		69,6		62,9
Nagybánya		42,6		31,9		25,0
Nagyvárad		59,1		51,4		44,2
Szatmárnémeti		59,9		49,4		45,9
Temesvár		21,1		17,8		13,5
Összesen:		40,0		34,8		28,7

Forrás: 1956., 1966. évi népszámlálás

Az erdélyi magyar (és német) városok etnikai szerkezetének igen radikális átalakítása az ötvenes évek közepén kezdődött, a kommunista diktatúra kegyetlen eszközeivel, és a hetvenes évek során ment végbe, már a Ceauşescu-féle etnokratikus zsarnokság minden addigi politikai erőszakot felülmúló kíméletlenségével. Az erdélyi magyar városok nagyromán meghódításának elsősorban az erőltetett (és teljességgel ésszerűtlen) iparosítás, illetve az ezzel párhuzamos és ennek szolgálatába állított mezőgazdasági kollektivizálás volt az eszköze. E városok környezetében hatalmas ipartelepek épültek, a szükséges munkaerőt pedig a kolhozosítás következtében hagyományos életlehetőségétől és civilizációjától erőszakosan megfosztott paraszti népesség szolgáltatta: jobbára Erdély román falusi népessége, illetve a Kárpátokon túlról betelepített falusiak tömege, amely a hatvanas-hetvenes évektől kezdve kezdte ellepni az erdélyi magyar városok külső övezeteit, az ott felépített rossz minőségű, hatalmas lakótelepeket, és kezdte kiszorítani a városok belső területeiből is az ott hagyományosan megtelepült magyar (és német) lakosságot.

A dél-erdélyi és havasalföldi, moldovai telepesek hatalmas tömegben áramlottak az erdélyi történelmi városokba, s számukra, minthogy hegyvidéki és regáti falvaikban hihetetlenül szerény civilizációs körülmények között éltek, még a rossz minőségű lakótelepi lakás, a gyakran víz nélkül maradó fürdőszoba vagy a mindig akadozó központi fűtés is ugrásszerű emelkedést jelentett. Erről a folyamatról Egyed Péter, igaz,

nagyon óvatosan, mégis sokat sejtetően már 1984-ben képet adott: „A népmozgalmi folyamatokkal szerves összefüggésben megváltozott az ország településrendszere, ezen belül a városok és falvak képe, kommunális és kulturális aspektusa. A településfejlesztés egyik fő jellemzője az volt, hogy a nagy múlttal rendelkező városok esetében a történelmi városmagok köré – és azok kommunális-infrastrukturális szerkezetére – települtek az új – nem egy esetben százezres nagyságrendű – lakótelepek. A népesség nagyarányú városba áramlása jól tükröződik az urbanisztikai képben. A városokat övező lakóháznegyedek (konurbációs körgyűrűk) sajátos problémái – az urbanisztikaiakon túl – olyan jellegzetes életmódgondokkal társulnak, amelyeknek a vizsgálata még alig kezdődött meg. Abban azonban már egyetértenek a kutatók, hogy az első generációs városba települtek – mivel a városba település fő motivációja az esetek többségében anyagi természetű – elsősorban az anyagi beilleszkedés, a szerzés gondjaival vannak elfoglalva."[20]

Így következett el mára az erdélyi magyar városok etnikai meghódításának és románosításának erőltetett és eredményesnek látszó folyamata. Ennek a folyamatnak igen határozott „menetrendje" van, és ez mindig ugyanaz: *1.* ipari vagy egyéb gazdálkodó létesítmények telepítése a város mellett, *2.* nagyarányú lakóház-építkezés, lakótelepek létrehozása, *3.* regáti és dél-erdélyi román tömegek betelepítése ezekbe a lakótelepekbe, *4.* a környék magyar népfeleslegének elirányítása román vidékekre, városokba, *5.* a hagyományosan magyar városközpontok etnikai képének megbontása beépítésekkel, lakáspolitikai eszközökkel, *6.* a magyar (és német) műemléki negyedek lezüllesztése, lassú pusztulása, az eredeti városkép megbontása álmodern, „szocreál" vagy „diktátor" stílusban épült hatalmas betontömbökkel, a magyar történelmi emlékek: szobrok, utcanevek eltávolítása, román emlékművek és utcatáblák elhelyezése, *7.* román soviniszta központok kialakítása a magyar városokban, a maradék magyar lakosság megfélemlítése. Nem ügyetlen módszer és „menetrend", eddig szinte mindenütt bevált, talán Marosvásárhely az első példa arra, hogy ezzel a módszerrel szemben ellenállni is lehet!

Ennek az ellenállásnak elsősorban az a szolidaritás lehet a fegyvere, amelyet az erdélyi magyarság az erdélyi magyar kulturális intézmények eredményes működtetése által építhet ki. A városokban magára maradó vagy a bomladozó falusi közösségek otthagyásával a városokba beköltöző erdélyi magyar ezektől a kulturális intézményektől – a sajtótól, a folyóiratoktól, a könyvkultúrától, a színházaktól, az amatőr kulturális mozgalmaktól – kaphat eligazítást, öntudatot és nemzeti azonosságtudatot. Erre utal Egyed Péter imént idézett írása is: „A szakmai és társadalmi beilleszkedés a nemzetiségi városlakó esetében sajátos problémákat is felvet, tekintve, hogy a nyelvi-kulturális beilleszkedés feltételei között zajlik. A családon kívül nem rendelkezik már azokkal a primér kapcsolati rendszerekkel, amelyek nemzetiségi identitását a hagyományok automatizmusának segítségével tartják fenn. Ennélfogva igen fontos szerep hárul a nemzetiségi kulturális intézményekre, iskolákra és a tömegkommunikációs intézményekre, az olyan rendezvényekre, amelyek a kulturális identitás fenntartását szolgálják, másrészt a városi beilleszkedés és élet minőségi követelményeinek és elvárásainak megfelelő korszerű ismeretekkel anyanyelven látják el a nemzetiségi városlakót."[21]

Ennek a kulturális intézményrendszernek a fontosságát igazolta a marosvásárhelyi magyarság jog- és önvédő küzdelmeinek tulajdonképpeni sikere is. A küzdelem ott elsősorban a nemzeti kultúra intézményeinek védelmében folyt, és a küzdelemhez ezek az intézmények: az irodalom, a lapok, az iskolák adtak morális erőt. Marosvásárhely

következésképp nemcsak egy történelmi dráma gyújtópontja, hanem a helytállás, az ellenállás modellje is. Vajon mi lesz az erdélyi magyar városok sorsa? Vajon visszafordulnak-e, visszafordíthatók-e az ötvenes évek közepén megindult erőszakos és manipulatív folyamatok? Vajon lesznek-e az ezredforduló után erdélyi magyar városok? Ezekre a drámai kérdésekre előbb-utóbb – nekünk, magyarországi és erdélyi magyaroknak – válaszolnunk kell.

JEGYZETEK

1. Erről: Ferenczi István: Városfejlődés térben és időben. Korunk Évkönyv 1980. Kolozsvár, 1980. 11–23.
2. A. Gergely András: Nemzetiség és urbanizáció Romániában. Bp. 1988. Héttorony Kiadó, 23–24.
3. Közli: Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. Kriterion Kiadó, 288.
4. Uo. 389.
5. Uo. 286.
6. Nyigri Imre: A magyar–román per a statisztika megvilágításában. Erdély és a visszatért keleti részek. Szerk.: Orbók Attila és Csatár István. Bp., 1941. Halász Kiadó, 87.
7. Uo. 95.
8. Uo. 85.
9. Uo. 86.
10. Uo. 96.
11. Páll Francisc (Ferenc): Új várostörténeti monográfia. Korunk, 1961. 8–9. sz., 1111–1114.
12. Makay Albert: Kolozsvár. Erdélyi városképek. Bp., 1936. Révai, 42. Kolozsvár történetéről: Erdély és a visszatért keleti részek, 220–239. Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje. Szerk. Makkai László és Vásárhelyi Z. Emil. Kolozsvár, 1942.
13. Nyigri Imre i. m. 87.
14. Clujul in sec. XVI., productia şi schimbul de marturi. Bucuresti, 1958. Editura Academiei Republicii Populare Romine.
15. Kolozsvár ura. (Sugár András interjúja.) Népszabadság, 1992. július 11.
16. Marosvásárhely történetéről: Erdély és a visszatért keleti részek, 245–253. Molter Károly: Marosvásárhely. Erdélyi városképek, 159–213.
17. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. Lugos, 1926. Magyar Kisebbség, 81.
18. Az események története: Fehér Könyv. Az 1990. március 19-i és 20-i események Marosvásárhelyen. Bp., 1991. Püski Kiadó. Kincses Előd: Marosvásárhely fekete márciusa. Bp., 1990. Püski Kiadó.
19. Az erdélyi magyarságért. Dokumentumok, beszédek. Szerk. Für Lajos. Bp., 1989. Eötvös Kiadó, 55.
20. Változó valóság, 1989. Városkutatás. Bukarest, 1984. Kriterion Könyvkiadó, 6.
21. Uo. 8.

NÉZŐ

ÁRPÁS KÁROLY

Akik megtalálnak – s akiket megtalálunk

A NYELVROKONSÁG ÜRÜGYÉN

A címbe illesztett Weöres Sándor-vers a kínai filozófiák idő-élményére figyelmeztet: az idő kiforogja a kérdést is, az arra adott választ is. Van-e értelme a szudáni éhezőkkel vagy az indiánok jogfosztottságával foglalkozni akkor, amikor a népemhez, nemzetemhez tartozók sorsa kétséges, amikor nemcsak az „élőhelye", de mind egyéni, mind közösségi léte került veszélybe; van-e jogom a figyelem másra irányítására, amikor az ország, a haza jövője, jóléte forog kockán – egyáltalán: van-e értelme ma a finnugor nyelvrokon népek gondjairól írni, amikor egyesek ezt a tudományos igazságot is kétségbe vonják, amikor az igazságot érzelmek, indulatok, ideológiák, hatalmi harcok szolgálólányává akarják aljasítani? Nem tűnhet-e kicsinyességnek, a jelentől való elfordulásnak, hogy a „szomszédságból" fakadó problémák, konfliktusok idején tőlünk ezer kilométerekre eső népek ügyeivel foglalkozunk – ráadásul a siker ígérete nélkül?

Melyek azok a kérdések, amelyek a ma olvasóját érdeklik, ha nem a hatalomról vagy a gazdaságról van szó – de a nemzeti jelző megtartásával? A népesség kérdése, az anyanyelvé, az erre épülő oktatásé és a tőle elválaszthatatlan kultúra ügye, valamint az ehhez kapcsolódó intézmények sorsa. Erről ír, erről beszél a magyar tömegkommunikáció, ez a politikai közélet egyik állandó témája. Ám ha azt is megnézzük: mit teszünk, mennyit áldozunk ezért, akkor úgy tapasztaljuk, hogy a fentiekből elsősorban a „magyar" jelző marad meg, ez is a gazdaságnak és a hatalomnak alárendelve.

Kíséreljük meg a fent megjelölt kérdéseket némiképpen magunktól eltávolítva vizsgálni. Így egyrészt nem érhet a nacionalizmus, sovinizmus vádja, másrészt távolabbról a veszélyek nagyságát jobban felfoghatjuk. Úgy vélem, a rokon nyelvet beszélő népek viszonyai alkalmasak erre, esetenként jobban hasonlítanak a miénkhez.

Talán ennek a hasonlóságnak a felismerése mondatta ki az I. Finnugor Kultúrkongresszus résztvevőivel 1928-ban, hogy szükség van az összetartás, segítőkészség és egymáshoz tartozás tudatának erősítésére, s ezért *minden év október harmadik szombatja és vasárnapja legyen a finnugor népek napja.* Ezt a határozatot nemcsak a TURÁN című lap karolta föl – igaz, csak szűk réteghez jutott el, és már saját korában is megkérdőjelezték tudományos hitelességét –, hanem a kulturális kormányzat is (itt is lehetne mit megköszönni Klebelsberg Kunónak). Államközi egyezmények erősítették a három függetlenedett állam (Észtország, Finnország és Magyarország) együttműködését a „közös" hagyományok, kulturális örökségek feltárásában, egymás műveltségének a megismerésében. Igaz, meg kell vallanunk, hogy erre nálunk volt a legkevesebb pénz, arányában is, nagyságában is – de a szándéknál és a gesztusnál azért több történt.

Hosszú lenne a panaszlista, hogy a szocialista internacionalizmus „határok nélküli" világának idején (e kor nem kedvezett a kapitalista, ugyan semleges Finnországgal

való kapcsolattartásnak sem) mi minden nem történt meg itt sem – hát még arról, ami megtörtént. Most persze csak a magyar uralisztika lehetőségeire gondoltam. Úgy tűnik, hogy a tudomány napjainkban készül az eddigi hiányosságok pótlására. Hogy a kulturális kormányzat mit tesz, azt nem lehet tudni; egyelőre nem (1992-ben sem) döntötte el: van-e értelme a hagyomány föltámasztásának, elfogadják-e az 1928-ban jóváhagyott időpontot (másutt – Finnországban, az észteknél máig megfelelő volt); érdemes-e „fölülről ráerőszakolni" ezt a polgárokra – vagy hagyjanak mindent az öntevékenységre: majd a Reguly Társaság, a Magyar–Finn és a Magyar–Észt Társaságok, illetve az egyetemekről, főiskolákról kilépő magyartanárok megoldják ezt a kérdést.

Pedig nem kis dolgokról van szó – ez az október 15–17-én Szombathelyen tartott Finnugor Symposionon is kiderült. A volt Szovjetunió és a mai Oroszország nemzetiségeiről, azok nyelvi, kulturális és politikai autonómiájáról, pontosabban, az erre irányuló törekvésekről és ennek lehetőségeiről beszéltek a vendégek. Ez már csak azért is figyelemre méltó vállalkozása volt a szervező Pusztay Jánosnak és a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolának, mert a magyar uralisztika azon képviselőit is megszólaltatta ebben az eddig inkább politikainak, mintsem tudományosnak minősített kérdéskörben, akik eddig nemcsak ódzkodtak ettől, de nem is tartották fontosnak, hogy a nyelvészeten kívül mással is foglalkozzanak. Szépen követhető ez a tendencia: 1985-ben a sziktivkari Nemzetközi Finnugor Kongresszuson erről legfeljebb (ahogy korábban is) a fehér asztal mellett eshetett szó, 1988-ban a debreceni konferencián agyonhallgatták az ilyen kezdeményezéseket, 1989-ben Szolnokon a résztvevők még csak azt indítványozták, hogy emlékezzenek meg újra a finnugor népek napjáról, 1990-ben már petícióval fordultak a Nemzetközi Finnugor Kongresszus vendégei a szovjet-orosz vezetéshez a finnugor nemzetiségek ügyében – igaz, Hajdú Péter azt ajánlotta, hogy mindaz, ami nem a szűkebb értelemben vett uralisztika, az váljon le és ki. Most Bloomingtontól Jyväskyläig, Novoszibirszktől Szegedig tágult a résztvevők köre, s az elhangzott 28 előadás, az azokat követő vita bebizonyította, hogy a jelen kérdéseit is vizsgálhatják a tudósok, sőt: nem lehetnek azok, ha erre nem figyelnek.

Tekintsünk el a finnektől és az észtektől, ne számítgassuk, hogy hányan éltek-élnek emigrációban, mekkora a volt Szovjetunióban kényszerűen másutt élők száma, ne foglalkozzunk a háborúk és a szovjet rendszer veszteségeivel (de mementóként egy számadat: 1940-ben az Észt Szabadállam területén 7% alatt volt a nemzetiségek aránya, ma az Észt Köztársaságban 60% alatti az észtek aránya!). Induljunk ki egy egyszerű adatból: ma a volt Szovjetunió területén élő finnugor népesség száma kb. 3,5 millió. Még a honos, a „bennszülött" statisztikusok sem képesek megállapítani pontosan a finnugor nyelvet beszélők számát. A lélekszám éppen úgy nem egyezik a valósággal, mint ahogy a nemzetiségi és autonóm terület, köztársaság határain belül a többségi arány sem. Nem minősíteni akarom a szovjet(?)-orosz lenini(?) nemzetiségi politikát, csak közzéteszem Knesofont Sanukov yoskar-olai tudós számsorait: a finnugor nyelvet beszélő népek közül egyedül a permi komi autonóm területen él a finnugor nyelvű népesség többségben. A többiek kisebbségben élnek saját szülőföldjükön, százalékban megadva: a marik 43%, a mordvinok és az udmurtok 33%, a többi komi 23%, a karéliaiak 10%, a hantik és a manysik 3%. Az abszolút létszámuk is, a nyelvet beszélők, ismerők száma is egyre fogy. Egyes tudósok 50 ezer főben állapították meg az etnikai tudat fenntartásához szükséges létszámot – s bár ez vitatható: mégis, sok uráli nép lélekszáma ez alá csökkent. Tény, hogy a jövő évezred elején a hetvenes években kihalt kamaszokhoz a vót (<10) és a lív (<50) is csatlakozik a „holt finnugor nyelvek"

listáján, de ez lesz a sorsa az enyecnek (<400), az izsórnak (<700), a nganasszannak (<900), a szölkupnak (<3600), a manysinak (<7600) és a vepszének (<8000) is. Talán sehol sem indokoltabb Széchenyi szállóigéje: Nyelvében él a nemzet.

Csakhogy éppen az anyanyelv kérdése az egyik kardinális kérdés. Hiszen könnyű lenne, ha lenne irodalmi nyelve ezeknek az uráli kisnépeknek, de van-e? Domokos Péter alapművei – a *Medveének* (1975) és *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* (1985) – elegendő bizonyítékot tárnak elénk, de vajon a nyelvrokon népek írói nem lépnek-e a kirgiz Cs. Ajtmatov útjára, ti. orosz nyelvű írókká válnak. Röviden: a népköltészeten kívül születik-e olyan alkotás, ismeretterjesztő mű e nyelveken, amelyért a művelt, városi (művészetet eltartó) népesség megtartaná az anyanyelvét, amely ráadásul belső küzdelmekben őrlődik. Nem csupán a folyamatos nyelvújításról és purizmusról, a megújulás és a hagyományőrzés egyensúlyáról van szó, hanem arról is, hogy egyes népeknek két irodalmi nyelve is van: pl. a mariknál egyre erősebben elkülönül a hegyi és a mezei, irodalmi nyelvvel is rendelkező nyelvjárás, a mordvinoknál az erza és a moksa, a komiknál a komi és a permják (ez is a szovjetizálási kultúrpolitika eredménye). Azt hiszem, belátható, hogy ez a megosztottság annak kedvez, hogy az elszigeteltség ellenében járható útnak a közvetítő nyelv használata tűnjék. Ezt sugallja a közoktatás is.

Mati Hint, az ismert észt nyelvész, író több cikkében is kifejtette, hogyan hat nemcsak az anyanyelviség, hanem a szellemi fejlődés ellenében is a kétnyelvűség erőltetése, pontosabban az oktatásban egyre lejjebb vitt orosz nyelvtanulás erőszakolása. (Bizonyításához ráadásul nem is észt, hanem belorusz adatokat használt fel!) Nem arról van szó, ami mindenki előtt világos, hogy az alapfokú oktatásban, de a középben is biztosítani kellene azt, hogy a megalapozó ismereteket anyanyelven kaphassák meg a gyerekek (anyanyelvi óvodák aránya elenyésző, az uráli nyelvrokon nyelv sok esetben már az alsó fokú oktatásban is csak a nyelvi órákra szorul vissza – ezt a pozíciót szerencsére még a középfokúban tudja tartani). Hanem arról, hogy ne „termeljünk nagyüzemi méretekben" gyengébb felfogó képességű, az anyanyelvén is, a közvetítő nyelven is alig tudó, az absztrakciókat követni nem képes embereket semmilyen asszimiláció jelszavával, mert ez még az erőszakosan asszimilálóra is visszaüt. S ennek az anyanyelviségnek a megmentéséhez van szükség összefogásra és segítségre. Az adott állam oldaláról is, s a részünkről is. Nem nekünk kell helyettük cselekedni – Tõnu Seilenthal szerint: „Az észtek problémáit az észteknek kell megoldani." –, hanem a feltételek kedvezőbbé tételéhez kell hozzájárulnunk. Tudományos teljesítménnyel: a nyelv egységesítéséhez nyelvtanok készítése, irodalomtörténetek, történelmi, néprajzi összegzések írása a gyűjtések anyagai és kutatóutak alapján; könyvkiadással; ajándék és bérmunka – de gondoljunk a szövegkiadásokra is (sok népnek az észt, a finn, a magyar kézirattárakban rejtőzik a „régi" irodalma), valamint az önbecsüléshez szükséges kapcsolatok kialakításával. Itt követhetnénk a finn és az észt példát!

Erre pedig azért is szükség lenne, mert az uráli nyelvet beszélők nem uralják azokat az intézményeket sem, amelyek ügyeiket intézik. A nemzetiségi belháborúkba fulladó volt Szovjetunió erős utódállamai (ha lesznek/vannak ilyenek) a belső rend megszilárdításakor vajmi keveset fognak törődni a nemzetiségi, etnikumi érdekekkel. Annak a valószínűsége, hogy ezek a népek egy megközelítőleg homogén etnikumú államot vagy akár csak autonóm területet tudnának kivívni – egyenlő a nullával. De még ha sikerülne is az általuk lakott területek szuverenitását elérni, vajon képesek lennének-e az örökölt viszonyok közepette az észtekéhez hasonló bölcs nemzetiségi politikára? S vajon

tudnák-e kompenzálni, akár a kedvező gazdasági, politikai helyzettel is a kisebbségek igényeit? Nem hiszem. Így marad a jelen helyzet lehetőségeinek tudomásulvétele, azok legteljesebb kihasználásával. Talán ezek is segítségükre lesznek a kulturális örökség megmentésében és megtartásában, esetleg felvirágoztatásában, hogy megszűnjön a mai csúfos helyzet: a nemzetiségi kultúrát jobbára az államilag támogatott művészegyüttesek képviselik.

Mi közünk van nekünk ehhez? Szerintem sok, ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy valaki miért tartja magát udmurtnak, terjuhánnak, izsórnak, belorusznak, románnak vagy éppen vendnek. Mert ez még a jobbik eset. Ha ugyanis még nemzetiségi-nemzeti tudata sincs (mert kiirtották – mankurt-lét – vagy ki sem alakult – szocialista hazafiságra nevelés), akkor az egyén a totális rendszerek képlékeny masszájává válik, Petőfi kifejezésével a *szolgazsarnok* föltételezi és kívánja a zsarnokságot – s „ahol zsarnokság van..." Viszont az sem mindegy azért, hogy mihez kapcsolódik az identitása: a valós világhoz-e, vagy álmaihoz. Mert az álmok máshová vezetnek: fanatizmushoz és türelmetlenséghez.

Igaz, ezek az álmok a komikusságuk mellett tünetei is egy végveszélybe került lelkiállapotnak. Csak így érthető a manysi Juvan Sesztalovnak a sumér rokonságba vetett hite; ez a kétségbeesett próbálkozás, hogy a szellemkezekbe (mert kikébe?) kapaszkodjon – így adva népének új sámánként olyan ősöket, amelyekre hivatkozva az újabb megpróbáltatások és/vagy a pusztulás tudata is elviselhető lehet, s ezzel híva föl a világ figyelmét pusztuló, a civilizációhoz tartozó vogulok/manysik megmentésére, a jóindulat megnyeréseként a szükséges áldozatvállalás megkönnyítésére. Emlékszünk-e a költő korábbi, euforikus verseire, a Juvan Sesztalov–Julianus barát párhuzammal szimbolizált nagy egymásra találás várakozására? Ismét egy üresen maradt kéz.

Befejezésül egy kedves, bizonyosan századunkban keletkezett anekdotát idéznék. Találkozik a magyar és a finn. A magyar (ezt ők is tudják) hosszan sopánkodik országa, nemzete helyzetén. Erre a finn elmondja, hogy amikor még együtt vándoroltak, akkor egy keresztútnál láttak egy út- és irányjelző táblát, amelyen ez állt: SUOMI. „Aki tudott olvasni, az arra ment." – hangzik a csattanó. Ha a század második felének finnjeit és erőfeszítéseiket tekintjük, akkor az ironikus megjegyzést tükörnek is vehetjük. Aki tudott olvasni, az odaért, ahová mi is vágyunk: álmaink és eszményeink jóléti Európájába, amelyik ugyan segítőkész, érdekei szerint. Vajon mi mikor tanulunk meg „olvasni"? Megleljük-e másokban önmagunkat?

Az írás a Deák Ferenc Alapítvány támogatásával készült.

KRITIKA

Határ Győző „irodalomtörténete"

Szerencsés alkotó, aki hiányait, korlátait, netán sorscsapásait erénnyé és értékké tudja szublimálni. Határ Győző Szentkuthy Miklóssal kapcsolatban mondja: „A Rákosi-rendszer napjaiban ő is szilenciumot kapott, más kérdés, hogy a mentőövként kidobott *modus vivendi* megint csak a magyar irodalom nyeresége lett: ekkor írta életrajzi regényremekléseit Mozartról, Haydnról, Händelről." Határ Győző számára is pályája egy szakaszán ilyen „mentőövként kidobott modus vivendi" volt a kritikaírás. Maga mondja el könyve „fejcsóváló utószavában": hiába írta Londonban évtizedeken át regénymonumentumait, hiába küldte Magyarországra nagy számban ezeket az aranyozott kötésű, terjedelemre is súlyos könyveket, munkássága visszhangtalan maradt, szépírói működését a hazai kritika figyelemre se méltatta, nevét nyomtatásban le nem írták. Akit a főkapun – a hivatalosak között – nem engednek a lakomára terített asztalhoz, belopózik – a választottak számára – nyitva hagyott kiskapun. Határ Győző számára a hatvanas évek elején váratlanul lehetőség nyílik, hogy az angol rádió magyar nyelvű adásai számára, majd a müncheni Szabad Európa Rádiónál rendszeresen kritikát írjon magyar könyvekről. Határ Győző ezt a lehetőséget fordította javára, a kritikaírás módot adott számára a magyar irodalomban való megkapaszkodásra, a kritikaírás „gályapadját" az élő irodalom „laboratóriumává" változtatta.

Az anyag jó harminc év alatt több száz recenzióra szaporodott. Ennek válogatta ki Lakatos István mintegy egyharmadát – kilencvennyolc szerző mintegy száznyolcvan művéről szóló kritikát, „kiselőadást" –, és rendezte el a szerzők nevének ábécé rendje szerint hatodfélszáz nagy alakú könyvoldalon. A méretek érzékeltetésére vegyük hozzá, hogy a könyvben előforduló személyneveket – tehát azokat, akik valami módon „a lét házába", a Határ Győző-i halhatatlanságba kerültek – a kötet végén található névmutató két hasábban tizennégy könyvoldalon sorolja föl. Mindez a szerző mindenre kiterjedő figyelmét, érdeklődésének tágasságát is bizonyítja. Ez a figyelem elsősorban az élő irodalomra irányul: azok közül, akik a kritika megírása idején már meghaltak, csupán Dsida Jenő és Szabó Lőrinc szerepel a kötetben. Ugyanakkor több írás foglalkozik a legfiatalabbak, a pályakezdők antológiáival. A szerző nem tagadja, hogy válogatása szubjektív: londoni magánya nem tette lehetővé, hogy a teljes élő magyar irodalmat figyelje; elsősorban azokról írt, akik könyvet küldtek neki.

Ily módon a kötet semmiképpen sem az, aminek címe hirdeti. Nem irodalomtörténet, még csak nem is a kortárs magyar irodalom históriája, hanem kritikagyűjtemény. Továbbá hiába ígéri a szerző, hogy „tárgyilagos és semleges" akar lenni, a valóságban egy nagyon is szubjektív kritikagyűjteményt tartunk a kezünkben. Abban is van némi ellentmondás, hogy Határ Győző programja szerint mindig *csak író* akart lenni, jelen vállalkozása viszont nyilvánvalóan vastagon közírás, „közéleti tevékenység": véleménymondás könyvekről, s még csak nem is mindig csupán szépirodalmi művekről. De ne szaporítsuk az ellentmondásokat (persze hogy tele vagyunk velük), hanem tekintsük a könyvet annak, ami: a kötet egy nagy műveltségű, széles látókörű író

véleménygyűjteménye néhány kortárs magyar író könyvéről, munkásságáról, amit majd a jövendő irodalomtörténet-írás minden bizonnyal figyelembe vesz, feldolgoz, forrásként használ.

Milyen kritikus, milyen olvasó Határ Győző? Rengeteget és roppant érzékenyen olvas. Nincs szüksége arra, hogy az előtte fekvő könyvnek minden sorát átelmélkedje, elég, ha a könyvet „átböngészi". Nem olvasónaplót vezet, nem jegyzetel olvasás közben, a filológia helyett inkább ízlésére, emlékezetére támaszkodik. Mély lélegzetvétellel, hatalmas bekezdésekben fogalmaz. Sokat és jól, találóan idéz. Rendszeresség nem módszerében, hanem szemléletében érvényesül. Az új mellé áll, a kísérletezés jobban vonzza, mint a tradíció ápolása. Helyzeti előnye, hogy kilátótornya, ahonnét a magyar irodalmat szemléli, Londonban áll, több nyelven olvas, így módja van, hogy a világhorizontot érvényesítse, s a hazai jelenségeken az európai színvonalat „nyugatról nézve" számonkérje. Egybevetései, párhuzamai, példái hitelesek és érvényesek. Elveti a sablonokat, a patentra járó gondolkodásmódot: természetes hajlama a demitologizálás, a babonák, előítéletek, klikkek és szent tehenek elleni harc. Mindemellett nem titkolja, hogy irodalmi ízlése, irodalomfelfogása már a háború befejezése előtt kialakult, általában a múlthoz, az általa megélt normákhoz, saját ismereteihez és ízléséhez viszonyít; de elég rugalmas ahhoz, hogy alkalmanként kész korábbi véleményét felülvizsgálni és módosítani (pl. Mécs László esetében). Határ Győző toleráns, megértő kritikus. Nem vitatkozik, nem kifogásol harsányan, nem „elvi". Inkább figyelemfölhívó, értéktisztelő, s az ízlésétől eltérőt, fenntartásait csak finoman jelzi. Nagy érdeme (ma már nálunk is természetes), hogy már a hatvanas években az egyetemes magyar irodalomban gondolkodik, s Tolnai Ottó, Kányádi Sándor, Szőcs Géza korai művei érdeklődése előterében állnak. Ugyanilyen fontos, hogy természetes mozdulattal emeli be a magyar irodalomba, és értékeli az ún. nyugati emigrációban élő alkotókat, pl. Bakucz József, Gömöri György, Kabdebó Tamás, Sárközi Mátyás, Thinsz Géza műveit. Ha valaki a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek nyugati magyar irodalmáról egykorú és hiteles képet akar kapni, elsősorban Határ Győző véleményére támaszkodhat. Több mint kuriózum, inkább elgondolkoztató életpálya és sors: Határ Győző figyelme a „visszafordított", magyar származású, de nem magyarul író szerzőkre is kiterjed, Artur Koestlerre, Paolo Santarcangelire és George Szirtesre. A legnagyobb megértéssel és beleéléssel két magyar kortársáról – ifjúkoruk óta halálukig megőrzött két eszményéről –, a prózaíró Szentkuthy Miklósról és a költő Weöres Sándorról ír. Iróniája viszont akkor szikrázik föl leginkább, ha negatív jelenségekről, a magyar irodalom általa legnagyobbnak tartott gyengeségéről, a filozófiai gondolkodás hiányáról szól.

Határ Győző kritikagyűjteménye jelen formájában is azt bizonyítja, hogy az elmúlt három évtizedben a magyar irodalom jelentős értékei születtek. S mennyire bizonyítaná ezt a könyv akkor, ha a jeles szerző nem engedett volna saját elfogultságainak, előítéleteinek, babonáinak. Futó pillantásra is szembeötlő, hogy a megszemlézett mintegy száz kortárs magyar író közül hiányzik Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Tatay Sándor, Veres Péter neve. Hiányoznak a hatvanas évek elején föllépett fiatal prózaírók is: Bertha Bulcsu, Gyurkovics Tibor, Kertész Ákos, Moldova György, Szakonyi Károly. De hiányoznak a kísérletezők, a „formabontók" is: Hernádi Gyula, Esterházy Péter, Tandori Dezső. Határ Győző nem vett kézbe egyetlen Juhász Ferenc-kötetet, nem jelzi Nagy László értékét, egyedülvalóságát, nem érzi, hogy az Ottlik-regény, az Iskola a határon miért korszakos remekmű, nem elég fogékony, hogy Kondor Béla művészetének értékeit és fontosságát fölmutassa. Emeljünk ki

a fölsorolásból egyetlen nevet, Németh Lászlóét. Ítéletét – pontosabban előítéletét – közvetve fejezi ki, Hegyi Béla interjúgyűjteményéről szólva: „mindenben impresszionista: ahhoz, hogy filozófusnak fogadjam el, tele van az irodalmár velleitásaival; ahhoz, hogy szépírónak fogadjam el, teleaggatja művét a bölcselgés vágyolgásaival". Kétségtelen, szellemes megfogalmazás. De antipátián, nem elemzésen és a művek ismeretén alapuló vélemény. S hitelét jócskán megkérdőjelezi az az áhítatos tisztelet, amellyel Határ Győző például Lukács Györgyről vagy Déry Tiborról szól.

A kritikagyűjtemény kritikusa félve teszi le a tollat kezéből. Határ Győző is tudja: „Nehezen visz rá a lélek, hogy kritikát írjak a kritikus kritikáiról... ez a másodlagos harmadlagosság esete volna". Ennek ellenére a kötetben a könyvükkel szereplő szerzők egyötöde – a kilencvennyolcból mintegy húsz – Béládi Miklóstól Kabdebó Lórántig és Lengyel Balázstól Pomogáts Béláig – gyakorló kritikus. Ez az ellentmondás talán fölment a röstellkedés alól. Dicséretes és nagyvonalú kiadói vállalkozás volt Határ Győző kritikáit – a megtévesztő *Irodalomtörténet* cím ellenére – kiadni, de a kötet – saját szóhasználatával élve – nem lesz „ronggyá olvasott szentkönyv". Arra azonban mindenképpen jó, hogy fölhívja a figyelmet: bárcsak volna Határ Győzőnek elég ideje és kedve, hogy egyszer valóban megírja látomását hét évszázad magyar irodalmáról. *(Tevan Kiadó, 1991.)*

Tüskés Tibor

A naplóhős bújócskája

SZIJJ FERENC: A FUTÁS NAPJA

Szijj Ferenc hőseinek életét nem a cselekvés, hanem a történés határozza meg. Átengedik magukat az életüknek, mely monoton egyformasággal ringatja át őket egyik napból a másikba. A történések monoton sorát az alvás tagolja. Aludni jó. Nem azért, mert az alvás megszakítja a történések egymásutánját, hanem azért, mert zavartalanná teszi azt. Alvás közben még azokra a vegetatív cselekvésekre sincsen szükség, amelyeket az ébrenlét megkövetel. Az evést, az ivást, a testi kielégülést vagy elhozza az álom, vagy nem; de tenni nem kell érte. Az alvás számukra kábítószer; hatása a morfiuméhoz hasonló, mely tompává tesz és érzéketlenné. Életüket igyekeznek alváshoz közeli állapotban, tompán és érzéketlenül élni. Környezetükkel alig kommunikálnak, mondataik az alapvető életfunkciók körébe sorolhatók. Többnyire az olvasóról sem vesznek tudomást. Egyes szám első személyben dünnyögnek az orruk alatt. Mindenki látott már szakadt külsejű embereket magukban beszélni az utcán: ők azok. Többnyire idősek, néha fiatalabbak, néha jobban öltözöttek, néha intellektuálisak. Mennek, és mintha burok zárná őket körül.

Ott vannak szinte minden novellában, tapintható közelségben látjuk őket, rájuk ismernénk fényképfelvételeken. A kötetnek azonban mégsem ők az igazi hősei. Az igazi főhős testetlen, arcéle elmosódott, jelenléte mégis jól érzékelhető. Jelen van a többiek minden mozdulatában, pohárért nyúló kezében és kábult álmaiban. Nem más ő, mint a költői én. Mert Szijj Ferenc lírikus, élménye a világról lírai, és mondandója is az.

Azt mondja szüntelen, hogy hogyan érzi magát a világban. Arról beszél, amiről a lírikusok évszázadok óta – de nem úgy. S a dolog éppen itt és ezért kezd érdekessé válni.

Az alanyi költészet mára úgy járt, mint korábban a lángoló szív metaforája: még slágerszövegnek sem jó igazán. A költők jelentősebbjei egyszerűen hátat fordítottak neki. Az érzelmek közvetlen, organikus kifejezése helyett szerelnek, vendégszövegeznek, ironizálnak, prózáznak, rejtőzködnek, s nagy titokban talán sóvárogva gondolnak arra, hogy milyen jó is volt egyszer, amikor még arról is lehetett verset írni, hogy milyen szép a reggel. Vagy hogy mennyire nehezen elviselhető a világ. Amit Szijj tesz, az nem más, mint kísérletezés az önkifejezés kísértésével. Nem azért bújik hősei és a próza műfajának háta mögé, mert nem akarja megmutatni önmagát, hanem mert hitelesen szeretné tenni ezt. Az érzelmekről ma nem beszélni kell, hanem érzékelhetővé tenni őket. Vagy még inkább: fel kell kelteni őket az olvasóban. Hogy ő maga juthasson el arra a pontra, amiről a költő beszélni szeretne, s ezáltal fölöslegessé is váljék a szó. Ehhez viszont láthatóvá kell tenni azokat a körülményeket, azt a viszonyt, amely a költői ént a világhoz fűzi, amely élményeinek és érzelmeinek forrása. A kör azonban e ponton könnyen rövidre zárulhat: ha a lírai én közvetlenül beszél körülményeiről, akkor már majdnem érzelmeiről beszél.

A költő, e veszélyt érzékelve, mások bőrébe bújik. Méghozzá olyan hősöknek a bőrébe, akiknek inkább csak körülményeik vannak, mintsem érzelmeik. Ez persze pontatlan így. Inkább: érzelmeik nem törnek át körülményeik burkán. Elérhetetlen vágyaik nagyon is elérhető közelségűek. Terike ott áll a söntéspult túlsó oldalán, és méri az italokat *(így kezdődik)*, L. kisasszony idegszanatóriumi ágya biztos nincsen ötven méternél távolabbra a kertész odújától *(A második eset L. kisasszonnyal)*, s az elhagyott szerető kredencéből előkerül háromszáz forint, ha a kért ötszáz már nem is *(A futás napja)*. Monologizálnak. Néha mintha feltételeznék, hogy valaki figyel rájuk, néha csak mormognak maguk elé. Alapvetően egyformák, útjuk meghatározott, és a tökéletes tompaság irányába visz. Közöttük a különbség csak kronológiai: biztosan eljut majd a dünnyögés állapotába az is, aki ma még viszonylag összefüggően beszél, mint a leszázalékolt hadbíró százados *(Látogatás az orvosnál)*, vagy a bécsi ösztöndíjas könyvtárkutató, a kötet majdnem egyetlen értelmiségi hőse *(Kirándulás Hellauba)*. S hogy ez valóban így van, azt bizonyítja a záró novella *(Menekülés. Jövő idejű töredék)*. A monológok korábban mindig a jelenig érő múltat idézték; ez az írás a jövő víziója. Azokról az időkről szól, amikor a metró évek óta nem közlekedik már felújítási munkák miatt, helyette metrópótló földalatti villamosok járnak, és egy használt esernyőt négyezer-ötért kínálnak megvételre, bár a végén már odaadnák hatszázért is. Értelmiségi hőse, a leszázalékolt nyelvtanár (megszűnt a nyelv, amit tanított) ugyanúgy dünnyög az orra alatt, mint a kötetnyitó novella, az *így kezdődött* leszázalékolt lumpenproletárja. Szijj Ferenc munkája tehát a leszázalékoltaké, mostaniaké és eljövendőké. Az arctalan hősöké, akik egyformák és mégsem azonosak; akikre rácsukódott a világ.

A novellák rendkívül aprólékos, néha szinte naturalista képet adnak hőseik világáról. Mégis információhiányosak, s minél inkább dünnyögők, annál inkább azok. Ugyanakkor: minél részletezőbbek, annál inkább dünnyögők. A kötetnyitó *így kezdődik* hősének múltjáról nem derül ki több néhány fájdalmas töredéknél, még azt sem tudjuk meg, hogy mi a foglalkozása, ám pontos képet kapunk mosási szokásairól és arról, hogy Rigáját, amire két visszapillantó tükröt szerelt és egy pótlámpát, de rossz a karburátora, Babettára szeretné cserélni Lajos bácsival, akiről egyébként szintén nem tudunk

semmit. Mert őt akkor éppen ezek a dolgok foglalkoztatják, és mivel nem nekünk beszél, hanem önmagának, ezért nem is idézi fel a számára nyilvánvalót, csupán az aktuálisat. Azt viszont részletesen, néha többször is. Az összefüggéseiből kiragadott részletezés egyszerre tesz földközelivé és furcsán lebegővé. A kevésbé dünnyögő elbeszélések kevésbé lebegnek; a leszázalékolt hadbíró még feltételezi, hogy valaki figyel talán monológjára, szeretne megértetni valamit, s figyelmezteti önmagát, ha monológja túlságosan is összefüggéstelenné válik: „de ehhez előbb el kell mondani egyet s mást." *(Látogatás az orvosnál)* Létélménye, világérzékelése azonban neki is információhiányos, s ezért végső soron, minden igyekezete ellenére, monológja is az marad. Saját körén túl nem lát, ami azon kívül esik, azt csak ingerként érzékeli, s nem értelmezi. Magatartásával válaszol rá ösztönösen, mint *A futás napja* című novella hőse a tévé által szervezett és közvetített, százezreket megmozgató városi maratonira. Jár italmérésről italmérésre, jól kiszámított stratégia szerint, takarékosan kortyolgatja fröccsét, s nézi a futást a kocsmai tévékészülékeken, hallgatja a futókkal készített riportokat. Kicsit a beatirodalom hőseiére emlékeztető világérzés ez, akik szintén csak a saját világukon belül rótták végtelen köreiket, s ami azon kívül esett, azt egyetlen monolit, rájuk dőléssel és eltemetéssel fenyegető tömbként érzékelték. Az azonosság azonban még élesebbé teszi a különbözőséget: a beatnik minden erejével lázadt és kitörni igyekezett, míg Szijj hőseinek válasza a rezignált belenyugvás, az életműködések alapszintre redukálása, a *lassú élet.*

A kötet novellái tehát mindenképpen információhiányosak, két okból is. A hősök nincsenek birtokában bizonyos tudásnak, máskor pedig még azt sem osztják meg velünk, amit tudnak. E kétféle hiány egymástól elválaszthatatlan, az első egy idő után a másodikba torkollik, és összefonódik vele. Csak idő kérdése, hogy dünnyögővé legyen mindenki. Az arctalan hősök mögött közös determináltság, közös létérzékelés körvonalai rajzolódnak egyre határozottabban elő, s e körvonalakból fokozatosan a voltaképpeni főhős, a lírai én bontakozik ki. De ez így megint csak pontatlan. Szijj Ferenc kötete gondosan, ám nem lineárisan szerkesztett; inkább a visszautalások sorára épül. A lírai ént, annak világhoz való viszonyát már a kötet második darabja érzékelhetővé teszi. Címe *A naplóhős monológja,* műfaja lírai vers, még ha annak szikár és visszafogott fajtájából való is. Itt nincs bújócska, ez a szókimondás helye. „Napról-napra megfeszített munkát végzek, / hogy megmaradjak a lét felszínén." – kezdődik a vers, s aztán sorról sorra jönnek az első novellából már ismerős, a következőkből pedig a versre ismerősként visszautaló motívumok, a reggel, az ébredés, az este, az álom, az idő, a „túlzott jelentésű környezet", s befejezésül hangsúlyosan az életfunkciók redukálásának programja: „A testemmel kell fenntartanom / azt a vad folytonosságot minden esemény / és a többi test között, mely engem / vágytól és emléktől megkímél." A verset ébrenlét és álom, képzelet és valóság töredékei, a *Rövid idejű történetek* követik. Rövidek kétszeresen is: rövid történésekről szólnak röviden. És mindig csak történésekről, vagy ha úgy tetszik, eseményekről. Esemény esemény hátán, még cím sem választja el őket. A hős következetesen passzív: vágytól és emléktől kíméli magát. Az olvasó persze csak megérez valamit abból, amit az utóbbi félmondat szándékolt direktséggel fogalmaz meg, azért, hogy jelezhesse: hogyan kezd el működni a visszautalások rendszere. Persze nem csupán így és ezáltal. Mindjárt itt van a monológ szó a vers címében, mely kapcsolatot teremt a kötetnyitó novellával, a névtelen Riga-tulajdonos dünnyögő monológjával, míg a kötet további írásainak monológformája mindegyre visszautal a versre. A versbeli monológ birtokosa pedig – a naplóhős – a lírai ént határozza meg köze-

lebbről, és a monológformával való további szembesülés során arra ösztönöz, hogy a kötet egészét lírai naplóként olvassuk, beszámolóként azokról a körülményekről, arról a világérzésről, amely *A naplóhős monológja* vallomását ihlette.

A lírikus tehát bújócskát játszik velünk, és tovább kutatja a lassú élet titkát. *(JAK–Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992.)*

Szajbély Mihály

„...sietős utam volt."

HERBSZT ZOLTÁN: ZSOLTÁR A SÖTÉTBEN

Szerencsére nem volt igazam, amikor 1983-ban a fiatal szegedi költők *A hazatérés lehetőségei* c. antológiájának előszavában ezt írtam a két évvel előbb nagyon fiatalon, hirtelenül és váratlanul, súlyos betegségben elhunyt Herbszt Zoltánról: „Őt talán már csupán ez az antológia őrzi meg az utókornak, azért is válogattunk az ő verseiből bővebben." Az édesanya a lehető legméltóbb gondozója lett fia hagyatékának, s jó segítőket talált a fiatalokat mindig példásan támogató Vasy Gézában és az atyai költőbarátban, a Sopronhoz szoros szálakkal kötődő Jánosy Istvánban – aki *Hafíz sírjánál* c. versében klasszikus metrumban, veretes alkaioszi strófákkal siratta el a 22 évesen meghalt szegedi egyetemista költőt a Tiszatájban. Nekik köszönhetően jelenhetett meg 1986-ban *Kőtollú madár* címmel Herbszt Zoltán első, posztumusz kötete az Eötvös Könyvek sorozatban. Most pedig itt van az újabb válogatott verseskönyv a fölnevelő szűkebb pátria – egészen pontosan a győri Hazánk Könyvkiadó Kft. és a Győr–Moson–Sopron Megyei Postaigazgatóság – támogatásával: akik ilyen jó ügyre áldoznak a mai világban, nagyon megérdemlik, hogy illően megköszönjük.

Abban viszont teljesen igazam volt, amikor az említett előszóban így méltattam Herbszt Zoltán költészetét: „Meggyőződésem, hogy a mai húsz év körüli költőgeneráció egyik legkiválóbbja volt... Nagyszerű ember volt és nagyszerű barát, költőként is a legjobbak közé emelkedhetett volna. Biztosíték volt erre kivételes költői felelősségtudata, a nemzeti és az egyetemes emberi egységben látása, annak az eszménynek középpontba állítása, amelynek számára az erkölcsi tisztaság és helytállás bármily megpróbáltatások árán is a legfontosabb; s biztosíték volt rá jó formakészsége és mesterségbeli tudása is." A kötetek mindenben igazolták véleményemet. Mert akár eltekintünk a fájdalmasan rövidre szabott emberi és költői életpályától, akár nem: feltűnően érett és egységes költészet Herbszt Zoltáné, szemléletmódjában és formavilágában egyaránt.

Legkedveltebb vershelyzete a mozgalmasság, a lírai hős állandó útonléte:

autón, motoron és gyalog
folyton csak érkezem
s megyek is tovább

(Barátaimnak)

A kérdés mármost az, hogy milyen gazdag jelentéstartományt sűrít magába és sugároz ki ez a lírai szituáció; s hogy Herbszt Zoltán költői látásmódja mennyire

összetett, a tárgyat a maga bonyolultságában felfogni igyekvő volt, az többek között ezen a ponton érzékelhető nagyon szépen. Mert űzi egyfelől a belső nyughatatlanság, hogy minél többet vegyen lelkileg birtokba a világból, hajtja a teljesség átélésének költői parancsa:

Az álmodó nem pihenhet,
magamagában nem lel helyet
Paradicsoma az állandó kiűzetés.

(Magány)

A túlsó oldalon pedig ott van a társadalom kiismerhetetlen idegensége, egyáltalán a más emberek elzárkózása:

Az ablakon-benézők
sóhajával lépsz tovább
mert csavargó hitedet
sáros dűlőkre zárják ki
a tűzhelyes szobákból...

(Vers)

Az eredmény így is, úgy is: a magány, a csavargólét. A megállapodni nem tudásnak megvan az oka belül is, kívül is. Az eltérő indíttatások egyazon útra visznek, ám a legvégső eredmény mégis egy sajátos feszültséggel teli szép egyensúly, harmónia lesz. Herbszt Zoltán lírai hőse sehol, se kint, se „magamagában nem lel helyet", de úgy, hogy közben legfőbb vágya a helylelés. Ő sok íróról és költőről írt portréverset (nagyon kitűnőt Petőfiről, Krúdyról, Nagy Lászlóról például) – Madáchról nem, szemléletét mégis a folyton elbukó és mindig újrakezdő Ádám-ábrázolással érezzük rokonnak; azt is, ahogy *Mítosz* c. szép versében az öröklétre vágyakozó szerelmesek és az eltört korsó történetét megírta az örök várakozás reményével a végén.

Mozgalmasság és nyugalom egyszerre árad e versekből, s ezt az említett szép egyensúlyt, harmóniát a formai pontosság még jobban kiemeli. Vasy Géza is szól a kötet utószavában arról, hogy „felesleges szavakat, töltelékelemeket szinte nem is találunk verseiben. Pontosan fogalmaz, tárgyiasan, de így is látomást építve." Legfontosabb költői eszköze a pontos és mély képi gondolatiság, a tartalmas asszociációk sora. S amennyire vibráló és tragédiát sugalló az érzelmi mélyáram, annyira szilárd és helyén álló a költői kép:

helyemre a tűnődő fák
emberforma árnyékot állítanak

(Nyárvégi elégia)

A példák sorát hosszan idézhetnénk, akár egész verseket is arra, milyen logikusak a költemények belső világában képzettársításainak láncolatai, de még csak egy részletet mutatóban:

Kölyökpatak voltam, csak nagyot
hajolva láthattad volna
bennem arcodat.
Pedig kértelek, ne félj,
én lemoshattam volna
szemed sarkának ráncait

tiszta víz volt szerelmem,
még nem mosdattak benne
lőtt vadat.

(Stációk)

Csak egy-két fontos motívumot emelhettünk itt ki Herbszt Zoltánról szólva, de meggyőződésünk, hogy költészete más rétegeinek elemzése – szerelmi, közéleti, műveltségélményi tárgyú verseié – ugyanezt az eredményt adná.

Villányi Lászlónak, a válogatónak és szerkesztőnek nem volt könnyű dolga, hiszen ott volt már előtte a *Kőtollú madár,* szintén válogatott kötet: ugyanazt megismételni nincs értelme, miben térjen el tőle? Ebben a helyzetben jónak és szerencsésnek tartom azt a megoldást, amit választott, hogy a könyv 60 verse közé 16 olyant fölvett, ami kötetben (beleértve *A hazatérés lehetőségei* c. antológiát is) először jelenik meg. Herbszt Zoltán sorsa – sajnos – különleges volt, verseinek válogatásánál se lehet rá a szabványmércét alkalmazni. Az a legfontosabb ebben az esetben, hogy minden arra méltó verse kötetben is hozzáférhető legyen, s szerencsére neki majdnem minden általa is vállalt verse ilyen. Így most már az antológiában és a két kötetben kevés kivétellel Herbszt Zoltán egész lírai életműve megtalálható. Mostani válogatott verseskönyvéhez Vasy Géza írt szép, értő és tartalmas utószót.

Személyes hangon kezdtem, hadd fejezzem be ugyanígy. „...s nem leszek már csak, néhány szó / egy sírkövön..." – írta halála évében, *Az utolsó kedvesnek* c. versében Herbszt Zoltán. Ezek a sorok jártak a fejemben, amikor ott voltam Sopronban, sírkövének avatásán. Most, újraolvasva verseit, nagyon remélem, nem csupán kőbe vésett szó lesz, hanem *olvasott mű* is, mert igazán megérdemli: nagyon jó költő. *(Hazánk, Győr, 1992.)*

Vörös László

